

Upotreba rodno-senzitivnog jezika

ON JE

PREKLJA

Kancelarija za ravnopravnost polova
Vlade Republike Crne Gore

ON JE REKLA

Upotreba rodno-senzitivnog jezika

Podgorica, 2006.

*Mnogi kad se suoče sa nekom novom stvari
ne kažu ne znam već to nije tako. Kako je?
Onako kako smo i do sada znali. Može li u
takvim okolnostima da se dođe do čistih,
ili, nazovimo ih, novih saznanja.*

Radivoje Pešić

Upotreba muškog roda u nazivima profesija, kao primarnog, je realnost u Crnoj Gori. Ministar XZ je učestvovala, direktor ZW je nagrađena, profesor YZ je predstavila svoj rad ... **on je rekla**. Takva upotreba jezika je postala toliko frekventna da je dovela do toga da se prihvata kao normativna i jedino ispravna. A da li je tako? Da li se pitanje seksizma i stereotipa u jeziku smije zanemariti?

Jezik je sredstvo komunikacije, jezik je odraz naših identiteta, naših shvatanja, nas samih, ali jezik je i sredstvo moći i kontrole. R. Lakoff , ekspertkinja feminističke sociolingvistike, tvrdi da je diskriminacija protiv žena vidljiva na dva načina: prvi, kako svakodnevna upotreba jezika tretira žene i drugi, kako su žene naučene da govore o sebi i svijetu.

Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Crne Gore organizovala je Okrugli sto «Upotreba rodno senzitivnog jezika» u namjeri da se dođe do odgovora na pitanje kako pomoću jezika proizvesti stanje u kojem ćemo se svi/e osjećati dobro u jeziku kojim govorimo. Dio odgovora je zahtijevao i objašnjenje normative u ovoj oblasti. Prirodno je bilo pozvati, da o tome govore, stručnjakinje i stručnjake iz oblasti lingvistike. Sa nama su 21. februara 2006. godine, na Međunarodni dan maternjeg jezika, bile/ i profesorice dr Rajka Glušica, dr Slavica Perović i dr Svenka Savić, profesor dr Drago Tešanović, mr Tatjana Radanović Felberg i mr Vlado Đukanović. Naravno da je kvalitet radu Okruglog stola dalo i učešće predstavnika/ca državnih institucija, civilnog sektora i medija. Nakon kvalitetnog i interesantnog razgovora usvojeni su i zaključci.

Zahvaljujemo se Fondaciji Instituta za otvoreno društvo - predstavništvo Crna Gora koje je prepoznalo važnost teme i finansijski podržalo objavljivanje ove knjige.

U knjizi su, osim uvodnih izlaganja pozvanih stručnjakinja i stručnjaka iz Crne Gore i regiona, štampani i radovi Sanje Marjanović i Sanje Mijušković, stručnjakinja iz nevladinog sektora koje su učestvovala u radu Okruglog stola, kao i usvojeni zaključci.

Vjerujući da će se pitanje jezika i roda prepoznati kao dio pitanja političke korektnosti u izražavanju, očekujemo da će tekstovi objavljeni u ovoj knjizi pomoći mnogima da lakše pronađu rješenje.

Nada Drobnyak
*Šefica Kancelarije za
ravnopravnost polova*

Upotreba rodno senzitivnog jezika

Najprije želim da pozdravim sve prisutne, da se zahvalim Kancelariji za ravnopravnost polova na pozivu da učestvujem u radu okruglog stola «Upotreba rodno senzitivnog jezika» i da im čestitam na dobrom odabiru teme koja spaja današnji dan 21. februar ili dan matrnjeg jezika i osnovnu misiju Kancelarije a to je borba za ravnopravnost polova.

Naizged nespojive pojave jezik i ravnopravnost polova i te kako su povezane. U novije vrijeme one su predmet izučavanja lingvista i drugih naučnika tako da smo dobili više knjiga i naučnih radova o različitim aspektima jezika i pola u kojima se sagledavaju opštije tendencije u odnosu jezika i društvenih promjena.

Priroda čovjeka kao društvenog bića podrazumijeva s jedne strane postojanje društvenih zajednica i s druge određuje mjesto pojedinca u njima. Osnovno sredstvo za komunikaciju unutar i između društvenih grupa jeste jezik. Zato pojam društvenog bića uključuje pojam jezičkog bića, a tema odnosa jezika i društva postaje neiscrpna. Nastali zajedno, društvo i jezik samo tako i opstaju, jedno bez drugog izgubilo bi mogućnost svoga postojanja. Uzajamna uslovljenost jezika i društva je neosporna a veza među njima je dvosmjerna: nejezičke pojave utiču na jezičke i obrnuto jezičke pojave utiču na nejezičke. Svaka ljudska kultura, svaki ljudski kolektiv ima onakav jezik kakav im je potreban da efikasno ostvaruje osnovnu ulogu instrumenta društva i kulture kojima kao sredstvo za sporazumijevanje i stvaranje služi. Sve promjene koje se dešavaju u društvu nužno se odražavaju na jezik posebno na njegov leksičko-semantički nivo upravo onaj koji reflektuje sadržaje o kojima se u datoj zajednici govori. Dakle, ako u jednoj društvenoj zajednici postoji disriminacija bilo koje vrste prema rasi, nacionalnoj pripadnosti, konfesiji, polu, ta će se diskriminacija reflektovati i kroz jezik. Ili pojednostavljeno, sve što imamo u životu pojedinca ili društva naći ćemo i u jeziku kojim se oni služe.

U crnogorskom društvu vlada diskriminacija zasnovana na rodnoj podjeli sa svim mehanizmima koji vrše reprodukciju potčinjenosti žene. Patrijarhalno društvo sa posebnom filozofijom života i sistemom vrijednosti iznjedrilo je konstrukcije tipa: «čovjek-žena» za ženu koja se odlikuje najboljim ljudskim osobinama i obrnuto za muškarca bez ikakvih kvaliteta ili sa manama koje svakako ne mogu biti samo ženske već opšteljudske, reći će se da je «žena» i što je najgore to je za njega najveća moguća uvreda.

Skoro u svim jezicima jedna riječ «čovjek» označava istovremeno dva pojma: čovjek kao vrsta i muškarac kao jedan od pojmova vrste. Samim tim što je muškarac on jeste i čovjek, dok za ženu to nije izvjesno. Da bi žena bila čovjek ona to mora «debelo» da zasluži. Naziv za ženu je i «stopanica», to je ona koja je iza čovjeka koja gazi u njegove stope. Ženski porod nijesu djeca nego «šćeri» pa bi nekadašnji, ne svakako današnji, Crnogorac rekao- «imam dva deteta i tri šćeri» za porod koji sačinjavaju dva sina i tri kćeri.

Nijesu ovo usamljeni primjeri u ovakvom tretiranju žene. Jedna anegdota kaže da se davno u staroj Grčkoj, na jednoj skupštini vodila rasprava o tome da li žena pripada ljudskoj ili životinjskoj vrsti i da je navodno jedva prevagnulo mišljenje da pripada ljudskoj vrsti.

Interesovanje za probleme odnosa pola i jezika prvi put se javlja u 17. vijeku, tačnije 1664. kada Breton u svom rečniku «Dictionnaire Caraibe Francaise» govori o razlici između govora muškaraca i žena. Poslije njega o ovoj problematici pišu Rošefor i Jespersen, a tek pojavom feminističkog pokreta naročito od početka sedamdesetih do danas intenziviraju se istraživanja međuzavisnosti jezika, pola i društva. U okviru bolje teorijske osnove raspravlja se o međuzavisnosti jezičke strukture i onih koji se jezikom koriste. Različita istraživanja otvorila su i niz različitih pitanja kao što su:

- *Da li muškarac i žena različito govore?*
- *Kako pripadnost polu utiče na verbalno ispoljavanje?*
- *Kakav je odnos između jezičkih sredstava i pola govornika?*
- *Kako žena govori?*
- *Kako se o ženi govori?*

ma: sociolingvisti, psiholingvisti, antropološkoj lingvisti, analizi diskursa, retorici i slično. Pregled radova, autora, teorija o jeziku i polu, i rezultata istraživanja možemo pročitati u radu naše uvažene gošće profesorke Svenke Savić pod nazivom «Jezik i pol-Istraživanja u svetu» u kojem preporučuje metod analize diskursa kao pogodniji od ostalih za opise odnosa jezika i pola, jer ovaj pristup omogućava da se polne razlike istovremeno sagledavaju kroz više varijabli relevantnih u datom kontekstu.

U Crnoj Gori o odnosima jezika i pola sporadično se pisalo u nauci o jeziku. Sve inicijative za borbu protiv diskriminacije žene i u jeziku poticale su od ženskih asocijacija i organizacija koje su već dale rezultate. Tako je projekat nevladine organizacije ANIMA «Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu u Crnoj Gori» u kojem autorke analizom udžbenika u upotrebi pokazale da se u njima nudi i održava stereotipna slika o rodnim ulogama u Crnoj Gori kroz institucionalizovan način -osnovnoškolsko obrazovanje. Danas je posve drugačije u novim udžbenicima koji se rade u Zavodu za udžbenike strogo se vodi računa da se i u jeziku, ilustracijama, tekstovima odražava ravnopravnost polova. Rodnosenzitivna orijentacija u udžbenicima ogleda se i u obraćanju učenicima dosledno u oblicima i muškog i ženskog roda.

Da se vratimo na lingvistički teren. Najčešći način da se ženska osoba učini nevidljivom, skrivenom je upotreba oblika muškog roda za označavanje zanimanja i titula žena. Ako pogledamo u knjige koje se bave tvorbom i specifičnostima obrazovanja imenica (Božo Ćorić, *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd, 1982), za označavanje bića ženskog pola naći ćemo uputstva kako se grade takve imenice i koji sufiksi se koriste pri tvorbi. Zatim, naći ćemo podatke o prirodi sufiksa, njihovom funkcionisanju, produktivnosti i međusobnoj konkurenciji. Iz perspektive ženskih naziva, bića ženskog pola najčešće se obilježavaju:

1. posebnim leksemama koje sa nazivima bića muškog pola čine leksičke parove: *žena – muškarac, brat – sestra*. Gramatička odlika im je poklapanje gramatičkog roda sa prirodnim,

2. imenicama tzv. opšteg roda a to su imenice koje uključuju

dva semantička elementa – muški i ženski (*profesor, pijanica, budala, pisac*)

3. frazeološkim jedinicama tipa: *žena – pisac, žena – pilot*

4. izvedenim imenicama ženskog roda: *profesorka, doktorica*

Od mogućnosti koje naš jezik pruža za tvorbu imenica nominata agentis et professionalis, a to su poslednja tri iz ponuđenog repertoara najčešće se koristi upravo onaj po žensku osobu najnepoželjniji. To je upotreba oblika takozvanog opšteg roda ili imenicama muškog roda označavaju se istovremeno i bića ženskog pola (Ana Kosić je *diplomirani pravnik, član Advokatske komore* i *predsjednik Društva ljubitelja prirode; Za sekretara Opštinskog odbora* izabrana je Jelena Bigović *diplomirani sociolog i profesor* u Nikšićkoj gimnaziji). Čak se takva upotreba preporučuje u jezičkim savjetnicima koje uglavnom pišu muškarci. Oni primijete rogoibatnost rečenica: *Naš dekan je rekla* ili *Poznati psiholog i direktor* bolnice je otputovala. Svakako da primijete i neobičnost kongruencije i iz tog razloga preporučuju oblike u ženskom rodu dakle, zbog gramatike a ne zbog ukidanja diskriminacije prema polu.

Za obilježavanje bića ženskog pola veoma je produktivan tvorbeni način što kao rezultat daje izvedene imenice ženskog roda koje predstavljaju semantičke i formalne korelative odgovarajućih muških naziva: doktor-doktorica/ica, profesor-profesorka/ica (u ova dva primjera imamo sufisalnu sinonimiju) predsjednik-predsjednica, docent-docentkinja, učesnik-učesnica i sl.

Ovaj tvorbeni način obilježavanja razlike u polu poznat je pod nazivom imenička mocija, sam proces tvorbe je moviranje a njegov proizvod zove se movirani femininum.

U crnogorskim medijima registrujemo kao češće oblike muškog roda za označavanje ženskih osoba (o ovome je pisala i Z. Radulović, *Movirani feminini kao konkurentna jezička sredstva*, u knjizi *Iz jezičke problematike*, Podgorica 2004). Ženske forme se nekako stidljivo i rijetko upotrebljavaju često sa razumijevanjem da u muškom obliku nose veću težinu i ozbiljnost. Takva praksa se ne primjenjuje u ženskim časopisima i glasilima ženskih asocijacija što je rezultat promišljanja o ovoj temi i pokušaj ukidanja diskriminacije žena u jeziku i nastojanje da se u tom smislu nešto promijeni.

Slična situacija je i u Srbiji s tom razlikom što, kako nam pokazuju istraživači sa tih prostora (S.Savić, *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*) nekad se ženski oblici koriste da bi se diskreditovala osoba o kojoj se govori. Formom muškog roda za neku žensku osobu autori nekog novinskog teksta izražavaju poštovanje i pozitivan stav prema osobi o kojoj pišu: Vida Ognjenović, *ambasador* u Norveškoj, *naš dramsi pisac*; umrla primarijus *doktor Zora Gligorovska, doajen psihijatrije.*)

Ukoliko se koriste forme ženskog roda za titulu i zanimanje autori tekstova najčešće izražavaju negativan stav prema ženskoj osobi ili se ona omalovažava na taj način pogotovo ako je ona na visokoj upravnoj ili političkoj funkciji u vlasti ili opoziciji: Nema nezavisnog sudstva, kaže Gorica Gajević, *šefica* socijalističkog poslaničkog kluba; predloženo je da se pokrene postupak za razrešenje *predsednice* SO Jelene Dodir...Forme ženskog roda za titule i zanimanja koriste se onda kada ženska osoba pogriješi u poslu koji obavlja ili se ogriješi o očekivanja autora članka ili šire zajednice. Dakle, kad sve dobro funkcionise, kad govorimo sa poštovanjem o ženi nosiocu titula i zvanja one će biti u muškom rodu, a kada ta žena padne u nemilost ili joj se želi što prigovoriti onda će njene titule i zvanja biti u ženskom rodu.

U Hrvatskoj štampi ženske forme su gotovo isključivo u upotrebi, a formiranje naziva za lica ženskog pola širokog je opsega. Tamo ćemo naći oblike: voditeljica, dizajnerica, sociologinja, diktatorica, spisateljica, studentica, slikarica, novinarka, pri čemu uočavamo veću zastupljenost sufiksa – ica od sufiksa – ka koji su sufiksadni sinonimi. Ovo nam pokazuje da je hrvatski jezik tvorbeno aktivan i da se u njemu koriste mogućnosti pri građenju riječi koje on kao jezički sistem pruža.

Najveći otpor prodoru ženskih oblika za označavanje zanimanja i titula pokazuje administrativno-pravni stil. U ovom funkcionalnom stilu imamo specifične ustaljene konstrukcije i klišeje i u njemu je skoro nemoguće naći neki movirani feminum. Ako pogledamo bilo koji broj Biltena Univerziteta Crne Gore u kojem se objavljuju referati za izbore u zvanja univerzitetskih nastavnika zapazićemo odsustvo ženskih oblika,

iako su veoma često referati pisani za profesorke ili docentkinje. Recimo, tamo možemo pročitati frazu kojom počinje svaki refetat bilo da se radi o muškarcu ili ženi: Na raspisani konkurs *javio se jedan kandidat doktor...* a iza toga ide podjednako žensko i muško ime. Ponekad se desi da je vlastito ime Vanja ili Saša pa tek u biografiji otkrijemo da li se radi o ženi ili muškarcu. Najčešća forma je da je samo vlastito ime u ženskom a sve ostale odredbe, pa čak i predikat su u muškom rodu. Ovakav manir dosledan je i u izvještajima recezenata, vjerovatno da bi se održala ozbiljnost, akademičnost, jer ženske forme kao nove vjerovatno, ne bi imale tu uvjerljivost i naučnu težinu kao već ustaljene u muškom rodu. Tako recezenti pišu o kandidatkinjama za akademska zvanja kao da su muškarci pa ćemo u recenzijama naći iskaze tipa: *kandidat je učestvovao u pripremi..; kandidat posjeduje veliko pedagoško iskustvo i njegov rad ocjenjujem kao uspješan..; kandidat je nastavnik na predmetu...*

Imenička mocija kao tvorbena kategorija pod snažnim je dejstvom izvanlingvističkih faktora. Stanje u kojem dominiraju oblici muškog roda za označavanje titula i zanimanja odražava ranija vremena u kojima ženska lica nijesu mogla da se bave određenim zanimanjima. Činjenica je da su se žene pokazale kao ravnopravne u svim poslovima i zanimanjima, a stari muški nazivi za ta zanimanja ostali su sada kao opšti rod. Teško je razumjeti zašto se sada u skladu sa promijenjenom realnošću kada žene dijele sa muškarcima gotovo sve funkcije i zanimanja i kada postoje vidjeli smo u jeziku i formalni i semantički uslovi za obilježavanje lica ženskog pola ili derivacijom ili pomoću određenih formanata. Dakle, iako u jeziku postoje mogućnosti one se u praksi ne koriste ili se koriste ali nedovoljno. Objašnjenje za ovu pojavu treba tražiti u izvanlingvističkim faktorima, kao što je dominacija patrijarhalnog principa i shvatanja a to bi se ipak moglo nazvati diskriminacijom u jeziku prije nego tradicionalizmom u jeziku.

Jezik i rod¹

Uvodne napomene

Ovaj rad biće svojevrsna sinteza promišljanja na temu «jezik i rod» gdje je jedna komponenta proučavanja pomenute teme moja dugogodišnja preokupacija spojem jezika i roda, a druga moje berklijsko iskustvo i pobliže upoznavanje sa Robin Lejkof (Robin Lakoff) i njenim čuvenim esejom *Jezik i ženino mjesto (Language and Woman's Place)* u originalnoj varijanti iz 1975. godine kao i onim revidiranim i proširenim iz 2004. godine. Rad će biti na određeni način dijaloški kako sa djelom, tako i sa autorkom jer će odražavati učinke razgovora tokom našeg berklijskog druženja dok sam bila na UC Berkeley na istraživanju kao Fulbrajtova stipendistkinja 2004-2005. godine.

Znala sam djelo Robin Lejkof prilično dobro, interesovalo me njeno proučavanje iz oblasti analize diskursa i pragmatike, ali ne bih mogla da kažem da sam njeno djelo u cjelini dobro poznavala, naročito proučavanje teme jezika i roda iz davne 1975. godine. Ona je tvorac jednog od dva osnovna pravca razvoja lingvističke feminističke misli danas u Americi i to onog koji se naziva *dominance theory* (teorija dominacije). Druga je *difference theory* (teorija razlike). Ove teorije mogle bi da se podijele po imenima pa se prva vezuje za ime pomenute Robin Lejkof kao rodonačelnice takvih proučavanja, a druga za ime Deборе Tanen. Ja i sa jednom i drugom imam jednu vrstu neposrednog iskustva. Prvoj spremam izbor iz djela pod nazivom *Lakoff opera*, drugoj sam prevela knjigu koja je kod nas izašla pod nazivom *Ti jednostavno ne razumiješ*. Prva je bila profesorka drugoj. Meni na neki način obije.

Kada sam krajem protekle decenije prevodila knjigu *Ti jednostavno ne razumiješ* Deборе Tanen željela sam da vjerujem da je situacija s polovima u Crnoj Gori u “obrascu razlike”. Insistirala sam na našoj rodnoj različitosti i baš kao Debori Tanen mislila da je ona proizvod naše različite socijalizacije i vaspitanja. Sada, poslije toliko godina od pojave te knjige

¹ Ovaj tekst je već objavljen u časopisu *Vaspitanje i obrazovanje*, jun 2006. godine.

i mog prevoda u Crnoj Gori u uslovima još čvrstog patrijarhalnog društva, vjerujem da smo više u obrascu “dominacije” nego li “razlike”, mada svakako mislim da se radi o kombinaciji tih fenomena u nas.

Esej *Jezik i ženino mjesto* od samog svog izdanja doživjelo je veliku pozornost naučne javnosti Amerike i označen je kao utemeljivač lingvističke oblasti koja se zove jezik i rod. Tim esejom Robin Lejkof je u lingvistička istraživanja uvela discipline kao što su antropologija, komunikološke studije, obrazovanje, psihologiju i sociologiju. Esej se pojavio u časopisu *Jezik u društvu* iz 1973. godine i izazvao mnogo diskusije i prikaze koji su bili inspirisani idejama koje je on sadržavao. 2004. izašlo je prošireno izdanje prvobitnog eseja sa priložima autora koji su svojim tekstovima dopunjavali osnovnu ideju knjige i pokazali koje je sve teme inicirala knjiga Robin Lejkof i u koje je dalje teme proliferirala osnovna ideja. To su prije svega: koja se jezička sredstva i koje se ideologije asociraju sa ženskim govorom, koje su jezičke ideologije očigledne kada se govori o ženama, koja je uloga nejednakosti distribucije moći na osnovu roda u ovim sociolingvističkim procesima, koja je uloga kulturnih institucija uključujući i socijalizaciju u nukleusnoj porodici i u okviru obrasca heteroseksualnosti, njihovo predstavljanje u medijima kao i druge društvene strukture velikog raspona, zatim, kako kulturni sistemi zasnovani na lingvistici, na primjer, učtivost, reprodukuju nejednake rodne odraze.

Cilj rada

Ovaj rad baviće se istom temom smještanja žene u društvo putem jezika, ali na primjerima iz pomenutog eseja i primjerima iz srpskog jezika. Analiza će uglavnom biti u dosluhu sa primjerima iz knjige datim prije trideset godina uz povremene primjere iz sinhronije gdje će se bilježiti neke leksičke i terminološke promjene u okviru roda i jezika za ovih trideset godina.

Davanje primjera iz našeg jezika ima za svrhu kontrastiranje, diferenciranje i upoređenje rodne nejednakosti, to jest, ženine manje važnosti odražene u dva jezika. Lingvistički nalaz odraz je socijalnog stanja. «Sve dotle dok rodna nejedna-

kost postoji moć i rod su nerazdruživi pojmovi» kaže Meri Bušolc (M. Bucholtz, 2004: 11), a ta veza dobro stoji u Crnoj Gori. No, način na koji se žena 'drži na svom mjestu' ili odsustvo jezičkog paralelizma i simetrije u Crnoj Gori donekle se razlikuje od načina na koji se to reflektuje u engleskom što će se u radu vidjeti.

Ovako postavljen cilj traži vrlo ozbiljan pristup i iscrpnost na koje ova analiza ne pledira tako da će ona biti samo tentativna mada vjerujem da će se potvrditi osnovna hipoteza o dvostrukoj dominaciji jezikom koju Robin Lejkof postavlja u svom eseju. Očekujem da iz poređenja primjera koje koristi Robin u svojoj knjizi sa primjerima koje ja nalazim u srpskom jeziku dođem do istih opštih nalaza o tome kako jezik smješta ženu u naše crnogorsko društvo (zadržaću se samo na Crnoj Gori u ovom radu) i kako je postojano drži na tom mjestu kao što očekujem da se potvrdi teza o muškoj dominaciji. Ne bi me iznenadilo ni da nađem na primjere eksplicitne mizoginije. Pretpostavka je da će termini za ženin status koji ona u društvu zadobija posredstvom muškarca biti slični u oba jezika. Nije vjerovatna potpuna podudarnost jezičkih izraza, stepena asimetrije bilo jezičke, bilo socijalne, bilo statusne, a nije vjerovatna ni ista vrsta lingvističkog neparalelizma koje navodi Robin. Štaviše, uvjerenja sam da ću naići na slučajeve leksema koji nemaju svoj rodni pandan, dakle potpuno odsustvo leksičke paralele između dva jezika. Uz to, geneza jednog termina, njegova etimologija, logika njegovog nastanka i istorijske, političke, a naročito društvene okolnosti koje su ga porodile osobenosti su jednog jezika koje ne moraju da budu prisutne i u drugom.

Uslovi života naših žena pamte vrijeme potpune ženske obespravljenosti jednako kao i vrijeme nominalne jednakosti, dakle, vrijeme kontinualne submisivnosti uz preskočeni građanski trening koji je dominantna odlika američkog društva. Američko društvo takvu skokovitost nema ni u istoriji ni u jeziku. Stoga, postignuće u borbi za ženska prava naročito u pogledu glavnog cilja, a to je rodna jednakost, vjerujem da je malo različito u Americi i Crnoj Gori jer nisu isti platforma sa koje se krenulo, niti je isti trenutak od kojeg se krenulo, niti je ista brzina hoda.

Teorijska pozadina

Lingvističku stvarnost, lingvističku ideju i samu vanjezičku stvarnost treba dinamički posmatrati. Niti se sve ideje iz originalnog eseja Robin Lejkof danas drže, niti je društvena, a posljedično, i lingvistička stvarnost bilo u Americi, bilo u Crnoj Gori ista. Sam učinak tog eseja bio je ogroman kako u Americi tako i u svijetu i, kako je već pomenuto, utro je put jednom pravcu feminističke misli. Teorija dominacije u osnovi svog učenja ima tezu da razlike u govoru između muškaraca i žena proizilaze iz muške dominacije nad ženama kako bi žene držali u potčinjenom položaju. Za razliku od nje, Tanenina teorija razlike za okosnicu ima tvrdnju o različitoj socijalizaciji muškaraca i žena i što za posljedicu ima činjenicu da oni govore različito zbog suštinskih razlika u stavu prema jeziku koja se najvjerovatnije desila usljed različite socijalizacije i iskustava u djetinjstvu. Prema Danijelu Malcu i Rut Borker (Daniel Maltz & Ruth Borker, 1982) Tanenova je zagovarala ideju da djevojčice i dječaci žive u različitim subkulturama analognim različitim subkulturama koje se vezuju za dječake i djevojčice iz različitih klasa ili različitog etničkog porijekla. Rezultat je da ta djeca porastu sa različitim konvencijama verbalne interakcije i interakcije uopšte.

Da se vratim. Robin Lejkof je u svom pomenutom eseju iznijela ideju da žene govore drugačije od muškaraca i da je to način koji istovremeno odražava i proizvodi podređen položaj u društvu. ¹ Glavna odlika jezika koje žene koriste u interpretaciji Robin Lejkof jeste «odsustvo moći» što je proisticalo iz «slabog» stava ili lošeg mišljenja koje su žene o sebi imale. Osnovna odlika onoga što se zvalo «govoriti kao žena» bila je oprezan govor, skanjivanje u izražavanju i izbjegavanje iznošenja čvrstog stava. Žene su bile «obesnažene» na taj način što su bile svedene na «nemoćan jezik», način koji jednostavno nije okolinu navodio da ih ozbiljno shvati. Jezik žene, prema Lejkofovoj, prožet je takvim izražajnim sredstvima umekšavanja kao što su *na neki način, tako neka-ko, ja mislim* i nebitnim intenzifikatorima kao što su *stvarno srećna, tako lijepo*. U njenom tumačenju, takav jezik svodi ženin jezik na okolišan, nemoćan i trivijalan izraz. Kao takav diskvalifikuje je sa mjesta koja zahtijevaju moć i vlast.

Na ovaj način sam jezik je sredstvo ugnjetavanja - on se uči kao dio skupa pravila 'kako biti žena' – kao takav nameće se društvenim normama i za uzvrat drži ženu na svom mjestu. Ovi stavovi, ove teze izazvale su buru negodovanja i lavinu radova kojima su se mnogi aspekti njenog rada istraživali. Na primjer, istraživalo se da li žene više nego muškarci koriste upitne fraze, na primjer, *jel' tako, jel'te, jel'de, zar ne, je li* i slično, a takođe su se željele provjeriti dvije ključne teze koje je Lejkof postavila: (1) da muškarci i žene govore različito i (2) da su razlike u govoru muškaraca i žena rezultat muške dominacije i svjesnog ili nesvjesnog podržavanja muške dominacije. Poučene tom smjelom knjigom krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih prošlog vijeka žene su krenule da uče kako da budu asertivne, da kažu jasno i glasno to što misle. (Mary Crawford: 1995, poglavlje 4) No, individualni trening nije donio neko veliko poboljšanje jer je situacija u društvu, riječ je o Americi, bila takva da su žene zaradjivale manje od tri četvrtine plate svog kolege dok je neproporcionalno velika društvena i politička moć i dalje davana muškarcima. Svejedno, reakcija na usvojenu asertivnost bila je krajnje negativna i Debora Kameron (D. Cameron, 1995: 159) navodi da je jedna snažna poruka iz čitave te kampanje izbijala: kako se jedan iskaz interpretirao nije samo zavisilo od toga koja su jezička sredstva bila upotrijebljena već od toga kako je taj iskaz protumačio onaj koji sluša pa se čitava ideja dalje provjeravala na jezičkom materijalu iz sudnice. Ustanovljeno je da nije tačno da samo žene govore «nemoćnim jezikom», tim jezikom govore svi oni bez stvarne moći.

Mada začetnica teorije dominacije Lejkofova je potvrdila da su elementi teorije razlike i elementi teorije dominacije vrlo tijesno povezani i da se prepliću. Na primjer, rana proučavanja o upadanju u riječ kao što su ona Cimermanova i Vestovove (Zimmerman and West, 1975) zasnovana su na hipotezi da je upadanje u riječ strategija kojom se potvrđuje dominacija u razgovoru i da ta razgovorna dominacija zauzvrat potpomaže globalnu dominaciju. Odmah su uslijedile studije o količini govora, na primjer, ona Mardžori Svaker (Majorie Swacker) iz 1975. nastala iz potrebe da se demistifikuje veoma štetni stereotip o ženama kao što je njihovo neprestano «brbljanje».

Dalja istraživanja su išla linijom razlika-dominacija, ali bilo je potrebno uključiti i druge parametre kao što je kontekst koji je bio presudan u pogledu toga kada se koja od osobenosti ženskog jezika pojavljuje (ko s kim, u kojoj prilici, u kom okruženju, kuća, posao i slično). Postajalo je sve jasnije da su jezik i jezička upotreba neodvojivi. Jezik se stalno stvarao u praksi. Tu je istorijski bitan koncept «diskursa» i istraživanja iz te oblasti u kombinaciji sa studijama roda pokazala su da postoji istorijski i dinamički karakter jezika i interaktivna dimenzija njegove upotrebe. U revidiranom i proširenom eseju *Jezik i ženino mjesto* Robin Lejkof posebno naglašava i kaže da bi njeno istraživanje danas bilo u okviru discipline analize diskursa s obzirom na to kakve velike mogućnosti ta disciplina pruža u analizi stvarnog govora nadrečeničnog nivoa.

«Pitanje koje se nije ni postavilo glasilo je: ko odlučuje o nečijoj odgovornosti? Ko ima moć da određuje šta je ko mislio?

Na ovo pitanje nisam mogla da odgovorim u *Jeziku i ženino mjesto*. Značenje, moć i odgovornost mogu jedino da se analiziraju i o njima da se raspravlja kroz analizu diskursa. A u to vrijeme ni ženski pokret nije mogao da sagleda stvari kako ih mi sagledavamo danas.» (Lakoff, 2004: 22)

U isto vrijeme kako su se u diskursu forsirala lingvistička istraživanja, desilo se skretanje u feminističkoj teoriji i studijama roda u promišljnju roda. Umjesto da se predstavlja rod kao identitet koji neko «ima» lingvisti su počeli da ga posmatraju kao nešto što ljudi «rade». Na ovaj način rod ne samo da postoji već se stalno stvara, stalno iznova stvara i mijenja kroz ljudsko rodno ponašanje dok ljudi projektuju svoje rodne identitete, potvrđuju ili preispituju tuđe rodne identitete i na razne načine podržavaju ili preispituju sisteme rodnih odnosa i komunikacije (gendered identities).

Analiza

Okosnica djela *Jezik i ženino mjesto* jeste dokazivanje teze o rodnoj diskriminaciji. Po riječima Robin Lejkof žena je diskriminisana na dva načina: prvo, način na koji je naučena da koristi jezik i drugo, način na koji nju opšta upotreba jezika oslikava. Ukupan učinak ‘ženskog jezika’ sadrži se u tom

dvojtstvu između ženine jezičke performanse i opšte jezičke kompetencije. U pogledu prvog značenja diskriminacije moglo bi se reći da se radi o jeziku suženog spektra izražajnih sredstava koji stoji ženi na raspolaganju, dok drugo diskriminatorno značenje podrazumijeva jezik kojim se opisuju žene. Jezička i svaka druga strategija sastoji se u tome da potčini ili zakloni ženin lični identitet tako što će joj se uskratiti mogućnost da se snažno izrazi i na taj način što će podsticati njeno izražavanje koje upućuje na površnost pristupa temi razgovora kao i na njenu nesigurnost i pritom će biti predstavljena ili tretirana kao objekat, seksualni ili neki drugi, ali nikada kao ozbiljna osoba sa sopstvenim pogledima. Krajnji učinak svih ovih 'nekompetentnosti' jeste uskraćivanje davanja moći ženi s obrazloženjem da ona ne može da je 'nosi' što jasno pokazuje dato jezičko ponašanje uz sve ostale manifestacije njenog ponašanja. Lejkofova dodaje dalje, da je ironija upravo u tome što su žene navedene da se osjećaju da baš takav tretman i zaslužuju zbog toga što su njihovi sopstveni inteligencija i obrazovanje manjkavi. A, u stvari, radi se o tome da su žene predobro naučile svoju lekciju i da im se kasnije stvarno dešava diskriminacija. (Lakoff, 2004: 42)

Originalni esej *Jezik i ženino mjesto* podijeljen je na dva dijela. Prvi dio naslovljen je kao i knjiga «Jezik i ženino mjesto», a drugi «Zašto su žene dame». Ja ću se u ovom radu baviti samo prvim dijelom u kome je Robin kroz niz primjera kontrastiranih leksema koje se odnose na žene i muškarce dala lingvistički neparalelizam, semantičku neekvivalenciju i društvenu asimetriju što sve potkrijepljuje rodnu diskriminaciju. U rodnoj diskriminaciji sadržana je velika doza ideologije koja ima za cilj stalno onemoćavanje žena, ili, pak, sprečavanje njenog omoćavanja. *Omoćavanje* i *onemoćavanje* tehnički su termini u ovoj teoriji (eng. *empower*, *disempower*). Ideološka komponenta ovog djela ukazuje na to da najčešće u jeziku ne postoji semantički paralelizam izraza, leksikona i sintagmi za žene i muškarce. Svi primjeri u knjizi upućuju na to da je taj jezik skovan kako bi se žene obesnažile i tako obesnažene držale «na svom mjestu». Ženino ekonomsko, socijalno, profesionalno, porodično mjesto na taj način je veoma dobro određeno prema muškarčevoj mjeri, odnosno, u mjeri

za koju on misli da je ženi dovoljna, kao će se to iz primjera vidjeti. To je ukratko sinopsis koji primjere koji slijede drži na okupu, a koje će Robin upotrijebiti za ilustraciju svoje osnovne ideje o rodnoj diskriminaciji.

Od vremena kada je Lejkofova pisala svoj esej mnogo šta se u jeziku Amerike i u stvarnosti Amerike pod uticajem, prevenstveno ove knjige, a i njoj sličnih, promijenilo. Osnovno, ženina obesnaženost i njena potčinjenost kao i ženino postojanje kroz muškarca, bilo oca, bilo muža, bilo ljubavnika, nastojalo se promijeniti i mijenjalo se. Promijenilo se dosta u ženinom ekonomskom, socijalnom, profesionalnom i porodičnom 'mjestu' što je sve ukupno uticalo na emancipaciju žene, njen bolji položaj i veću demokratizaciji društva. Ipak, ženin ideal o jednakosti polova teško da će se postići. Riječ može biti samo o aproksimaciji. U Grnoj Gori borba za jednakost polova tek je počela. Sa tridesetak godina zakašnjenja za Amerikom riječ i može biti samo o aproksimaciji. Slijede primjeri iz knjige *Jezik i ženino mjesto* kao i primjeri iz srpskog jezika koji potkrijepljuju istu ideju muške dominacije oslikanu u jeziku.

Lady i woman (dama i žena). Da krenem od prvog primjera, dihotomije *lady* i *woman* koje Robin daje u svom eseju. Ona smatra da je *lady* eufemizam za *woman* i da prva riječ zamjenjuje drugu u mnogim kontekstima jer *lady* zvuči pristojnije i oslobađa taj termin od nužnog prizvuka seksualnosti koji *woman* ima. Tamo gdje postoje obje riječi one imaju različite konotacije; tamo gdje postoji samo jedna i to *lady*, obično za to postoji razlog koji se sadrži u kontekstu u kome je riječ izgovorena. Kontekst snabdijeva govornika obrnutom proporcijom, a proporcija je sljedeća: što je položaj koji žena ima ili posao koji obavlja niži to je veća vjerovatnoća da će zadobiti naziv *lady*. Eufemizmi se odnose na ženinu glavnu ulogu, a to je uloga domaćice. Mnoga zanimanja nemaju eufemizme, oni se rađaju kada je zanimanje stidno ili ponižavajuće. Nema eufemizama za 'doktor', 'profesor', 'menadžer', ali ima za 'undertaker' pa je to 'mortitian' ili 'funeral director' (sve ove riječi se uglavnom sadrže u semantici riječi *pogrebnik*), a ima i za '*cleaning woman*' pa je to 'domestic'. (Lakoff, 2004: 52) Tako *cleaning lady* (higijeničarka)

postoji naporedo sa *cleaning woman* (čistačica), a *saleslady* (prodavačica) sa *saleswoman* (prodavačica). S druge strane, vrlo bi omalovažavajuće bilo kazati *lady doctor* (doktorka) jer je normalno *woman doctor* (doktorka). Ovom *lady* postoji pandan u *gentleman* (gospodin), ali taj izraz za muškarca nije ni izdaleka eufemizam za *man* (muškarac). Nema dihotomije i uzajamne zamjenjivosti *gentleman* sa *man*, pa je jedina varijanta *garbage man* (đubretar) ili *salesman* (prodavač), a nikada **garbage gentleman* (gospodin đubretar) ili *sales gentleman* (gospodin prodavač).

Dalje, kada god se mogu uzajamno zamijeniti *lady* i *woman* upotreba ovog prvog, prema Lejkofovoj, nastoji trivijalizovati ono o čemu se govori često ženu izvrćući ruglu i potsmjehu. Ona u svom eseju navodi dva primjera *lady atheist* (gospođa ateistkinja) i *lady sculptor* (gospođa vajarica). Komentar za prvi primjer je ekscentrična ludača (*scatterbrained*), a drugi omalovažavanje vajarke jer ne postoji **male sculptor* (muški vajar) već samo *sculptor* (vajar). Distinkcija između *lady* i *woman* izuzev onih seksualnih konotacija koje se vezuju za *woman* može biti i u potrebi da se izvrši nešto što Lejkofova naziva 'oplemenjivanje' (*ennobling*) s obzirom na to da riječi i biću koje riječ označava nedostaje otmenost. Čest je, međutim, komentar ljudi da će radije upotrijebiti termin *lady* nego *woman* zato što je ova prva riječ učtivija.

Lady je bila proskribovana riječ s početka feminističkog pokreta jednako kao što je to bilo pridržati ženi kaput ili otvoriti joj vrata. *Woman* je bila leksička mantra sedamdesetih i *my woman* kao fraza često je zamjenjivalo *my wife*, *my girlfriend* (moja žena, moja djevojka) u tim rodno osviještenim krugovima. Seksualne konotacije su bile poželjne, razbijao se tabu seksa. Ne zaboravimo, revolucija koja se tada odvijala zvala se seksualna revolucija.

Riječi koje koristi Robin Lejkof da opiše stav muškaraca prema ženama su: omalovažavanje (*belittling*), trivijalizacija (*trivialization*), inferiornost (*inferiority*), pokroviteljstvo (*patronizing*). U srpskom postoji sve to u uz jednu snažnu semantičku komponentu uvredljivosti, poruge i pogrde. *Rečnik srpskog i hrvatskoga književnog jezika* kao prvo značenje za ženu navodi da je to lice po polu suprotno muškarcu; drugo

značenje da je *žena* bračni drug ženskog pola, dakle, *supruga* i treće navodi se figurativno značenje upotrebe *žene* da bi se opisao plašljivi *muškarac*, onaj koji nema odvažnosti: «Žena bio ko se ne osveti!» (Radičević) (Knjiga 2, st. 26)

Ova osobina jezika da leksički iskoristi termin za ženu da muškarca prikaže lišenog muških i ljudskih atributa pretrajala je do danas naročito u kolokvijalnom govoru i ruralnom području. Šta se dobije kada se od muškarca odbiju njegovi muški, a i ljudski atributi? Dobija se žena. U toj relaciji *žena-muškarac* nije očigledna samo dominacija, očigledno je potiranje žene kao ljudskog bića što je mnogo teže od nalaza do kojih dolazi Lejkofova u svom radu. *Dama*, s druge strane, u istom rječniku, definisana je kao «žena koja pripada višem društvenom sloju u buržoaskom društvu, gospođa» i kao «ženska osoba (često u odnosu prema muškarcu)» (Knjiga 1, st.28).

U poređenju *lady* i *woman* sa ženom i *dama* vidi se da postoji dosta sličnosti. Prvo, *žena* može da znači *supruga* što u engleskom nije uobičajeno, to je *wife*, mada, vidjeli smo, nije isključeno, i drugo, *lady* u engleskom i *dama* na našem jeziku imaju slična značenja. *Dama* je kao što smo vidjeli, uopšte, žena iz viših slojeva, ali može biti i eufemistički upotrijebljena za ženu koja se bavi najstarijim zanatom. Aktivira se identičan mehanizam prikrivanja stvarnog zvanja *žene* kroz izraz *dama* kao u engleskom, ali ta eufemistička semantička komponenta u srpskom aktivira se uz zanimanja koja imaju veze sa seksom. Dakle, eufemizam za prikrivanje stvarnog zanimanja i seksualnost koju treba kontrolisati nalazimo u primjerima kao barska *dama* i *animir dama*, *dama za pratnju* što su sve eufemizmi za neki vid prostitucije. Čak i *Dama s kamelijama* to implicira. Eufemistička upotreba je donekle vidljiva i u izrazima *dvorska dama*, *salon za dame* i slično iz čega se vidi da srpski jezik kombinuje oba aspekta 'prikrivanja' neprestitne stvarnosti i kamufliranja 'stidnih zanimanja' i ukazuje na to da je raspon kvaliteta eufemističnosti donekle je različit u engleskom i srpskom.

Uopšte uzev, u srpskom ne može da se *dama* upotrijebi kao eufemizam za ženu u onom obimu koji ima u engleskom prema Robininim nalazima, ali se svakako eufemistički

upotrebljava za neprestična ili stidna ženina zanimanja što nije slučaj u engleskom. U našem jeziku *dama* bi uglavnom imala tri značenja: (a) pripadnost višoj klasi (b) eufemističko značenje i (c) derogativno što semantički tu leksemu čini donekle bogatijom od engleskog pandana. Za razliku od engleskog *woman* i *lady*, *žena* i *dama* nisu uzajamno zamjenjive pa ni eufemističnost *lady* i *dame* nije ista. Ali eufemističnost kao pojava prisutna je je jednom drugom vidu. U srpskom se ne dodaje leksema *dama* uz ženino neprestično zanimanje već je se za takvo zanimanje ‘pravi’ nova riječ kao, na primjer, *higijeničarka* za *čistačicu* što u jednom i drugom slučaju znači zanimanje koje nije visoko na ljestvici zanimanja. Takođe, kvalitet derogativnosti vezan za leksemu *žena* koji se ogleda u njenom metaforičnom značenju («Žena bio ko se ne osveti!») jedno je semantičko obogaćenje koje engleski pandan nema.

Muškarac u predstavljanju svoje žene može da kaže (1) (a), (b), možda i (c):

(1) (a) *Ovo je moja žena.*

(b) *Ovo je moja supruga.*

(c) *?Ovo je moja gospođa.*²

(d) **Ovo je moja dama.*

ali ne može primjer (1) (d). «Ona je moja dama» značilo bi nešto sasvim drugo ili bi morao da se namjesti takav kontekst da se damski kvalitet jedne žene istakne pa se i tvrdnjom ove vrste to verifikuje. Mislim da je se značenje pod (1) (d) slično engleskom kao u izrazu:

(2) *She is the lady of the night.*

(2) *Ona je kraljica tame.*

koje Lejkofova ne pominje, a što leksemu *lady* približava semantički leksemi *dama* u onom pogrdnom dijelu značenja koji im je zajednički. S druge strane, *žena* i *dama* kao i u engleskom imaju dio značenja koji se preklapa, a to je onaj aspekt koji je Robin Lejkof nazvala ‘ennobling’, način da *dama* «oplemeni» *ženu*. No, semantički raspon lekseme *dama* u našem jeziku obuhvata naročito metaforičnost i jednu

izraženu derogativnost pa bi se moglo reći da je u poređenju sa engleskim *lady* semantička nepodudarnost vidljiva upravo kroz te komponente pogrdnosti, dok im je eufemističnost zajednička.

Gospodin je semantički paralelan termin *gospođi* definisan Rečnikom kao «čovjek iz građanske klase (najčešće kao titula u oslovljavanju), ali i kao onaj «koji pazi na svoju spoljašnjost, vanjstinu i na svoje ponašanje» (Knjiga 1, st. 539). *Gospodin* ne može biti upotrijebljen u značenju *muž* ili *suprug*:

- (3) (a) *Ovo je moj muž.*
(b) *Ovo je moj suprug.*
(c) **Ovo je moj gospodin.*

Rodna jednakost u riječima *gospodin* i *gospođa* i njihov semantički paralelizmu prilično su vidljivi dok semantičku nesimetriju treba tražiti više na biološkoj i ljudskoj osi *čovjek - žena*, gdje bi osa trebalo da bude *muškarac - žena*. Tu postoji sličnost sa engleskim jezikom i generičkom upotrebom lekseme *man*.³ Ne postoji eufemistična upotreba za neprestizna zanimanja za muškarca u srpskom jeziku baš kao ni u engleskom.

Spinster i *bachelor* (usjedjelica i neženja). Relevantne odlike primjera *spinster* i *bachelor* jesu konotacije koje ovaj terminološki par izaziva i koje su suprotstavljene njihovom denotativnom značenju. Denotativno, one su, u Robininoj terminologiji, slične «kravi» i «biku»: jedna je ženskog roda, jedna muškog i obje znače «osoba koja nije u braku». Ali tu prestaje sličnost. *Bachelor* se često koristi u značenju *neženje* za muškarca koji je prispio za ženidbu, ali to iz određenog razloga vješto zaobilazi. Prosto, zamke institucije, za koju je prispio kada god on to odluči, vješto zaobilazi pritom ne gubeći ništa od svoje poželjnosti. ⁴ U engleskom nerijetko je to kompliment, *eligible bachelor* je bogati i privlačni muškarac.

Robin navodi dva primjera:

- (4) (a) *Mary hopes to meet an eligible bachelor.*
(b) **Fred hopes to meet an eligible spinster.*
(4) (a) *Marija se nada da će sresti poželjnog neženju.*

(b) *Fred se nada da će sresti poželjnu usjedjelicu.

Kao što se iz prvog primjera vidi sasvim suprotno stoje stvari sa *eligible spinster*. Poblžim ispitivanjem te sintagme u svijetlu ove analize proizilazi da je *eligible spinster* jedan oksimoron. Ako je neka osoba *spinster* ne može biti poželjna (za udaju). Kao i u situaciji potrebe za eufemizmima za neprestična ženska zanimanja što se zamagljuje dodavanjem lekseme *lady* uz zanimanje, tako se i kod riječi *spinster* pojavila potreba za eufemizmom. Jedan takav je *bachelor girl*, ali ima dosta restriktivnu upotrebu, na primjer, u žurnalističkom diskursu. U neko potonje doba u Americi, Robin Lejkof to ne bilježi, skovana je i leksema *bachelorette* koja je bila ublažavanje riječi *spinster*.

Kada su *spinster* i *bachelor* upotrijebljeni metaforički, kao u narednom primjeru, tada distinkcija u konotacijama postaje još očiglednija.

(5) (a) *John is a regular bachelor.*

(b) *Mary is a regular spinster.*

(5) (a) *Džon je pravi neženja.*

(b) *Meri je prava usjedjelica.*

Metaforičke konotacije za muškarca u (5) (a) upućuju na seksualnu slobodu, one koje se odnose na *spinster* u (5) (b) na puritanizam i celibat.

U našem jeziku leksički par je *neženja* i *usjedjelica*. U ovom leksičkom paru muškarac je definisan prostom činjenicom da nije oženjen i ta leksema je proizvod negativne partikule *ne* i glagola *ženiti*. *Rečnik*, Knjiga 3, str. 684, definiše ga kao: «onaj koji nije ženjen, momak, stariji momak». Žena je prvenstveno definisana metaforički, semantički, prevodom u derogativni plan kao *usjedjelica*. Isti rječnik definiše je kao »usedelica -> dij. ijk. usidjelica = djevojka (Knjiga 6, str 576), obično starija koja je ostala neudata. Primjer iz *Rečnika*: «Preturila si tridesetu, a još se kitiš, matora usedelico» (Ibid., st. 576). U konsultaciji sa jednim kolegom lingvistom o terminu *usjedjelica* i na moje pitanje da li imamo drugu riječ za isti pojam, rekao je: «Ne, bogami, ta je dobra, odlična je» vjerovatno prvenstveno imajući na umu tvorbene mogućnosti

našeg jezika. U leksičkom paru koji se ovdje obrađuje riječ je o apsolutnom neparalelizmu koji se očitava na leksičkom, semantičkom i konotativnom nivou. Etimologija ovog termina za ženu dolazi iz njenog pasivnog statusa koje joj je društvo propisalo kao normu ponašanja u muško-ženskim odnosima jer je riječ derivirana iz glagola «sjedjeti». Žena je ta koja pasivno sjedi i čeka da bude izabrana. «Na polici je», kako kažu. Treba samo da se uzme i ona samo treba da pristane.

Drugi smjer koji bi podrazumijevao neko ženino aktivnije učešće u rješavanju svog statusa jednostavno nije društveno prihvatljiv čime se naglašava njena definisanost muškarcem koji joj ne samo daje status već i određuje sudbinu. Dakle, neudata žena je ona koja je sjedjela i koju niko nije izabrao. Međutim, neoženjeni muškarac je onaj koji je to izabrao da bude i pritom njegova poželjnost ne opada.

Naš jezik drži ženu na svom mjestu naglašavajući njenu obavezu pasivnosti što u društvenim dešavanjima između polova drži samo jedan smjer otvoren, a to je onaj od muškarca prema ženi. Na taj način ženi je dugo bivalo uskraćeno ostvarivanje u društvenoj sferi kroz status, zatim u emocionalnoj sferi kao i ono u seksualnoj sferi. Svako ostvarenje na drugi način koje je dozvoljeno muškarcu ženi se društveno sankcioniše, a sankcionisanje ide kroz jezik, kroz riječ. «Usjedjelica» je jedna takva riječ i ona takođe poziva na eufemizme zbog svoje konotativnosti ili upućuje na neku vrstu indirektnosti koja se postiže posezanjem u neki drugi jezik ili registar. Takav je primjer kolokacije pridjeva *stari* sa tuđicom *frajla* (njem. *fräulein*) u stara *frajla* ili kolokacije opet *stara* sa supstandardnim *cura* kao u *stara cura* kada se direktno ne želi imenovati neka ženska osoba čiji status nije dobar, odnosno «muškarcem ovjeren». U svim primjerima opisno datog statusa usjedjelištva primjer je *stara* što upućuje na mladost kao neophodni kvalitet poželjnosti žene. U Crnoj Gori to je još otvorenije i neuvijenije. To je *stara djevojka/đevojka. Usjedjela osoba* asocira na *ustajalu vodu*. To je nešto što nije za upotrebu. *Ustajaloj vodi* potvrdu pitkosti daje čovjek, *ustajaloj djevojci* potvrdu valjanosti daje muškarac. Kada je riječ o ženskoj osobi, njena namjera da se uda ili još gore, da se ne uda, porazno je, saznajemo, nije samo njena. Tu se ne

«pita» samo ona, odlučuju njeni roditelji, prvenstveno otac od kojeg se ona “prosi”, «pita» se društvo, «pitaju» se običaji. Muškarac se ne prosi. Taj smjer nije otvoren. Tako je bilo, tako je i sada još ponegdje, ali društvena slika se polako mijenja. Promjena se ne sastoji u tome da žena “uredno” može da zaprosi muškarca, ne, ne otvara se taj društveni i rodni smjer što bi vodilo u stvarnu rodnu jednakost, već se smanjuje oštrica društvenog pritiska na ženu i dozvoljava joj da u skladu sa njenom ekonomskom nezavisnošću odlučuje o sebi i o svom statusu. Srećom, danas brak nije jedina forma društveno prihvatljivog življenja, to su razne kohabitacije, vanbračne zajednice koje su pred zakonom priznate kao zakonske veze sa svim onim što iz te veze proizilazi, a to je praktično svaka emocionalna veza koja za rezultat ima zajednički život. To je veliki napredak, rekla bih.

Danas u Podgorici na tragu potrebe da se sa mladih neudatih djevojaka skine socijalni pritisak, a i one same da sa sebe skinu taj pritisak, od metaforičkog potencijala za taj bračni status «neudata» napravljeno je nekoliko duhovitih izraza. Te djevojke nisu *usjedjelice*, nego *paničarke*. Ne treba mnogo domišljanja da se shvati da su im to ime nadjenuli muškarci. One više ne sjede jer su mnoge od njih žene od karijere (*career women*) što ne bi mogle biti da sjede, ali u muškoj percepciji termin «sjedjeti» zamijenjen je terminom «paničiti» jer je suština ista – nema muškarca u njihovom životu koji bi im dao status. S druge strane, ne postoji prisustvo takvog termina za muški rod. Muškarci nisu *paničari*, oni se zbog žena ne mogu uspaničiti. No, izgleda da su žene zauzele, ako ne ofanzivnu, a ono proaktivnu ulogu pa je, recimo, jedan kafe u Podgorici eufemistički nazvan «Sigurna muška kuća». Naziv je zadobio tako što su djevojke osjetile da muškarci ne ulaze u rizik da im priđu i tim terminom se aludira na njihovu inertnost. (To ime je dato po analogiji sa «Sigurnom ženskom kućom» u koju dolaze zlostavljane žene. A ko njih zlostavlja?) Međutim, i pored sveg tog vidljivog jezičkog napretka asimetrija socijalnih uloga i dalje je prisutna. Koliko god da emancipacija čini svoje, riječi, termini, nazivi uvijek imaju svoj nelingvistički život. Postoji ženski prekor što što muškarci ne preduzimaju korak ka približavanju, ali ne postoji ženska akcija. Ali, sam taj

prekor smanjuje oštricu asimetrije i neparalelnosti postojanja termina za muški rod, *paničara*. Njime žene pokazuju svoj djelatni stav, a to je već veliki unos u konstrukciji drugačijih socijalnih i rodnih identiteta. Ako se zna da muškarci stvaraju jezik kojima žene drže na svom mjestu, noviji primjeri pokazuju da se tu nešto u nas mijenja. Oni pokušavaju da žene drže na svom mjestu, ali one na to ne pristaju i same uzvraćaju tvorbom riječi. Sve djevojke danas koje ne žele da se udaju udaje radi dekonstruišu koncept postojanja kroz status koji dobijaju od muškarca. Možda će te nove riječi za sobom da povuku i drugačije rodno ponašanje, odnosno drugačiju ideologiju, a to je ona u kojoj rodni tasovi ujednačenije stoje. Kao što vidimo, tvorba riječi je mnogo više od tvorbe riječi.

Zauzete karijerom i ličnim usavršavanjem u povoljnijoj društvenoj klimi “žene od karijere” mogle su donekle da upravljaju svojim životima. Pitanje je samo da li je termin *career woman* zamijenio *spinster* u istim pragmatiskim uslovima u kojima se do tada upotrebljavala riječ *spinster* i da li se to desilo u nas. Vjerujem da nije sasvim, nisam sigurna da su Šeron Stoun nazivali *usjedjelicom* prije nego se udala, ali nisu sve žene filmske zvijezde i članice Mense. Danas je moguće reći:

(6) *Fred hopes to meet an eligible spinster.*

(6) *Fred se nada da će sresti neku poželjnu usjedjelicu/udavaču.*

ako se ima na umu da bi to mogle biti četiri junakinje «Saksa i grada», usjedjelice prema nekim kriterijima, a poželjne tako da bi *spinster* moglo da se prevede sa *udavača* što je takođe na određeni način eufemistički termin za isti pojam. Danas je kvalitet poželjnosti sebi pridodao neke komponente za koje se nije vjerovalao da je moguće da se pridodaju. Ženine godine nisu toliko opterećujući faktor, ekonomska samostalnost u vrhu je ženinih prioriteta, spremno odlažu rađanje djece za godine ranije nezamislive i pritisak okoline ne doživljavaju kao nešto što bezuslovno treba da upravlja njihovim životima. To što od ovih ključnih pitanja nije obrađeno kod Robin, u današnje vrijeme obradile su kvartet Keri, Miranda, Saman-

ta i Šarlota i, naravno Bridžit Džons. Te žene danas žive u «Singletonu» (Samgrad). Singleton je postao toponim na mapi emancipovanog svijeta kojim su se neudate žene utješile jer su vidjele da je takav bračni status masovna pojava, a muškarci su počeli polako da shvataju da postoji alternativa dobrog ženskog postojanja, da ne mora nužno i uvijek da bude njihovim posredstvom. To je zajedničko i za Ameriku i za Crnu Goru, za ovu potonju u mnogo manjoj mjeri, naravno, uglavnom ta se pojava vezuje za urbana mjesta, a od urbanih mjesta najviše za Podgoricu.

Widow i *widower* (udovica i udovac). U svom originalnom eseju Robin dalje analizira jedan drugi pojam, a to je *udovištvo* (widowhood) i na leksički par *widow* i *widower*. Trebalo bi da su ožalošćeni muškarac i ožalošćena žena u jednakom položaju. U stvarnosti možda tako i jeste, ali lingvistički nije. I pored postojanja dva termina u engleskom, *widow* i *widower*, *widow* je mnogo češće u upotrebi. Udovice, ne udovci imaju svoje određeno mjesto u folkloru i tradiciji i udovištvo jedne žene očekuje se da mnogo duže traje i mnogo skrušenije bude nego li udovištvo jednog muškarca. Da bi ilustrovala tu nagoviještenu nejednakost Robin navodi sljedeći par rečenica:

- (7) (a) *Mary is John's widow.*
(b) **John is Mary's widower.*
(7) (a) *Meri je Džonova udovica.*
(b) **Džon je Merin udovac.*

Kako je to Robin Lejkof dobro primijetila sa leksemom *mistress*, *widow* je takođe riječ koja se upotrebljava sa posesivnim pridjevom uza sebe. Žena nije prosto udovica, ona je nečija udovica. Naprotiv, kada je muškarac u pitanju, kada žena umre, umre i lingvistički. On ne može biti *Mary's widower* (Merin udovac). Ne treba zaboraviti ili, pak, prenebregnuti da je riječ *widower* morfološki posmatrano s aspekta građenja riječi u engleskom izvedena od *widow* uz koje se nadodao jedan tvorbeni nastavak za «vršioca radnje» *-er* i tako je dobijen termin za muški član iste pojave udovištva. Robin kaže: «Još jednom vidimo da su žene stalno definisane

muškarcem s kojim su u vezi i, stoga, najgora stvar koja se ženi može desiti jeste da nema svog muškarca – to jest, da bude usjedjelica, žena bez muža ili ljubavnika, živog ili mrtvog.» (Lakoff, 2004: 63) Na morfološkom nivou, kao što je gore pomenuto, nasuprot svim drugim primjerima, *widow* je nemarkirani član, dakle onaj koji je norma. Biti udovica, normalno je, biti udovac socijalno je markirana uloga i izvedena je iz ženskog udovištva kao što je sama riječ za muški rod izvedenica, derivat.

U našem jeziku *udovica* i *udovac* imaju simetričnu definiciju. Prema *Rečniku*, «*udovica* je žena kojoj je umro muž, udova žena» (*Rečnik srpsko hrvatskoga književnog jezika*, 1969, Knjiga 6, str. 431) dok je «*udovac* onaj kome je umrla žena, udov čovek» (Ibid., Knjiga 6, str. 431). Treba primijetiti da su ovdje paralelizmi *žena* u definiciji za udovicu i *čovek* u definiciji za udovca, ali to je samo jedan od seksizama ovog rječnika. Leksikon odražava socijalne uloge kroz različitu distribuciju ovih termina. Žena kojoj je umro muž je *udovica*. Za muškarca kojem je umrla žena mnogo češće se tako i kaže, da mu je umrla žena.

(8) (a) *Branka je udovica.*

(b) *Marku je umrla žena.*

Opisivanje statusa preminulim članom (8) (b) blaža je atribucija od semantike same riječi *udovac*. Gubitak se tako prebija na osobi koje nema, ne na njemu koji je živ. *Udovac* bi muškarca stavilo u paralelizam sa ženom koja je *udovica*, a to je kriptosocijalno nepoželjno. Samo imenovanje *udovcem* moglo bi da proizvede efekat namjerne asimetrije i namjernog neparalelizma. Naravno, treba reći da ta riječ jednako postoji u jeziku, ali prema onome kakva je češća distribucija ovih riječi i izraza to se nametao zaključak koji sam iznijela. Robin Lejkof je iznijela tvrdnju da se upotreba termina *widow* kolokaciono ostvaruje kroz atribuciju prisvojnim pridjevom što tada odražava ženinu vezanost za muškarca «živog ili mrtvog». Srpski jezik to svojstvo izražava kolokacijski pa se za ženu kojoj je dugo muž otsutan kaže da je *bijela udovica*. Njen status samoće i krnjeg porodičnog života u kome joj vje-

rovatno nije lako definiše se muškarcem kao odsutnim članom. Ona je sama, ali naziv u svojoj samoći po njemu je dobila. Dalje, ta kolokacijska mogućnost imenice *udovica* sa atribucijom, ali ne prisvojnim pridjevom, kao u engleskom, već opisnim, da se iskaže određeno ponašanje koje društveno nije prihvatljivo vidi se u sintagmi *vesela udovica* kao pogrdan izraz samo za žene. *Veseli udovac* nije vjerovatna kolokacija. *Udovac*, ucveljen, tužan, veseo, kakav god, prihvatljiv je. *Udovica* može biti samo «udova žena».

Master i **mistress**. (gospodar i gospodarica/ljubavnica). U prvobitnom značenju, u jednom ranijem društvu, ove dvije riječi bile su jednostavno muško-ženski ekvivalenti. To je bilo vrijeme robovlasništva i odnosilo se na odnos gospodar-sluga. Društvo se promijenilo, riječi se nisu odbacile već su zadobile nova značenja, ali su metaforički nastavile vezu sa izvornim značenjem. Ali, nova metaforička značenja ova dva termina nisu više paralelna. Robin daje sljedeće paralelne rečenice iz kojih se vidi današnje značenje tih riječi:

(9) (a) *He is a master of the intricacies of academic politics.*

(b) **She is a mistress...*

(9) (a) *On je majstor intrige u politici visokog školstva.*

(b) **Ona je metresa ...*

(10) (a) **Harry declined to be my master, and so returned to his wife.*

(b) *Rhonda declined to be my mistress, and so returned to her husband.*

(10) (a) **Hari je odbio da bude moj gospodar pa se vratio ženi.*

(b) *Ronda je odbila da mi bude ljubavnica pa se vratila mužu.*

Master u engleskom danas ima značenje vezano za vještinu vladanja u nekoj oblasti, naravno, značenje je neseksualno, *old master*, na primjer, kao Hans Holbajn ili Vermer. Metaforički se pretvorilo u značenje koje bi se moglo opisati kao «imati moć nad *nečim*». Ženski ekvivalent je zadobio metaforičko značenje takođe, ali metafora je ovdje krajnje seksualna. Ona

«ima moć» nad nekim, ali u seksualnom smislu. Da bi to testirala, Robin daje sljedeću rečenicu:

(11) **Rhonda is a mistress.*

(11) **Ronda je ljubavnica.*

Ne ide. Mora se biti *nečija* ljubavnica/metresa. (Lakoff, 2004: 59) Tako je i u srpskom. Primjer (11) u prevodu jednako loše zvuči kao i u originalu. «U ozbiljnom svijetu muškarac je definisan onim što radi, žena je definisana svojom seksualnošću» (Lakoff, 2004: 60), što znači jednim naročitim aspektom odnosa prema muškarcu koji se nekako uvijek vraća na onaj primalni i implicira ženin grijeh i, posljedično, krivicu. **5** Doduše, seksualna definicija žene samo je jedna od strana mnogo složenijeg problema. Muškarac je uvijek nemarkirani član, paragon o koji se žena oslikava, bar je tako posljednjih dva milenijuma. Jedan od izrazitih primjera te vrste jeste sve ono što je vezano za ženin bračni status, brak ili njegovo odsustvo. To je to što žena radi, to joj je posao, ona je prosto nečija žena. U revidiranoj i proširenoj verziji eseja Robin Lejkof navodi kako je to sve manje tačno i kako je sve više žena definisano svojom profesijom i ona kao potvrdu navodi kako se jezik mijenja kao odgovor na promjene koje je donijelo vrijeme. Danas se jednako čuje:

(12) (a) *What does your wife/girlfriend do?*

(b) *What your husband/boyfriend do?*

(12) (a) *Čime se bavi tvoja žena/djevojka?*

(b) *Čime se bavi tvoj muž/mladić?*

U srpskom jeziku *master* se prevodi sa *gospodar*, dok je *mistress* u savremenom engleskom zadobilo dva različita značenja. Prvo je kao u rečenici *Helen is a mistress of her affairs* što znači da Helen kontroliše sviju situaciju. *Mistress* se polako preinačuje u jezički neutralno i društveno sve prihvatljivije *lover* jer društveno skoro da nestaju uslovi za tu jaku i obojenu riječ. Drugo značenje je ono danas restriktivne semantike koje uvijek konotira sa seksom i novcem. To je ono značenje koje je u prvobitnoj verziji eseja dato kao ilustracija

osnovne ideje o diskriminisanosti jezikom i semantičkom ne-paralelizmu a koje se u anotiranom eseju daje kroz leksički par *stud* i *slut* (*pastuv* i *djevojčura*).

Analiza ovog terminološkog paralelizma *gospodar* i *gospodarica/ljubavnica* nije toliko primjenjiva na naš jezik jer ni etimologija ni današnje značenje nemaju korelacije sa našim jezikom. U današnjem značenju *gospodar* i *gospodarica*, *vlasnica* ne vodi u paralelizam koji bi postojao kada bi *master* evoluirao u pandan terminu *mistress*. *Master* je zadržao značenje, a *mistress* je postala *metresa*, osoba za seks, ali ukupna asimetrija rodne i statusne neravnopravnosti i ne-paralelizma oslikani su kroz semantičku asimetriju u našem leksičkom paru *ljubavnik* i *ljubavnica*. Međutim, ima tu jedan problem za prevodioca sa engleskog na srpski. *Mistress* i *lover* jednako se prevode kao *ljubavnica* s tim što prvi termin može da se prevodi kao *metresa* i obavezno konotativno vuče u ono što u engleskom postoji kao eufemizam, a *kept woman* (izdržavana žena), dok je drugi uredan termin kojim se imenuje učesnik u ljubavnoj vezi i može jednako da bude muškarac i žene. Danas, kada su se originalno značenje riječi *mistress* i *lover* u engleskom veoma približili jer je nestalo one stroge društvene kontrole i osude, barem u velikim urbanim sredinama, i kada je ekonomska samostalnost žena veća, a time i status žene ekonomski drugačiji, što dalje vodi u sve manje indirektno statusno postojanje žena kroz muškarca, *mistress* je riječ sve manje u upotrebi, a zamjenjuje je *lover* u obje upotrebe. U srpskom situacija je leksički drugačija, ali socijalno sličnija sa američkom situacijom, bar u velikim urbanim sredinama. Društveni pritisak jeste manji, ali društvena osuda nije nestala i društvena kontrola se i dalje sprovodi kroz derogativnu upotrebu tog pojma za ženu, ali ne i za muškarca.

Ljubavnik i **ljubavnica**. *Rečnik srpsko hrvatskoga književnog jezika*, Knjiga 3, na strani 256 daje definicije oba termina. "Ljubavnik (obično pej.) čovek koji održava intimne odnose sa ženskom osobom s kojom nije u bračnoj vezi". "Ljubavnica (obično pej.) ženska osoba koja održava intimne odnose sa čovekom s kojim nije u bračnoj vezi". (Ibid.) (*Rečnik* bilježi jedno stanje rodne (ne)osviještenosti u kome se čovek stalno koristi u značenju *muškarac*.) Definicije iz rječnika su

sasvim simetrične. Semantika, rekao bi čovjek, simetrična je. No, nije simetrična pragmatika i nije simetričan konotativni potencijal ovih riječi. *Ljubavnik* može imati figurativnu upotrebu u značenju *ljubitelj*, dok *ljubavnica* ne može. Navedeni rječnik navodi Dučićeve riječi za tu upotrebu: “A kralj Numa je bio najveći samotnik i najveći *ljubavnik* samoće.” *Ljubavnica*, pak, dobija dodatno značenje, ali samo u dijahroniji kao zastario oblik sa značenjem *draga, voljena osoba, vjerenica*. *Rečnik* kao ilustraciju navodi Đuru Jakšića: “On zastade i ne dovrši što je naumio kazati, samo gledaše u svoju lepu *ljubavnicu*.” Ako поближе pogledamo ova dva termina u primjerima koji slijede vidjećemo da postoji paralelizam «posjedovanja.» Iskazima u (13) (a) i (b) navodi se određeno činjenično stanje u kome u emocionalnoj ljubavnoj vezi žena stoji ravnopravno sa muškarcem. Tu nema razlike.

- (13) (a) *Ona ima ljubavnika.*
 (b) *On ima ljubavnicu.*

Razlika između ova dva termina u našem jeziku postaje vidljiva i višeznačna kada se odnos «posjedovanja» pretoči odnos «pripadanja» gdje se uz put dese i neke dalje transformacije. Naime, gubi se odnos jednakog rastojanja između muškarca i žene u odnosu na emociju gdje se pretpostavlja da je emocionalni unos isti, a preovladava onaj društveni, pogled etabliranog društva ili klase sa određenim i ustanovljenim vrijednostima. Pogledajmo sljedeća dva para rečenica:

- (14) (a) *Ona je njegova ljubavnica.*
Marija je Markova ljubavnica.
 (b) **On je njen ljubavnik.*
** Marko je Marijin ljubavnik.*

Gramatički rečenice su proste. Sastoje se od subjekta, kopule *jesam* i subjekatskog dodatka ili kako se još zove imenski dio predikata gdje može da se stavi znak jednakosti između subjekta i subjekatskog dodatka, dakle, za (a) par rečenica, ona = ljubavnica. Gramatički sasvim bi lijepo mogao da stoji i drugi (b) par, on = ljubavnik, ali društveno, pragmatski to

je manje prihvatljivo. Manja prihvatljivost ili neprihvatljivost tog iskaza sadržana je više u semantičkoj implikaciji i jezičkoj upotrebi nego u leksikonu i gramatici. Ta rečenica se donedavno teško, ako uopšte, mogla čuti. U jednoj emocionalnoj vezi koja se zove ljubavnička trebalo bi prema *Rečniku* da je svejedno koji iskaz se čuje sve dotle dok je suština ista. I ljubavnik i *ljubavnica* su u ekvidistanci prema ličnom počinjenju i emocionalnom unosu, ali nisu prema društvenom. Oboje imaju emociju i oboje imaju prestup. I tu sličnost prestaje. Društvo vrlo blagonaklono gleda na muškarčev prestup, a vrlo neblagonaklono na ženin. Na kraju krajeva, radi se o prestupu i neko mora biti kriv. Iskaz (14) (a) *Marija je Markova ljubavnica* imenuje Mariju i identifikuje je kao *ljubavnicu*, dakle, prestupnicu. Navođenjem riječi *ljubavnica* istovremeno se imenuje prestup i on se samo za Mariju vezuje, nikako za Marka. Prestup jednostavno ne može biti muškarčev. Da pokušam da povežem ove rečenice u diskurs.

(15) *Marko i Marija su u vezi.*

(a) *Ona je njegova ljubavnica.*

(b) **On je njen ljubavnik.*

Rečenica pod (b) je doskora bila nezamisliva jer taj smjer društvenog postojanja prosto nije bio otvoren. No, društvo se mijenja u jednom od dva smjera: danas se na tu pojavu gleda ili kao na jednakost prestupa ili se postepeno mijenja pogled na svijet pa to prestaje da bude prestup uopšte. Moje je mišljenje da je ovo prvo po srijedi. Ovo drugo bi ugrozilo mnogo šta u funkcionisanju ljudskog društva, a prvenstveno porodicu. Pored ostalog i finansijski. Ljubavnica je nešto što muškarac može ili ne može priuštiti, ljubavnica je uvijek bila neko nezakonit u životu jednog muškarca za koga je on otvarao paralelan kolosjek, finansijski, pored ostalog. (Ostaju za analizu svi oni primjeri gdje žena može sebi da “priušti” ljubavnika samo što to tada nije pitanje statusa prestižnog ili neprestičnog zadobijenog kroz muškarca već pitanje moći, odatle *toy boy*, ali to su dvije vrlo različite kategorije.) Zbog sve te društvene prijetnje koja ugrožava moral,

sistem vrijednosti jednog društva, a naročito porodicu, takva ljubavnička prestupništva nisu poželjna. Svejedno, Muškarac je prestupnik, ali žena je kriva. U krajnjoj instanci, žena je i prestupnik i kriva je. Odatle diskursna valjanost (15) (a), ali ne i (15) (b). Žena je ta koja ima stigmatu, to ju je dovelo u subjekatsku poziciju i ona je tematizovana. On, muškarac nije se imenovao, on bi mogao da bude rema. Zamka je bila u tome da se jezički dâ formulacija gdje je on grešnik, ali to se ne vidi. Obratna situacija, da ona griješi, a da je on imenovan, značilo bi društveno sankcionisanje, društveni pristanak za takav iskaz što bi u implikaciji imalo drugačiji rodni odnos. Rečenica sa zvezdicom tada više ne bi značila ženin grijeh. Pitanje koje bi se dalje otvorilo jeste pojam i definicija grijeha, ali to je jedna druga priča. Za zaključak: nije toliko bitna riječ koliko njena upotreba i društvena praksa iza te riječi. Inače, riječ *ljubavnica* je izvedena je tvorbenim nastavkom *-(n)ica* baš kao i riječ *ljubavnik* tvorbenim nastavkom *-(n)ik*. Dakle obje imenice su derivati iz osnovne riječi *ljubav*.

***Divorcée* i *divorcé*.** Ovog para nema kod Robin Lejkof. Interesantno je da razvod nije ostavio dihotomnog leksičkog traga u engleskom koji bi bio na štetu žene ili barem Robin Lejkof nije smatrala da je u američkoj kulturi i američkom društvu to toliko nesimetrično. Razvedena žena se na engleskom kaže *divorcée*, a razvedeni muškarac *divorcé*. Riječ je skovana na francuski način po ugledu na *fiancée* i *fiancé*, u stvari, to su direktno preuzete riječi iz francuskog jezika ni malo modifikovane engleske ortografije čak sa svim akcentima i udvojenim *ée* za ženski rod. Etimologija iz francuskog jezika mogla bi biti na fonu engleskog puritanizma i hipokrizije kojom se jedna društveno nepoželjna pojava naziva terminom iz stranog jezika koji tu praksu direktne prijetnje porodici bolje poznaje. Upotreba francuske riječi u engleskom kao da šalje poruku «mi sa time nemamo veze, to nije naš izum, to se kod nas ne dešava, stoga, ne moramo svoju riječ na imamo.» Prije će biti da je čitava pojava socijalno nepoželjna, ne samo individua u njoj, ovog puta svejedno muškarac ili žena. Ovo leksičko rješenje veoma liči na voljnost Engleza da se zaklone za Francuze i za njihov način života kao što su to uradili kada je još jedna oblast ličnog ili intimnog života u pitanju.⁶

U našem jeziku u standardnoj varijanti postoje dvije sintagme: *razvedena žena* i *razvedeni muškarac*. Između te dvije sintagme postoji leksički paralelizam. Ali, tu na leksičkoj ravni paralelizam i prestaje. Na nivou standardnog jezika i formalne upotrebe u govoru nepravda nije napravljena ni jednoj strani, ali postoji nekoliko kolokvijalnih izraza registarskih primjenjivih za ženu, ali ne i za muškarca. Kada se dođe do kolokvijalnog jezika kao da se pusti duh iz boce mizoginije. Međutim, ono što na prvi pogled liči na narodski izraz ili izraz iz substandardnog registra nije uopšte narodski izraz. *Rečnik srpsko hrvatskoga književnog jezika* (Knjiga 5, str. 345) ima definiciju razvedene žene koja se još zove *razvedenica*: «žena koja se razvela od muža, *raspuštenica*». Primjer kojim je ta leksema *razvedenica* definisana dalje kao *raspuštenica* ilustrirana na istoj strani glasi: «Ti se sjećaš razvedenice X? Noćas je, izgleda, bila u viziti kod inženjera.» (A. Cesarec) Implikacije u ovom primjeru su višeznačne. Sam termin *raspuštenica* koji prema *Rečniku* pripada standardnom jeziku vuče u pogrdnost i neprestiznost.

Dalje, dostojanstvo statusa razvedene žene teško može da se zadrži jer je konotativno značenje vezano uz metaforu tog termina, a to je «biti otpušten» ili «raspušten», odatle direktna aluzija na nemoralno ženino ponašanja. Kao i u mnogim drugim terminima koje ovdje obrađujem društvena kontrola je tako jaka da će žena uraditi sve da ne «zaradi» taj tako pogrdni naziv «raspuštene žene». Ili je bar tako dosta dugo bilo. S druge strane, *Rečnik srpsko hrvatskoga književnog jezika* bilježi postojanje lekseme *razvedenik* ili *raspuštenik*, ali kontekst u koji ih stavlja kroz primjere koje daje rodnu i statusnu asimetriju pomijera na jedan viši nivo i to u sferu pragmatike. Na strani 439, Knjiga 5, *Rečnika srpsko hrvatskoga književnog jezika* nailazim na primjer: «Jesi li oženjen, ili si udovac, ili si raspuštenik?» (Sremac) Na istoj strani nalazi se primjer za *raspuštenicu*: «Ona raspuštenica zaludi onako krasna čovjeka.» (Glišić) Vidi se iz primjera da su sva tri muškarčeva statusa – oženjen, udovac, raspuštenik jednaki po valjanosti i prestižnosti. Razvedena žena, *raspuštenica*, data je veoma negativno i to ne kroz bračni status ili njegovo odsustvo, već kroz seksualne konotacije i njenu nemoralnost.

Raspuštenica ili *razvedenica* kao termin za razvedenu ženu indirektno je vezuje za muškarca, odnosno vezuje je za semantiku odsutnog (muškog) člana i na taj način sasvim se dobro uklapa u teoretski okvir koji daje Robin Lejkof. Žena koja nije više ni na koji način vezana za muškarca, kojoj muškarac ni na koji način ne daje status i koji je ni na koji način ne definiše raspuštena je. Ta *raspuštenost*, s druge strane, dvojake je semantike. Prvo značenje, žena je raspuštena od «trpeze i kreveta» u patrijarhalnom modelu jer ju je muž «raspustio» ili «otпустиo». Ne postoji lingvistička varijanta, a ni životna (u svijesti muškaraca, vjerovatno), po kojoj je to ona mogla sama od svoje volje uraditi i takav život izabrati. Drugo značenje je da nema ženu ko da nadzire i da je dovede u red. Razvedena žena je «raspuštena» kao đaci na ljetnjem raspustu (isti glagol «raspustiti») u svijesti onih koji su ovaj izraz skrojili. Ponekad pežorativnost pojma može da se još i nadgradi, a za to je augmentativ u vernakularu jako pogodan. *Raspušteničina*, čula sam od jedne žene kao je rekla za drugu. Ženska solidarnost na djelu! Bilo bi mi lakše da sam to čula od muškarca. Sam status razvedene osobe treba mnogo teže da padne razvedenoj ženi nego razvedenom muškarcu u pogledu njenog društvenog ugleda i društvene preporuke. Stoga, mnogo je vjerovatnija i tačnija **(16)** (a) rečenica:

(16) (a) *On je razveden, stoga poželjan.*

(b) **Ona je razvedena, stoga poželjna.*

Sam čin razvoda ostavlja stigmiju koja, naravno, pogađa ženu, dok muškarcu omogućava da svoju poželjnost provjeri još jedamput u braku, nije važno po koji put. Ali, kao i u pogledu nekih drugih termina koje ovdje obrađujem, situacija i pogled na razvod doživljavaju svoju transformaciju. Statistika razvoda u Crnoj Gori pokazuje da se stvari u tom pogledu mijenjaju. Žena se bori za dostojanstven život u braku i ravnopravno partnersko učestvovanje u njemu. Svejedno, riječi se još nisu promijenile mada danas žena neće biti žigosana zato što je razvedena, ali će joj to biti negativni poen ukoliko želi da bude u nekoj hijerarhiji vlasti, na prestižnom položaju ili rukovodećem mjestu. Patrijarhalni model se dekonstruiše, ali

sporo. *Neženja, udovac, razvedeni muškarac*, sve su to termini za muškarce neokrnjenog društvenog statusa. Paralelni termini za ženu, *usjedjelica, udovica, razvedena žena*, sve su one 'damaged goods'. «Polovnjače», što bi rekao narod. Eto još jednog primjera asimetrije. Ne postoji «polovnjak».

Domaćin i domaćica. U našem jeziku jedan drugi leksički par koji takođe nudi analitičarima ilustraciju za nepostojanje paralelizma, za jednu asimetriju leksikona, semantike i stvanosti društva u kojima se te uloge «igraju» jesu *domaćin* i *domaćica*. Iako postoji termin za žensko zanimanje koje upućuje na to da bi ta dva termina mogla da pokrivaju istu životnu stvarnost i da se odnose na ista zanimanja, to ne funkcioniše tako u jeziku. U ambijentu jednog doma *domaćin* i *domaćica* ne pokrivaju istovjetne djelatnosti, *domaćica* nije ženski *domaćin*. Termini pokrivaju dvije djelatnosti koje su vezane odnosom komplementarnosti, a ne paralelizma. Teško da možemo da govorimo da je po srijedi porodična asimetričnost u pogledu uloga koje *domaćin* i *domaćica* imaju u svom domu.

U patrijarhalnom modelu *domaćin* je neko ko je glava porodice, u modernom tradicionalnom rječniku *snabdjevač* i *zaštitnik* (provider and protector), neko ko je zadužen za porodičnu bezbjednost, sigurnost i blagostanje. *Domaćin* dočekuje goste, govori ispred porodice, porodični je portparol, on je osoba zadužena da porodicu van kuće predstavlja, a u kući zastupa. Naravno, očekuje se da su i ostali članovi porodice na porodičnoj sceni, svako u svojoj ulozi, ali *domaćin* u starinskom konceptu, a to je još uvijek dominantni obrazac porodice u Crnoj Gori, predstavlja glavnu figuru. *Domaćica* nije pandan *domaćinu*, ona ima svoj "opis posla" koji je dopunski poslovima i zaduženjima *domaćina*. Ona je zadužena za djecu, za kuću, za praktično funkcionisanje doma, za sve ono za šta muškarac nije. Nije teško vidjeti da te dvije uloge i riječi koje ih imenuju ne stoje u naporednom odnosu već u hijerarhijskom. Opet, muški član je glavniji član. Nije na odmet ovdje napomenuti da je *domaćica* morfološki izvedenica iz lekseme *domaćin* što potvrđuje obrazac starijeg i nemarkiranog člana binarnog niza. No, u ovo moderno doba koje svakako koegzistira sa onim tradicionalnim, postoje situ-

acije kada žene vrše funkciju *domaćina*. Ne baš u kući, sem ako nije žena sama ili udovica, a i tada je samo *domaćica* (žena i kuća bez *domaćina*), već na radnom mjestu gdje moderne žene današnjice imaju i obavljaju veoma važne poslove. U organizaciji velikih skupova, prilikom predstavljanja firmi, kod dočeka gostiju, prilikom velikih promocija najčešće tu jedinu ulogu *domaćina* i *domaćice* vrši žena koja se ne zove ni *domaćin*, ni *domaćica*, već *hostesa*. Kada se po ugledu na *hostese* (hostess) iz zapadnog svijeta počela žena u nas pripremati za takve uloge, ljudi koji su o terminu odlučivali očigledno su bili u prilično velikoj nelagodi da upotrijebe riječ *domaćica*. *Domaćin* nije bilo prikladno jer radilo se o ženi i isključivo ženskoj ulozi, *domaćica* je bila riječ za nešto što ne izaziva dovoljnu pozornost, a ni dovoljno poštovanja. Iako *domaćica* u prevodu na engleski jeste *hostess*, a i obratno, ispada da ta riječ u sebi nema dovoljno ozbiljne supstance za jedan ozbiljan posao. *Domaćica* je tako stavljena u hijerarhijski odnos dvojako: prema *domaćinu* čiji posao obavlja, a tako se ne zove i u odnosu na *hostesa* kako su je preimenovali davši joj dostojanstvo posredno, preko stranog jezika. U našem jeziku njeno denotativno značenje *domaćice* bilo je uže jer se radi o osobi sa manjim odgovornostima i, nadasve, manje javnim djelatnostima nego što je to značila *hostesa* na engleskom jeziku. Denotativno značenje *domaćice* vodilo je direktno u kuhinju, konotativno značenje *hostese* u glamurozne dvorane. U lingvističkoj i civilizacijskoj dilemi između *domaćice* i *hostese* pobijedila je tuđica. U stvarnosnoj dilemi između *domaćice* i *domaćima* pobijedila je takođe *hostesa*. Tako su se u našem jeziku mirili nadiruća nova stvarnost i nadirući jezik globalizacije. Činilo se da ako se upotrijebi tuđa riječ stvarnost neće biti tako stvarna, a ovlaštenje dato ženi neće biti u potpunosti validno.

Stud i **slut** (pastuv i drolja, djevojčura). Leksički par *stud* i *slut* Robin Lejkof obradila je u revidiranoj i proširenoj verziji iz 2004. godine. U originalnom eseju (Lakoff, 2004: 59) ona ima par *stud* i *mistress* što nisu pravi paralelizmi.

(17) (a) *He's a real stud.*

(b) **She's a real mistress.*

- (a) *On je pravi pastuv.*
(b) **Ona je prava metresa.*

(17) (b) je neprihvatljivo jer ne postoji stav divljenja za ženu koja u nazivu dobrim dijelom svoje semantike upućuje na seks. Ove dvije rečenice date su kao ilustracija za veliki rasporak između dva termina koja opisuju muško i žensko seksualno ponašanje. Na ovom primjeru Robin ponovo ukazuje da postoji nekoliko važnih stvari koje se tiču odnosa muškarca i žene: prvo, muškarci su definisani onim što oni u svijetu rade, žene u odnosu na vezu koju imaju sa muškarcem i drugo, pojam «moći» za muškarca je drugačiji od pojma «moći» za ženu. Pojam moći koji se odnosi na ženu najčešće se odnosi na njenu ženskost i njen seksualni potencijal.

Dvostruki standardi, hipokrizija, sistematsko potiskivanje žena, posebno ženske seksualnosti radikalizovano je u revidiranom i proširenom eseju zamjenom *mistress* sa *slut* jer ranih sedamdesetih bilo nemoguće navesti taj termin, nije postojao u toj upotrebi ('one that was unavailable in the early 1970s', Lakoff, 2004: 110). *Stud* i *slut* semantički su veoma blizu mada rodni opoziti. *Stud* je u Macmillanovom rječniku definisan kao «seksualno poželjan muškarac» (sexually attractive man), dok je *slut* definisana kao «uvredljiva riječ za ženu čije se seksualno ponašanje smatra nemoralnim» (an insulting word for a woman whose sexual behaviour is considered immoral). Kako to Robin kaže: oba termina se odnose na ljudska bića koja uživaju u seksu i to u njegovom obilju (Lakoff, 2004: 110). No, prvi je izraz oduševljenja, dok to drugi nikada nije. Dvostruki standard je potpuno na djelu. Potpuno je ista situacija u srpskom jeziku. *Stud* se najbolje prevodi svojim denotativnim značenjem kao *pastuv*, međutim značenje zadobija svojim metaforičkim potencijalom i konotacijama koje izaziva. Muškarac koji je *pastuv* baš kao u engleskom zadobija divljenje, naprotiv *drolja* ili *djevojčura* ni u engleskom ni u srpskom ne zadobija ga bilo da tu riječ koriste muškarci ili žene.

Robin dalje navodi dva para izraza koja su za sedamdesete značila jedno i imala veliku muško-žensku značenjsku razliku s aspekta koji istražujem u ovom radu dok su se danas te razlike izgubile i oni znače isto. Navodim prvi par:

- (18) (a) *He's a professional.*
(b) *She's a professional.*
(18) (a) *On je profesionalac.*
(b) *Ona je profesionalka.*

Ova dva iskaza za ono vrijeme kada su zabilježena značila su različite stvari. Muškarac je definisan poslom i profesijom u svom ozbiljnom svijetu, a žena svojom seksualnošću. «Profesionalka» za ono vrijeme značilo je «prostitutka.» Ta ista terminologija primjenjivala se i u našem jeziku na žene koje su se bavile najstarijim zanatom. Rezidui tog semantičkog prisjenka, sada kada su i žene dokazane i priznate u profesiji kojom se bave, vidi se u nevoljnosti da se za ženu upotrijebi naziv za žensko zanimanje, naime «profesionalka» kojim bi se označila izvrsnost njenog učinka u poslu. Za izvrsnog stručnjaka ženu reći će se da je «profesionalac» upravo da se ne ode u derogativno značenje koje je u dijahroniji riječi «profesionalka».

Drugi par koji Robin navodi sličan je prvom. Jednako je s vremenom izgubio diskriminatorsku snagu i jednako se zbilo približavanje muškog i ženskog vokacionog smisla. To su postignuća koja su se desila u proteklih trideset godina gdje naša geografija nije sasvim neprestična kota.

- (19) (a) *He's in business.*
(b) *She's in business.*

U našem jeziku danas se to prevodi ne pretjerano maštovito kao on/ona imaju biznis (imaju svoje firme). Prije trideset godina rečenica (19) (a) prevodila se kao (20) (a), a druga je bila sinonimična sa (19) (b):

- (20) (a) *On radi.*
(b) *Ona radi radnju.*

Oslovljavanje. Ovaj dio pripada najizrazitijem dijelu borbe za jezik koji je postao predmet želje, odnosno to čiji će jezik da bude, muški ili ženski, i ko će da određuje šta je u jeziku norma. Robin Lejkof tom teorijskom aspektu posvećuje mno-

go pažnje i čvrsto stoji na stanovištu da su muškarci vlasnici nad jezikom i da određuju normu u muško-ženskim (jezičkim) relacijama. Odsustvo paralelizma u oslovljavanju muškaraca i žena prilično je očigledno i bez velike analize.

Paralelizam, tamo gdje postoji, odnosi se na bračni status koji je oslikan u formi oslovljavanja *Mr.* što kao forma oslovljavanja za muškarca ne zahtijeva nikakvo prethodno znanje o bračnom statusu muškarca i njegovo legitimisanje u tom smislu. Za razliku od toga, u oslovljavanju žena u engleskom treba se opredijeliti između *Mrs.* za udate žene i *Miss.* za djevojke. To je podrazumijevalo da se uvijek mora znati tačno bračno stanje ženske osobe. Dalje, to je značilo da se žena uvijek na posredni način predstavljala preko nekog od muškaraca iz svoje muške vertikale, bilo ocem, bilo mužem.⁷ U Americi među osviještenim ženama sazrijevala je ideja kako ovo promijeniti.

U vrijeme kada je Bela Abzag (Bella Abzug) podnijela predlog zakona za promjenu ženskih titula oslovljavanja Kongresu Sjedinjenih Američkih Država, a to je bilo prije 1975. godine kada je originalni esej Robin Lejkof objavljen, društvena situacija u Americi bila je dovoljno fermentirana i dovoljno pripravna pod snažnim feminističkim poticajima da se makar u manjem obimu počne primjenjivati *Ms.* kao način oslovljavanja iz poštovanja (title of respect) i nevezano za bračni status. Prije trideset godina to je bilo revolucionarno, ali ta revolucija u Americi je uspjela. Prije trideset godina Robin je pisala: «Promjena na *Ms.* neće biti široko prihvaćena dok se ne promijeni ženin status u društvu što će je uvjeriti da se njen identitet zasniva na njenim zaslugama i ličnom postignuću.» (Lakoff, 2004: 68) *Time* se ispravljala jedna apsurdna situacija jer je proizlazilo da je žena muževljeva posjed i da nema drugog identiteta do tog što je njegova žena. Ne samo što je udajom odustajala od svog prezimena, kojeg je od oca dobila, već i od svog imena kako bi postala bezlična *Mrs. John Smith* (Lakoff, 2004: 68).

Danas je *Ms.* norma oslovljavanja, mada su ostavljene i ostale mogućnosti kao *Miss.*, *Mrs.*, *Ms.*, *Dr.*, *Prof.* što znaju svi koji iz bilo kog razloga ispunjavaju formulare na engleskom. U revidiranoj i proširenoj verziji originalnog eseja Robin Lejkof

navodi da se neparalelizam i dalje održava i da su ženama i dalje na raspolaganju tri titule *Miss. Mrs. Ms.* dok muškarci imaju samo jednu, *Mr.* U vrijeme kada i Bela Abzag i Rasel Bejker (Russel Baker) takođe je predlagao da dva termina u zavisnosti od bračnog statusa uđu u jezik kao oslovljavanje za muškarce. To su bili *Mrm.* i *Srs.* međutim ostalo je samo na predlogu. Iz razumljivih razloga.

U našem jeziku situacija je slična. *Gospodin* stoji naspram *gospođa* i *gospođica*. Jednako kao u engleskom, bračni status je presudni elemenat u izboru načina oslovljavanja i za ženu to opet znači postojanje kroz mušku figuru i način zadobijanja identiteta. (U Crnoj Gori taj se identitet zadobijao preko najprestižnijeg muškog člana uže i šire porodice, a moglo je i preko istaknutog člana plemena: moj svekar je taj i taj, moj djever je taj i taj, ponekad čak i sin; moj dom je, pa se imenuje istaknuti plemenik.)

Mnogo godina socijalističkog oslovljavanja sa *drugarice* brisao je tu razliku i oslovljavanje sa *druže* i *drugarice* bili su istinski demokratski s aspekta davanja i zadobijanja statusa i bili su prirodni društvu koje se deklariralo kao besklasno.

S tranzicijom i povratkom na klasno društvo, uvedeni su ponovo oslovljavanja sa *gospođica* i *gospođa* i implikacije koje su iz takvog oslovljavanja proizilazile. Jedna od implikacija jesu status i identitet zadobijeni kroz muškarca, a druga implikacija nosi klasni prizvuk. Klasno, *gospođa* je iznad *žene* i semantički se skoro ne preklapaju. Žena je uzdignuta na veći stepen ženskosti kada joj se kaže da je *gospođa*. Sa ovom riječju u našem jeziku zbija se ono isto što se zbija sa engleskim jezikom i terminom *lady* u procesu koji Robin naziva «ennobling». Kada se želi nekoj ženi dati kompliment zbog posjedovanja ženskih kvaliteta, zbog izraženosti rafinmana i delikatnosti u postupanju kaže se često da je *gospođa*, što može biti sinonimično sa *dama*. Od sljedećeg para rečenica, samo je jedna ispravna u tom smislu. Tu *žena* i *gospođa* nisu uzajamno zamjenjive.

(21) (a) *Ona je prava gospođa.*

(b) **Ona je prava žena.*

pod (21) (a) muškarcu koji je rečenicu izgovorio obratila sam se: «Polaskao si toj ženi preko muža time što si rekao da je gospođa. Zar nisi mogao da joj kažeš prosto da je prava žena?» Odgovor je bio: »Ne, jer je ona prava gospođa.» Biti *gospođa* zadobilo je takvo značenje poželjnosti da se riječ *gospođa* može primijeniti i na neudatu osobu ukoliko ona ima taj skup «gospođinskih osobina». Dakle, značenje je deriviralo u poželjan skup osobina jedne ženske osobe, ne odnosi se na status, ali etimologija mu je u statusu ili bračnom stanju.

Ovo usvojeno poimanje gospođe paralelno je sa značenjem koje ima *gospodin* u *Rečniku* (Knjiga 1, str. 539): «onaj koji pazi na svoju spoljašnjost, vanjštinu i na svoje ponašanje» što je, kada se poredi sa engleskim, vrlo blisko definiciji *gentleman*. Mora se imati na umu da engleski ima dvije riječi koje se na srpski prevode kao *gospodin*, a to su *mister* kao titula u oslovljavanju i *gentleman* kao termin koji opisuje muškarca uglađene spoljašnjosti, manira i ukupnog ponašanja «Ona je prava *dama*» djelimično je sinonimično sa rečenicom (21) (a), ali ima izrazit smisao manira i načina ponašanja žena iz više klase. *Lady* u engleskom i *dama* u našem jeziku poklapaju se tim dijelom značenja mada nisu sasvim sinonimične jer eufemistički i patronizirajući ton koji Robin uočava u leksemi *lady* u naš jezik nije u toj mjeri transponovan.

U novije vrijeme dešava se jedna fina diferencijacija dva termina unutar onoga što zovemo statusni ženski termini. *Supruga* i *žena* su dvije riječi koje označavaju udati status žene. U našem jeziku te dvije riječi su sinonimične, ali u posljednje vrijeme, u Crnoj Gori, bar, a naročito u Podgorici, uočava se jedno fino nijansiranje tih termina. Nedavno prisustvujem sceni dolaska žene u društvo u kojem je i jedna djevojčica koja tu ženu veoma voli i koja se na jedan dječji način sa njom identifikuje. Nedugo po ženinom dolasku, djevojčica po imenu Nevena saopštava majci o njenom dolasku i kaže:

(22) *Došla je Markova žena, pardon, stigla je Markova supruga.*

U poimanju te djevojčice, *supruga* je dostojnije ime za ženu koja joj se dopada i u čijem oslovljavanju ne želi da pogriješi. Ispada da je u jeziku te djevojčice i semantici ter-

mina za supružanski status *supruga* dostojanstvenija bračna družica od *žene*. To što je Nevena upotrijebila spontano i napravila semantičku razliku u svom idiolektu, u sociolektu ili svakodnevnom govoru Podgorice nosi pragmatiku diferencijaciju. Postalo je skoro kanon, kada muškarac predstavlja neformalno svoju supružnicu, predstavlja je sa:

(23) *Ovo je moja žena.*

Kada je predstavlja u formalnim okolnostima predstavlja je kao:

(24) *Ovo je moja supruga.*

Slično, ali sa manjom regularnošću javljanja, makar prema mojim ličnim nalazima, stoji situacija sa *muž* i *suprug*. Step formalnosti uslovljava njihovu diskursnu raslojenost, pa su prema tom kriteriju formalnosti parnjaci *suprug* i *supruga*, prema *muž* i *žena*. I jedno osvrtnje na titulu za žene. *Mrs. John Smith* na srpski se prevodi kao

(25) *Ovo je žena Marka Markovića.*

s obzirom na to da je Marko Marković metafora za anonimnost u našem jeziku. Nastranu potpuno poništavanje žene u engleskoj konstrukciji. U srpskom žena je bar data prisvojno uz muškarca, ako ne i poimence. Uobičajeno je da ženska referencijalnost u ovom kontekstu bude takođe skovani termin za anonimnost, ali ne postoji takav termin za žensku anonimnost. Ne postoji *Marka Marković* ili *Janka Janković*. Koje je vjerovatno objašnjenje? Muškarac je skoro uvijek na javnoj sceni, na neki način eksponiran, međutim može biti i anonim. Žena je po definiciji anonimna i nevidljiva, od nje se i ne očekuje eksponiranost, stoga nema ženske paralele onom muškom *Marko Marković*. Čula sam u kolokvijalnom govoru za Anka, Stanka, Rajka kao imenovanu anonimnost, ali Anka, Stanka, Rajka nikada nisu dobile prezime, nikada nisu postale anonimni lik i metafora za anonimnost, već su samo dio nečijeg idiolekta. Dakle, žena se u našem jeziku referentno

identifikuje imenom i prezimenom, a može i kao «Markova žena». Suprotni smjer je skoro nezamisliv kao dio društvene etikecije i dijela formulaičkog govora. Ako se može reći «Markova žena» i pri tome zaboraviti na ideologiju koja je ispod tog iskaza obratno je nemoguće. Niko ne može reći «Marko Marijin», a da to za sobom ne povuče ozbiljne semantičke i pragmatske konsekvence. Semantički, konsekvencija mogla bi biti podignuta obrva, pragmatski, jedva prikriveni smijeh. Kada sam prvi put čula da je neko o muškarcu rekao «Đona Marijin», lingvističko znanje u trenutku je ustuknulo pred predrasudom i reakcija je bila primjerena neuobičajenosti tog iskaza.

Pronominalna neutralizacija. U ovom radu stalno se provlači teza o muškarcu kao nemarkiranom članu o koji se oslikava i određuje ženski. Jedan aspekt muške markiranosti je tzv. pronominalna neutralizacija kako to naziva Robin Lejkof. O čemu se tu radi? Kada treba da se na engleskom iskaže referencijalnost u odnosu na jednu osobu u mješovitom društvu tada se situacija razrješava tako što se izabira ona zamjenica koja favorizuje muškarca.

- (26) (a) *Let everybody take **his** book.*
(b) *Let everybody take **his/her** book.*
(c) **Let everybody take **their** book.*

Za sve tri rečenice:

- (26) *Neka svako uzme svoju knjigu.*

U primjeru (26) (a) dat je standard prije nego što su feministička potraživanja započela. (26) (b) i (26) (c) moguća su rješenja za ono što je Robin nazvala pronominalna neutralizacija. *His/her* se pokazalo kao jezički i stilistički nezgrapno (na nivou zamjenica bila je čak i varijanta *s/he* što se nije dugo zadržalo kao praksa). (26) (c) je odbačeno kao «upotreba na koju su se mnogi lingvisti mrštili zbog svoje nedosljednosti i nelogičnosti.» (Lakoff, 2004: 70) Forma do koje se došlo kao konsensus koji je u praksi najduže ostao jeste sljedeći:

- (27) *Let everybody take **his or her** book.*

(27) *Neka svako uzme svoju knjigu.*

Nigdje u našem jeziku ne možemo naći paralelu sa ovom formulacijom jer mi imamo pridjev *svoj* koji je neutralan i ide jednako uz muški i ženski rod. No, jedna druga pronominalizacija rodno je veoma obojena u srpskom jeziku. Primjer je iz nastave engleskog jezika. Primijetila sam u praksi na ličnom primjeru, a i kroz brojne primjere hospitacija časovima engleskog jezika da kolegkinice, ovdje su bitne samo kolegkinice, koriste jednu vrlo interesantnu pronominalnu formulaciju.

Prilikom predavanja i vježbanja, primjeri koje one smišljaju i daju za ilustraciju određene jezičke građe, po pravilu sadrže zamjenicu muškog roda ili je po srijedi glagol koji ima nastavak za muški rod. Nije ni najmanje rijetko da nastavnica ili profesorka na času engleskog jezika za ilustraciju svršenih radnji, što na engleskom nedvojbeno znači upotrebu Past Tensa, kaže sljedeću rečenicu na našem jeziku čiji prevod na engleski zahtijeva:

(28) *Juče sam bio u Kotoru. Tamo sam vidio Marka i dogovorio se sa njim o narednom susretu.*

“Bio”, “vidio” i “dogovorio se”, sve su to glagoli s nastavcima za muški rod, a izgovara ih žena. Kada sam nekima od njih ukazala na upotrebu muškog roda u situaciji gdje tu rečenicu smišljaju i izgovaraju žene, komentar je bio: “Nikad mi na pamet nije palo da upotrijebim ženski rod.” Drugim riječima, nikad joj na pamet nije palo da govori u ime svoga roda i za sebe i kroz sebe zato što ima snažan doživljaj norme i nemarkiranosti koji se sadrži u muškom, u muškarcu, u važnijem članu binarnog niza što se tako kao model govora i mišljenja na časovima reprodukuje i reciklira. Vrlo spremno pretpostavlja sebe, svoje biće i svoj rod nekom principu koji je duboko u njoj, a da pritom niko nije eksplicitno radio na uspostavljanju tog principa. Jednostavno, taj princip je u ženi, našoj kolegkinici, on se zove submisivnost i ona volontira u toj mentalitetskoj matrici.

Slično pronominalnoj neutralizaciji jeste oduzimanje generičnosti za leksemu *man* u svim složenicama gdje je *man*

moralo da se supstituiše sa *woman*. Žene su se snažno pobunile, ali ono što je interesantno jeste vremenski imput koji je u sadržan u toj genezi. Čitav proces nije se desio odjednom, sama geneza za englesku leksemu *chairman* (predsjedavajući), na primjer, je išla na sljedeći način:

(29) *chairman* -> *chairwoman* -> *chairperson* -> *chair/to chair*
predsjednik -> *predsjednica* -> ***predsjedavajući*** ->
predsjedavajući

S većom prominentnošću žena na rukovodećim položajima *chairman* je morao polako da se demokratki alternira sa *chairwoman* kako je nalagala situacija. Pretpostavka je da nije bilo uvijek lako ispred osobe koja predsjedava mijenjati taj naziv jer u toku jedne sesije ili jedne sjednice mijenjala su se lica koja su predsjedavala i po nekoliko puta. Engleski jezik za tu situaciju dozvoljavao je *kompromis* u vidu lekseme *chairperson*. No, i ta leksema se pokazala kao rogovatna i u skladu sa jezičkom ekonomijom redukovala se na jedan sastavni dio te složenice *chair*, ali sa semantikom cijele složenice *predsjedavajući*. Glagol nastao od te imenice je to *chair* u značenju “predsjedavanja sjednicom” ili “rukovođenja”. Danas se u Crnoj Gori vodi velika bitka ravnopravnost postojanja termina za ženska zanimanja paralelno sa terminima za muška zanimanja. Prvi stadijum je već završen, u medijima se već čuju paralelno termini za muška zanimanja, a i za ženska, predstoji sljedeća faza u kojoj bi trebalo da se desi sistematičnost primjene i prisutnost u idiolektu pojedinca, što će biti najteže. Pri tome postoje i objektivne poteškoće. Neki termini su prosto zauzeti. Postoji *poslanik*, a postoji i *poslanica*. Kako nazvati ženskog poslanika? Postoji *ministar*, a postoji i *Gospodja ministarka*. Kako nazvati ženskog ministra bez konotativnih prizvuka na Nušića? Treba početi. Postoji homonimija. Društvena praksa će se postarati za lingvističko nijansiranje.

U našem jeziku mogu se naći još mnogi primjeri parova termina koji su istorijski razlikovali samo pol, ali koji su s vremenom razvili različite konotacije prvenstveno one koje se odnose na status i vrijednost, a u nekim slučajevima i različita denotativna značenja. Ovdje ću pomenuti samo dva novijeg

datuma koji su denotativno različiti i proističu iz modernog doba. Jedan je *sponzor* i *sponzoruša*. To je primjer za ženu bez semantičkog korespondenta za muškarca. *Sponzoruša* ima izrazito negativno značenje, registarski dolazi iz žargona, i rimuje se sa *soldatuša*, dok je *sponsor* neko jako dostojanstven i moćan i benevolentan i finansijski potpomaže dobre projekte. “Sponzorka” bi trebalo da bude rodni pandan “sponzoru”, ali nešto se još ne čuje u jeziku. Konceptualno, ne bi trebalo da postoje problemi, “dobrotvorke” i “pokroviteljke” odavna su znane. Dalje, postoji “žensko pero”, a ne postoji “muško pero”. Muško pero je norma, samo se žensko moralo izmisliti za žensko spisateljstvo. Zar je ono toliko drugačije i toliko nepostojeće da mu se moralo ime izmisliti?

Tvorbene mogućnosti dva jezika. “Ono je bila *kraljevska* i *kraljičina* večera” piše mi prvi rođak nakon večere koju sam za njega priredila na jednoj terasi na moru, a ne zna kako me je lingvistički inspirisao, kako me je kao domaćicu (domaćina!) nagradio i kako me je muško-ženski nehotice minimizovao. Nije on htio, jezik mu nije više dozvoljavao. Njegova večera bila je *kraljevska*, a moja samo *kraljičina*, njegova večera mogla je svakom da se posluži jer je taj kvalitet izvrsnosti imala, moja je mogla samo meni. *Kraljevski* je generički pridjev koji je nadišao ograničenja roda i dobio epitet ultra lijep, hiper dobar i zadobio kvalitet opštosti. *Kraljičin* je zadržao odlike posesivnog genitiva i nikada nije transcendirao u generički pridjev koji bi dobio nova značenja. Kraljica bi mogla *kraljevski* da ruča, ali kralj teško da bi mogao da pojede *kraljičin* ručak i da se on nazove *kraljevski*. *Kraljevski* ručak i *kraljičin* ručak stoji kao opšte prema posebnom, kao svevažeće prema efemernom, kao pojam i kao riječ koja pojam pokušava da postane, kao davno skovani termin i pretenciozna riječ koja bi htjela da to postane, kao gospodar i sluga, kao muškarac i žena. Drugim riječima, pridjevi *kraljevski* i *kraljičin* u kontekstu pisma zahvalnosti koji sam dobila stoje u klasičnom hijerarhijskom odnosu, prvo lingvističkom, a onda ekstralingvističkom. *Kraljevski* je pridjev koji je svojom opštošću postao generičan. Tačno se zna kakav to treba da bude obrok da bi bio *kraljevski*. Mora da bude izuzetnog kvaliteta, ukusa nenadmašnog i ni sa čim uporedivim, obilan i raskošan, hrana koja će nepca pam-

titi. Više od “kraljevskog” ručka može da bude samo “hrana za bogove”, ali tom ambrozijom nisam ugostila mog gosta. Ugostila sam ga samo “kraljevskom” hranom koju Crna Gora nudi. Nasuprot tome, *kraljičin* ručak mogao je da bude bilo šta. Taj prisvojni pridjev u svojoj komponencijalnosti nije u sebi semantički sadržavao nikakva majestetična ili imperijalna svojstva ni obilja, ni raskoši, ni ukusa za koji kažemo da je nenadmašan, skoro *kraljevski*. Čak bi *carski* u ovom kontekstu bilo doživljeno kao sinonimično. Jeste da “car” u odnosu na “kralj” stoje u hijerarhijskom odnosu, car je veći kralj od kralja, ali za ovaj kontekst to nije bitno. Isti odnos inherentne hijerarhičnosti i limitirane semantičke adjektivalne moći stajao bi u paru *kraljičin* i *caričin* prema *kraljevski* i *carski*. *Kraljičina* večera mogla je da bude sve od kraljevske večere, pa do siromaškog zalogaja. Pridjev se ograničava samo na ono što je kraljica imala na tanjiru, na ono što je njeno i što je sama izabrala. Ono što je moj rođak htio da kaže bilo je da smo oboje večerali *kraljevski*, ali htio je da kaže, znam čovjeka, da sam ja te večeri bila kraljica.

Nije čovjek kriv što mu jezik, ovako mačistički skrojen i ustrojen nije dozvolio da ima na raspolaganju pridjev koji bi iznio tu našu ličnu simetriju, da je on kralj, a ja kraljica u toj večeri kraj mora. Morao se zadovoljiti (i upotrijebiti) generičnošću svog “muškog” pridjeva i partikularnošću i samo posesivnošću “ženskog” pridjeva plave krvi. Isto tako, znam da nije htio da kaže da njegova muška priroda i to što je muškarac više vrijedi i više uvažavanja zaslužuje od mog ženskog bića i činjenice da sam žena. Konačno, to more i ta mjesečina dovodila nas je na isto, a to je da smo u toj noći bili jednaki. Možda kraljevski jednaki. Moj rođak je htio da nas izjednači, ali jezik mu to nije dozvolio. Kralj je visočanstvo šireg spektra od kraljice. A da se dosjeti *kraljičanske* večere vjerovatno nije mogao jer niti je rodno tako osviješten, niti je nadahnut da svoj jezik obogaćuje, a dječje doba davno je prevazišao.

U engleskom jeziku drugačije bi se riješila forma i funkcija ove imeničke fraze sa *king* i *queen* u pridjevskoj i modifikacijskoj upotrebi. Engleski jezik dozvoljava N+N konstrukciju tako da je to na engleskom *king's dinner* i *queen's dinner* kako

u značenju prisvojnosti, tako u značenju kvalifikativa što ove dvije lekseme stavlja u jednak položaj i koristi jednako njihov pridjevski tvorbeni potencijal. Naš jezik to ne dozvoljava.

Ideološke implikacije

Teorijski okvir u kome sam se kretala u ovom pregledu jezičkih termina kojima se žena «drži na svom mjestu» u engleskom i srpskom u sinhronoj i dijahronoj ravni obuhvata sociolingvistiku, lingvistiku, jezik i rod, psihologiju, antropologiju i politiku. Pristup je nužno interdisciplinarni jer i kategorije o kojima sam pisala ne pripadaju samo jednoj disciplini. Robin Lejkof je krenula sa platforme semantičke nejednakosti koje je definisala kao asimetrije i neparalelizam koji su kao lingvistička manifestacija odnosa polova odražavali socijalni neparalelizam i asimetriju, a odražavali su i psihološke modele pa je dobro naučena lekcija o neasertivnosti⁷, u stvari, pristajanje na osjećaj inferiornosti. Iz terminološke asimetrije svojom analizom izvukla je zaključke o rodnoj asimetriji, jezički neparalelizam navodio ju je na statusni neparalelizam, denotativno značenje u konotativno, a stalno je u analizi bila prisutna dijahronijska i sinhronijska ravan s obzirom na to da su obje verzije eseja bile uključene u ovaj pregled. Nakon brojnih primjera kojima je razrađivala i potkrijepila svoje teze došla je do apstraktnijeg nivoa elaboracije, a to je diskriminacija koja je u njenoj kategorizaciji dvojaka: način na koji jezik ženu diskriminiše i način na koji žena sama sebe diskriminiše upotrebom određenih jezičkih konstrukcija, najčešće umekšavanja da ne bi bila asertivna jer je asertivnost muška osobina.

Žene su trenirane da na taj način govore, pa su stvarno emitovale utisak nemoći i neasertivnosti. Taj posebni način asertivnog i neasertivnog govora pripada studijama roda i jezičke varijacije. U toj podoblasti studija jezika i roda veoma je velika pažnja poklonjena svemu onome što ženu omoćava i onemoćava kako jezički tako i statusno. Ali, predobro naučeni jezik ženske neasertivnosti uz onaj drugi vid upotrebe jezika koji gaji neparalelizam termina za dva roda vidljiva su manifestacija nečega što je u osnovi odnosa između muškaraca i žena, a to je odnos snaga koji se već dosta dugo zove pravim

imenom - dominacija. Mušku dominaciju pospješuje naročito ženino statusno posredno postojanje, to jest postojanje kroz muškarca što je vidljivo u njenom tretmanu u društvu kao jedinke, a vidljivo je i u njenim egzistencijalnim koordinatama.⁸ Kada se poređaju termini rodne asimetrije, semantičkog neparalelizma, socijalne diskriminacije, statusa, omoćavanja i onemoćavanja, nije nelogično da se dođe do zaključka da je zajednički imenilac za sve moć.

Kada je počeo procvat jedne lingvističke discipline koja se zove analiza diskursa i vrlo intenzivna proučavanja presuponi-ranog znanja, implikatura i inferencija u jezičkoj upotrebi, jedno pitanje kao ilustracija za presupozicije, to naše pretpostavljeno znanje, postalo je popularno kao čomskijevi primjeri iz rane faze transformacione teorije. Pitanje je glasilo:

(30) Kada si prestao da biješ ženu?

Presupozicija je bila da bije svoju ženu, presupozicija je bila da to nije ništa strašno, presupozicija je bila da i onaj ko pita, ako je muškarac, možda to isto radi, pitanje se odnosilo na to kada je sa takvom praksom prestao. Pitanje je dolazilo je iz «razvijenog svijeta» i skandalizovalo istinom u svojoj implikaturi, a ona je bila praksa fizičkog zlostavljanja žene. Pitanje je trebalo da bude duhovito, ali svi su znali istinu ispod tog smijeha. Koliko je takva praksa uvriježena kod nas tek sada počinje da se otkriva. Ja bih strašno voljela kada bih mogla da kažem da je zajednički imenilac za svu onu dinamiku koja se dešava između muškaraca i žena ljubav, ali ne mogu. Moć ustanovljuje hijerarhiju, ljubav presuponira jednakost. Ljubav pripada kategoriji emocionalnog, a emocionalno nije ušlo u ovaj kategorijalni okvir i u ovu analizu mada je možda trebalo. Ali, da se vratim moći. Iz moći proizilazi poredak u kakvom manje više živimo. Iz moći proizilazi raspored snaga u društvu. Moć je takođe odredila odnos između muškaraca i žena u posljednjih dvije hiljade godina naše civilizacije tako što su se razvili svi instrumenti moći kojima se žene drže u neravnopravnosti. Jezik je samo jedna od njih. Muškarci su prvi i glavni, žene su druge i malo manje glavne. Muškarci su glavni jer su jači, dakle muškarci mogu da vladaju i ženama.

Muškarci imaju moć, stoga mogu da imaju i silu jer je sila način da ustanove i zadrže moć. Muškarci su nerijetko nasilnici i to im je legitimisano društveno, muškarci su ponekad siledžije jer je takvo ustrojstvo svijeta.

Nasilje je tek odnedavna prepoznato kao štetna društvena pojava i krajnje štetno ponašanje u odnosima između polova. Ono je kao skoro legitiman način ponašanja, kao legitimno sredstvo moći, kao legitimna poluga hijerarhije, kao legitimni znak statusnog razlikovanja, kao prirodno ishodište rodne asimetrije u Crnoj Gori, bar, bilo društveno prihvatljivo. Nije ni na koji način bilo jasnog stava o njegovoj neprihvatljivosti. Tek u posljednje vrijeme sa tranzicionim kretanjima i otvaranjem Crne Gore prema svijetu zavirilo se u porodicu, u brak u odnose između polova i vidjelo da Crna Gora ima jedan model življenja koji u svojoj radikalnoj formi nije uopšte human kada su u pitanju oni sa manje moći, a to su žene i djeca. Otvorila se jedna velika priča o nasilju u porodici i skoro da je sinonimično nasilje u porodici sa nasiljem nad ženama. To je najčešći slučaj.

Drugi slučaj po učestalosti jeste nasilje nad djecom. Vidjelo se da nasilje može imati jako raznovrsne forme počev od teškog fizičkog zlostavljanja do vrlo suptilnih formi mentalne surovosti. Prošle godine u San Francisku na Junion Skveru (Union Square) vidim povorku muškaraca i žena svih boja svih uzrasta kako nose neke transparente u znak protesta. Demonstrirali su za ženska prava. Na jednom transparentu je pisalo: «Jeste li znali da je ćutanje u braku zlostavljanje»? Vjerovatno ne. Možda ćemo se zgroziti nad činjenicom da je jedan otac u januaru 2006. godine u Crnoj Gori oduzeo kćerki život na jedan krajnje sadistički način, sada skoro da nije ni važno iz kog razloga, ponašajući se prema njoj kao da je njegovo vlasništvo. Kada su kroz nekoliko dana potom nevladine organizacije skupile na Trgu Republike u protest tim povodom, ne samo da nije bilo odaziva i podrške, već je bilo i potsmjeha. Još nema te svijesti koja će okupiti ljude u protest. Doduše, slika koju daju nevladine organizacije kroz svoje aktivnosti parcijalna je i parcijalizovana. Njihov fokus je na samo jednom segmentu problema, a onima koji ih gledaju i slušaju izmiče cjelovita slika o položaju žene u crnogorskom

društvu. Pogotovo kada se ta slika fokusira na onaj dio koji se odnosi na detabuiziranje nekih tema koje su sada trenutno u žiži. Nasilje u porodici je samo jedna od mnogih, primjer iz Bloka V u Podgorici gdje muškarac na ulici divljački bije ženu. Prvi prolaznik: “Da zovemo policiju?” Drugi prolaznik: “Što da zovemo policiju, bije svoju ženu”. Možda to nije ni neobično jer je to bio model ponašanja i ustanovljeni odnos među polovima u životu i u mitu koji je samo augmentirao razlike. Kao što je rečeno, nije prosto postojala svijest da se radi o zlostavljanju. Muškarci nisu imali svijest o svom nasilničkom ponašanju jer je ono bilo društveno prihvatljivo, žene, pak, nisu imale svijest o nasilju koje se vrši nad njima jer su živjele u takvom modelu porodice u kome je zlostavljanje bilo normalno. Žene najvjerojatnije nisu željele da shvate, a muškarci nisu morali. Civilizacijska svijest je spavala, ugledanje na bolje nije pomagalo, a usamljeni glasovi koji su na promjenu ukazivali bili su – usamljeni. Sve je to čekalo neki određeni trenutak da se kao kulturni zadatak, lingvistički zadatak i zadatak iz oblasti jednakosti polova negdje pošteno uradi. Sistematično “obrazovanje populacije” veoma je potrebno i na dugu stazu daje jako dobre rezultate. Vijest dana jednog od ovih dana bila je da će na olimpijadi u Pekingu 2008. godine učestvovati jednaki broj muškaraca kao i žena. Da to nije bio neki davno postavljeni cilj mi danas ne bismo svjedočili o njegovom ostvarenju.

Sve je u jeziku. Borba polova kroz jezik prenijela se na borbu polova za jezik. Jezik je danas veliko poprište borbe. Ko je taj ko određuje normu? Ko je taj ko propisuje što je u jeziku dobro, a što loše? Dugo je muškarac, muško bio norma i neutralni ili nemarkirani član o koji se oslikavao ženski. Danas se to mijenja što je vidljivo u oba jezika, engleskom i srpskom. Borba za jezik na legalističkom planu bila je najvidljivija u engleskom za titule i uvođenje rodno neutralne titule *Ms.* za ženu, zatim za sve one situacije gdje se *man* u značenju *čovjek* zamjenjivao za *human* ili *person* ili *people*, sve one situacije gdje je generičko *he* i generičko *man* zamijenjeno drugim riječima čime se izbjegavao seksizam i stereotip (*man* u *person*, *people*, *individual*, *human*; *mankind* u *humankind*, *humanity*, *human race*; *manhood* u *adulthood*). Međutim,

mного je situacija i mnogo životne stvarnosti u kojima se nije desilo “humanizovanje odnosa između polova”. Na časovima kod Robin jedan primjer iz njenog radikalnog arsenala glasio je: s kojim pravom ljekar, sem ako je po srijedi ginekolog ili bolest u vezi sa time, smije da postavi pitanje: Kada ste posljednji put imali menstruaciju, a da ga vi na isti način ne pitate, kada ste vi posljednji put imali “wet dreams” (vlažne snove). (Ja sam, doduše, imala suprotno mišljenje, ali u liberalnom Berkliju ono je s lakoćom odbačeno.) Rodni neologizmi nisu slučajni pa nije slučajno ni to što je Helen Fielding obogatila jezik skovavši termin “Singleton” (Samgrad) za grad u kome žive samci što je u slučaju upotrebe u romanu *Dnevnik Bridžit Džounz* sinonimično sa žene i koji je postao metafora za žensku samostalnost i žensku emancipaciju.

Jedna crnogorska lirska pjesma koja se pjeva glasi ovako:

*(31) Prođoh kroz goru,
Ne znam kroz koju,
Sretoh đevojku,
Ne znam čija je,
Stah joj na nogu,
Ne znam na koju,
Stade je vriska,
Ne znam zbog čega.*

Ona gora vjerujem da je bila Crna Gora, a diskriminacija koja se tako strašno u pjesmi sabrala i u liriku utisnula danas malo drugačije izgleda. Nedavno sam tu pjesmu čula u izvođenju podgoričke klape «Assa voce» koja zadržava pjevljivu melodiju i tekst prva četiri reda, a ostalo nestaje u jednom potpuriju drugačijih pjesama i drugačijih riječi. Kada se klapa ponovo vratila na istu melodiju samo su bila ponovljena prva četiri stiha. Nasilje, bahatost, potpuna postvarenost «đevojke» izbrisana je tako što se naredna četiri stiha pjesme nisu ni pjevala. To sam doživjela kao znak velikog napretka i kao promjenu stava, stid čak, u onome što je bio dominantni obrazac ponašanja i ustanovljeni psihološki obrazac gdje je svako imao svoje psihološko opterećenje, muškarac onog «koji gazi», žena «one koja je gažena».

implicirali su određenu ideologiju jer se sve dešava u društvu koje je uvijek ideologizovano jer se sve uvijek kreće oko nekih krupnih ideja ustrojstva društva. U prikazu eseja Robin Lejkof koji su kontrastivno popraćeni primjerima iz Crne Gore dominacija je bila ključni teorijski pojam koja predstavlja okosnicu ideologije koja je globalno na djelu, doduše, mjera njene prisutnosti u jednom društvu istovremeno je umnogome i mjera demokratije toga društva. Proporcija je jasna: dominacija nužno presuponira silu, sila je moć, a moć uglavnom kolocira sa politikom. Politika i ideologija tijesno sarađuju, ideologija politike nasilja isključuje demokratiju i, posljedično, bilo koju ravnopravnost, pa i onu među polovima što još jednom pokazuje nerazdruživu vezu roda i moći. Jednom proklamovana ideologija sile u bilo kojoj oblasti života postaje univerzalni princip ponašanja na svim nivoima i u svim odnosima. Prosto je nemoguće u jednoj državi imati rodnu nejednakost na jednoj strani i politiku tolerancije i nenasilja na drugoj.

Zaključak

U ovom radu stalno sam na dijahronijskoj šetnji 1975. godina i sadašnji trenutak kao i paralelizmu Amerika i Crna Gora. Istovremeno, u tom dvostrukom vremensko-prostornom hodu nalazim primjere koji potkrijepljuju moje teze da se stvari za žene mijenjaju nabolje, dokaz je učinak u ovih trideset prošlih godina na oba prostora. Međutim, veći je učinak u Americi nego u Crnoj Gori, značajnije stvari su se desile u vremenu, nego li su se desile u prostoru. Ono što je Amerika krenula žestoko da mijenja prije trideset godina, mi u Crnoj Gori smo tek tu, onomad. Ono što se u Americi uradilo za proteklih trideset godina, Crnoj Gori će trebati možda ne toliko, ali svakako dosta dugo pri sadašnjim uslovima društvenih promjena, promjena u zakonodavstvu, a naročito brzine mijenjanja svijesti. Amerika je krenula sa pozicija ustanovljenog građanskog društva, a Crna Gora sa pozicija snažne patrijarhalne porodice. Amerika je, doduše, morala da dekonstruiše snažni pritisak puritanizma i žensku marginalizovanost i da u demokratskim procesima uredi odnose među polovima i ostvaruje proklamovani cilj feministkinja koje su tražile jednakost polova. U visoko hijerarhizovanom društvu gdje se

vlast, moć i upravljanje ozbiljno doživljavaju u organizaciji jedne države i ne samo države, vrlo brzo se shvatilo da borba za jednakost polova znači borbu za preraspodjelu vlasti. No, vlasti se, naravno, niko neće dobrovoljno odreći, ne možete zamoliti moć da ne bude moć, ne možete zamoliti vlast da ne bude vlast koja ponekad tu vlast “vrši” nasilnički. Ali može se naučiti kako joj se suprotstaviti. To je složen proces koji je značio prepoznati nasilje, shvatiti potrebu za pobunom (protiv dominacije/nasilja) i samu pobunu. Knjiga koja je predmet ove analize na jednom naučnom nivou u oblasti jedne discipline sadržava sve te tri komponente u sebi i jednom lingvističkom analizom reagovala na sve tri.

Analiza koju je Robin Lejkof dala u svoja dva eseja, originalnom i revidiranom i proširenom, prvenstveno je lingvistička, ali ona je i sociolingvistička jer su u analizi korišćeni termini kao što su *rod, moć, nemoć, omoćati, onemoćati, simetrija* ili *asimetrija polova, terminološki paralelizam* i slično. Način na koji je ukrstila jezik i društvo, lingvističke segmente koje rodno odražavaju društvo kome pripada i koje je odabrala da analizira i posmatra kako bi dokazala kroz njih mušku dominaciju i moć, a posljedično i ideologiju u službi jedne politike, nalaze ovog eseja uzdiže do nivoa univerzalija i čini ih primjenjivim za sva ona društva u kojima je muška dominacija ustoličena.

Ženama je u društvu dat identitet kroz odnos sa muškarcem, nikako vice versa i to je socijalna univerzalija za koju potvrdu imamo jednako u Americi kao i u Crnoj Gori. Naravno, univerzalije kao najviši nivo apstrakcije podrazumijevaju mnogo razlika koje su u najnižem nivou stvarnog života u društvu sa koje analiza polazi. Tako, lingvistički nalazi do kojih u ovom radu komparativno dolazim svoje korjene imaju u različitim kulturnim, istorijskim, socijalnim ekonomskim odlikama društva, u Crnoj Gori veoma je bitna jedna snažna i duga tradicija poštovanja muškarca i kult “muške glave”. “Ženska glavo” u vokativu kao pandan “muškoj glavi” nije semantički paralelizam, već naprotiv, izrazita asimetrija, jedan snažni prekor zbog gluposti prirođen samo ženi. Taj izraz “muška glavo” i kada bi bio upotrijebljen značio bi divljenje, nikako prezir što je slučaj kada je u kolokacija te imenice sa

pridjevom «ženski» *ženska glavo*.

Primjeri koje sam ja dala iz našeg jezika na fonu iste terminološke neparalelnosti i asimetrije pokazuju osnovnu Robininu tezu o načinu na koji jezik smješta žene u društvo. Ti primjeri, vjerujem, pokazuju istu posrednost ženinog postojanja kroz muškarca i njeno oslikavanje o njega kao neutralnog i nemarkiranog člana i pritom pokazuju istu rodnu diskriminaciju kao u engleskom, a pokazuju i to da je ženin status derivirana kategorija koja se zadobija posredstvom muškarca.

Rodne razlike termina za muškarca i ženu jasno se vide kada se uključe elementi eufemističkog, denotativnog, konotativnog i metaforičkog potencijala koje riječi mogu imati što je zajedničko za oba jezika. Ali, moja analiza pokazala je i razlike koje dva jezika pokazuju u manifestaciji roda. U srpski jezik često na standardnoj varijanti ugrađena su sva ova nabrojana svojstva semantike iz engleskog jezika, ali i elementi derogativnosti, pežorativnosti i augmentativnosti što se dobro vidi kroz komponencijalnu analizu date lekseme, a što sve treba da uputi na socijalnu distancu prema takvoj ženi i potrebu da se ona navede na pasivnost i nedjelatnost. U naš jezik ugrađena je društvena kontrola kroz riječ i strah da se riječ ne stekne, ne “zaradi”, a odnosi se na neki od elemenata statusa koji ženu smješta u društvo, na primjer, navodi razrađeni u dijelu o *usjedjelici* i *raspuštenici*. Analiza je pokazala da su neki mehanizmi ženinog postojanja kroz muškarca specifični za jezik pa ih tako ima u engleskom, a nema u srpskom. Tu je dobra ilustracija primjer *Mrs. John Smith*, mada se ova konkretna konstrukcija na naš jezik transponuje kroz sličan odnos posesivnosti. Zatim, ima primjera istih riječi, ali donekle izmijenjene semantike, na primjer *dama* tako da se može govoriti o parcijalnoj semantičkoj korespondenciji.

Osnovna teza Robin Lejkof o ženskoj diskriminaciji jezikom potvrdila se u većoj mjeri u srpskom nego li u engleskom. Tradicija i kultura su različite pa su različite riječi i različite upotrebe tih riječi iznjedrile. No, društvo se mijenja, društvena promjena proizvodi jezičku promjenu. Danas u Crnoj Gori pritisak na ženu koji je dolazio iz deriviranog posjedovanja statusa kroz muškarca, a to su brak i sve one veze kojima je ona definisana u odnosu na muškarca, polako popušta. Vidjelo se

da žena može sebi da obezbijedi pristojan status. No, jedan univerzalni princip dominacije samo mijenja oblik.

Sistem društvene kontrole nad ženom i njeno smještanje “na svoje mjesto” dešava se postepenim kategorijalnim pomijeranjem sa statusa na moć. Diskriminatorni odnos prema ženi dešavao se ranije kontrolom uglavnom njenog statusa dok se danas dešava kontrolom njene moći i djelovanjem na nju s pozicije moći. Danas se žene s novcem ponašaju kao muškarci s novcem, žene s vlašću ponašaju se kao muškarci s vlašću. Asimetrija kao muški princip reciklirao se još jednom. Žene su se domogle statusa, ali ga u ponašanju one projektuju na one druge koji ga nemaju baš kao i muškarci. Dakle, djelimično eliminisano je posredno postojanje žena kroz muški status, ali ona druga poluga muške dominacije, a to je moć, “prepisala” se na žensko ponašanje. Ne postoji globalna svijest o tome da je asimetrija negativna, da je fokus dominacije na rodnoj asimetriji. Uz to, s pozicije moći, a to su uglavnom vlast i novac, mogu se inhibirati mnoge žene u svojim individualnim ili grupnim nastojanjima da nešto promijene u svom statusu.

Ograničiti ženinu moć tako što joj se neće omogućiti da bude u strukturama vlasti i hijerarhiji vlasti. Danas se subverzija dešava ne kroz status koji se očitava kroz termine za ženin status nego kroz ideološko i političko ustrojstvo s obzirom na to da su rod i moć tijesno povezani. Na štetu žena, uglavnom. Oslabiti žene i njihovo jedinstvo, u pogrđni odnos staviti sestrinstvo, destruktivno djelovati na žensku solidarnost, usporiti žensku emancipaciju i borbu za rodnu jednakost. Nije ženska pobjeda živjeti u Singltonu, može i to ko želi, ženska pobjeda je živjeti dobro u paru s muškarcem i u porodici gdje bi svi, i žena i muškarac i djeca bili tretirani kao dostojanstvena ljudska bića.

Prije trideset pet godina Robin Lejkof je svoj esej posveta sinu. Posveta glasi: “Za Endija čija će generacija, nadam se, prevazići ove teme kada bude stasala da čita ovu knjigu”. Endi sada ima tridesetšest godina. Trideset godina nakon što mu je majka objavila esej koji je promijenio rodni odnos Amerike, u Americi se dešava skandal sa Lorensom Samersom, rektorom Harvardskog univerziteta, koji je rekao za žene da su “biološki kondicionirane” (biologically conditioned) što, kada se pre-

vede, znači da su “gluplje od muškaraca”. Već jasno čujem muški poklič: Asimetrija je mrtva! Živjela asimetrija!

BIBLIOGRAFIJA

Brown, P., S. Levinson, (1989), *Politeness*, Cambridge, Cambridge University Press.

Cameron, D. (1992), *Feminism and Linguistic Theory*, London, Macmillan.

Cameron, D. (1999), *Verbal Hygiene*, London and New York, Routledge.

Crawford, M. (1995), *Talking difference: On Gender and Language, Gender and psychology: feminist and critical perspectives*, London, Thousand Oaks, and New Delhi, Sage Publications.

Eckert, P., S. McConnell-Ginet, (2003), *Language and Gender*, Cambridge, Cambridge University Press.

Feminističko teologija, (1999), ur. Svenka Savić, Novi Sad, Futura publikacije.

Lakoff, T.R. (1984), *Face Value*, Boston, Routledge & Kegan Paul.

Lakoff, T.R. (1993), *Father Knows Best*, New York and London, Teachers College Press.

Lakoff, T.R. (2000), *The Language War, Berkely*, Los Angeles, London, University of California Press.

Lakoff, T.R. (2004), *Language and Woman's Place*, Oxford, Oxford University Press.

Language and Gender, (1995), ed. Sara Mills, London, Longman.

Maltz, D. N., R. A. Borker., (1982), «A cultural approach to male-female communication in Language and Social Identity», ed. By John J. Gumperz, 196-216. Cambridge, Cambridge University Press.

Mills, S. (1997), *Discourse*, London and New York, Routledge.

Rečnik srpsko hrvatskoga književnog jezika, (1969), Novi Sad, Zagreb.

Salih, S. (2002), *Judith Butler*, London and New York, Routledge.

Swacker, M. (1975), «The sex of speaker as a sociolinguistic

variable» in Thorne and Hanley 1975, 76-83.

Tannen, D. (1990), *You just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, New York, William Morrow.

Thorne, B., N. Hanley, (1975), eds., *Language and Sex: Difference and Dominance*, Rowley, MA, Newbury House.

Trudgil, P. (2000), *Sociolinguistics*, London, Penguin Books.

BILJEŠKE

1. Ranih sedamdesetih (1975) Robin Lejkof je izašla sa tezom da su Amerikanke osjećale obavezu, prosto su bile nevođene da omekšavaju i ublažavaju iznošenje svog mišljenja i stavove kroz izraze poput:

- *Upitna fraza* ('*This election mess is terrible, isn't it?*')
- *Uzlazna intonacija na potvrdnim rečenicama* (A: '*When will dinner be ready?*' B: '*Six o'clock?*')
- *Upotreba raznih vrsta okolišenja* ('*That's kinda sad*' ili '*it's probably dinnertime.*')
- *Pojačivači ili osnaživači* ('*I'm so glad you are here.*')
- *Indirektnost* (u iskazu '*I've got a dentist appointment then*' kako bi izbjegle susret u dogovoreno vrijeme i navele drugu osobu da predloži drugo vrijeme)
- *Deminutivi* (*panties*)
- *Eufemizmi* (izbjegavanje profanosti upotrebom izraza kao što su **piffle** (*rubbish*), **fudge** (*to avoid giving a clear decision or answer*), **heck** (*interjection showing that you are annoyed*); upotreba **go to the bathroom** da se izbjegne vulgarno ili tabuizirano **pee** ili **piss**)
- *Konvencionalna ljubaznost, naročito oblici kojima se pokazuju znaci poštovanja za onog kome se obraća*

2. Nedavno se na televiziji jedan muškarac koji je u emisiji učestvovao sa svojom ženom stalno na nju osvrtao ka «moja gospođa», ali i prosto kao «gospođa». «Gospođa je uradila ovo, gospođa je uradila ono.» Ja sam imala doživljaj da priča o nekoj nepoznatoj osobi dok nisam čula i ono «moja gospođa» pa sam shvatila da priča o svojoj ženi, supruzi. Kao što taj primjer iz stvarnog govora pokazuje, moguće je za to bračno stanje upotrijebiti obje riječi kojima se bavimo, ali treća ne

može.

3. Sementička nesimetrija *čovjek-žena* nesmotrenošću medija u Crnoj Gori i njihove uređivačke politike reciklira se stalno kroz jedan nepročišćeni i rodno neosviješćeni rječnik tako da se rodna razlika još više učvršćuje kroz generičku upotrebu *čovjek za muškarac* da žena na taj način stalno biva isključena iz ljudskog roda.

4. Na strani 62 eseja *Jezik i ženino mjesto* Robin Lejkof iznosi iskustvo i običaj njene zemlje kako je *faux pas* čestitati djevojci na vjeridbi. Muškarcu se čestita. Razlog za to leži u činjenici da je neukusno podsjećati djevojku da je 'jedva uhvatila' momka, dok je sasvim u redu čestitati momku na dobrom potezu. Robinino objašnjenje sadrži se u tome da je po srijedi nejednakost pozicija, polova, opšta nejednakost. «Da su muškarac i žena jednaki u pogledu braka, čestitke bi se upućivale oboma ili nijednom».

5. «A master is in control, but a mistress is kept for sex. Compare old master and old mistress. A bachelor is an approving term, but a spinster is a sad thing to be. Compare bachelor pad and a spinster pad. A patron is a business client, but a matron is an old nurse. If a man has a client, he is a businessman; if a woman has a client, she is a prostitute. If a man is a pro, he is competent; if a woman is a pro, she is prostitute. If a man is a tramp, he is a homeless scruff; if a woman, a prostitute.» Howard Jackson and Peter Stockwell, *An Introduction to the Nature and Functions of Language*, p. 124. **www.universalteacher.org.uk**

6. Eufemizam za kondom u engleskom glasi *French letter*, francusko slovo.

7. Elfriede Jelinek, austrijska nobelovka iskoristila je taj stav prema ženama koje treba da su «niže» i njihovo lično osjećanje inferiornosti u nemilosrdnoj satiri hipokrizije buržoaske kulture svoje zemlje u djelu *Žene kao ljubavnice*: “they prefer someone like susi. someone like susi on the other hand does

not prefer them, which they do not know. they think *susi is somewhat inferior, because she is a woman and stands below heinz*. as a woman susi is lower, as a person, who occupies a rank in society, she is on the other hand somewhat higher than heinz.» (moj kurziv)

Elfriede Jelinek, *Women as Lovers*, Serpent's tail, 1994., p. 119.

8. «Jedno istraživanje Humphrey Institut-a iz SAD pokazalo je da na globalnom svetskom nivou žene rade dve trećine radnih sati, za to dobijaju jednu desetinu prihoda i poseduju samo jedan procenat svetske imovine». *Feministička teologija*, ur. Svenka Savić, Novi Sad, Futura publikacije, 1999, str. 15.

Nekoliko realnih problema koji se javljaju u vezi s upotrebom rodno senzualnog srpskog jezika

Da socijalni faktori utiču na jezik, to je već decenijama poznata stvar u lingvističkoj nauci. Na takvim temama razvila se posebna grana lingvistike – sociolingvistika, ali i mnoge druge lingvističke discipline i poddiscipline uzimaju u obzir socijalne faktore. Nezaustavljivo grananje lingvističkih disciplina imalo je dve posledice u srpskoj lingvistici. Krug otvorenih problema se širio, a kodifikovana norma standardnog jezika nije pratila na odgovarajući način ni dešavanja u socijalnom životu ni razvojne potrebe jezika. Otuda srpski jezik danas nema zadovoljavajuće odgovore na neke ozbiljne jezičke probleme koje je nametnuo život, recimo, kako u jeziku reflektovati promenjeni socijalni status žena i kako upotrebom jezika predstaviti njihovu sve veću vidljivost u društvu. Izdvajam, za ovu priliku, jedan problem, problem imenovanja ženskih zanimanja i titula.

Osnovni lingvistički parametri tog problema jesu: 1) srpski jezik razlikuje tri gramatička roda; 2) u srpskom jeziku markeri roda su inherentni leksemama; 3) u sistemu srpskog jezika postoji potreba da se neke reči slažu po rodu i broju.

U srpskom jeziku, primarni tvorbeni model za generisanje leksema kojima se označavaju, uslovno rečeno, ženska zanimanja/zvanja podrazumeva da postoji leksema za muško zanimanje/zvanje. Na osnovu „muških“ leksema, a pomoću sufiksa *-ica*, *-ka* i *-(k)inja*, tvore se „ženske“ lekseme, npr. *prijatelj* → *prijatelj-ica*, *vajar* → *vajar-ka*, *junak* → *junak-inja*, *rob* → *rop-kinja*, *student* → *student-kinja*. Sekundarni tvorbeni model podrazumeva muško žensku tvorbenu konkurentnost: *brbljiv-ac* → *brbljiv-ica*, *učen-ik* → *uče-nica*, *domać-in* → *domać-ica*. Ovi su modeli dovoljno stari i izgledaju dovoljno jasno/jednostavno da bi moglo pomisliti da problema ne može biti. A ima ih i previše, najpre zato što kriterijumi za distribuciju „ženskih“ sufiksa nisu uhvatljivi, osim na nivou pojedinačnih trendova, drugim rečima, ima previše izuzetaka

da bi se mogla uspostaviti iole čvršća tvorbeno pravila.

No mnogo značajniji, rekao bih temeljni problem jeste *izuzetno slaba tvorbeno fleksibilnost savremenog srpskog jezika*. Kada kažem savremenog, mislim bar na poslednjih 150 godina razvoja našeg jezika. Nije reč o tome da mi u tvorbenom inventaru nemamo dovoljno elemenata, imamo ih sasvim dovoljno; reč je o tome da za tim tvorbenim inventarom teško i nerado posežemo. Savremeni govornik srpskog jezika više ne ume da kreativno upotrebljava taj tvorbeni inventar. Evo jednog opšteg primera.

Kompjuter odavno nije nova stvar. Kompjuter toliko nije nova stvar da se u srpskom jeziku našla i reč za njega – *računar*. U početku behu računari silne i voluminozne mašine, a onda su se lagano smanjivali. Tako su neki kompjuteri postali dovoljno mali da mogu stati na radni sto, pa su se na engleskom zvali *desktop computers*. Neki su postali i manji, pa su mogli stati u krilo; takvi su se na engleskom zvali *laptop computers*. A neki su se toliko smanjili da staju na dlan; takvi su se zvali *palmtop computers*.

Pogledajmo kako stvari funkcionišu u engleskom jeziku. *Desktop* je gornja površina (*top*) stola (*desk*); izvanredna tvorbeno fleksibilnost engleskog jezika omogućava poigravanje u stvaranju novih reči: *lap* „krilo“ + *top* „gornja površina“ = *laptop*, *palm* „dlan“ + *top* „gornja površina“ = *palmtop*. I dok su računari bili najčešće *desktop computers*, u srpskom jeziku nije bilo leksičkih problema. Sasvim su nam bila dovoljna dva sinonima za jednu stvar – *računar/kompjuter*. Ali sa onim što se na engleskom zvalo *laptop computers* i *palmtop computers* pojavili su se problemi – da li to na srpskom treba zvati „laptop“ ili „leptop“, „pamtop“ ili „palmtop“, da li treba pisati „lap-top“ ili „lep-top“ itd. Pa zašto im ne bismo dali srpske nazive? Tako ja nisam bio lenj pa sam u trenutku inspiracije smislio čak tri reči, *nastolnik*, *nakrilnik* i *nadlanik*, koje se sasvim lako dovode u vezu sa odgovarajućim engleskim rečima. Ovaj svoj leksički eksperiment izložio sam pred omanjim skupom informatičara, a u kontekstu razgovora o problemima prevođenja kompjuterske terminologije.

Kakve su bile reakcije prisutnih informatičara, koji su prethodno listom bili za to da sve treba prevesti na srpski jezik?

Bez izuzetka su glasile ovako: „Ma, daj, to je hrvatski!“ Ili: „Pa to je novogovor!“ Čekajte da raspravimo. Šta ovde nije srpski? Jesu li reči *sto*, *dlan* i *krilo* srpske? Jesu. Je li sufiks *-ik* odnosno *-nik* srpski – *spomenik*, *zakonik*, *vlasnik*, *čajnik*, *uvodnik*, *zvučnik* itd. Jeste. Jesu li sve tri reči napravljene po tvorbenim pravilima srpskog jezika? Jesu. Sve je, dakle, srpsko, samo izgleda *opći dojam* nije srpski. Ukratko, eto dokaza da je alhemija ozbiljna nauka: od tri srpska jezička sastojka smućkate reč koja zvuči – hrvatski!?

Zato ponavljam – naš jezik je danas tvorbeno veoma nefleksibilan. Mi, zapravo, imamo dovoljno i prefiksa i sufiksa, ali postoji nešto u našem jezičkom kodu što nas sprečava da ih koristimo u iole ozbiljnijoj meri. Izgleda da je naš jezički kod ozbiljno narušen još krajem 19. i početkom 20. veka. Srpski lingvisti se uljuljkuju u spoznaji da naš jezik nudi dovoljno jezičkih elemenata za tvorbu, ali još uvek niko nije postavio pitanje zašto te tvorbene elemente praktično više uopšte ne koristimo za stvaranje novih reči, nego mnogo radije posežemo za stranim rečima, prilagođavajući ih (manje ili više) svom jeziku. Jer nama je generalno lakše da uzmemo stranu reč, nego da stvorimo novu na osnovu postojećih elemenata i postojećih modela. Otuda onaj opšti savremeni *osećaj* da su tvorenice, čak i kada su nedvosmisleno srpske, zapravo primeri novogovora, tj. neke vrste veštačkog jezika koji se opet vezuje za hrvatsku polovinu donedavno jednog jezika.

A taj opšti problem tvorbene nefleksibilnosti stoji u pozadini i dva primera koja su direktnije vezana za nazive ženskih zanimanja/zvanja.

Slučaj prvi: SPIKERKA

Pre petnaestak godina žena zaposlena na Radio Beogradu pozvala je Institut za srpski jezik SANU i požalila se, tražeći jezički savet i pozivajući se na ljudska prava. Naime, urednik joj je rekao da je ona *spikerka*, a ona smatra da naziv njenog zanimanja, bez obzira na to što je žena, treba da glasi *spiker*. Razlog? Ona nalazi da reč *spikerka* ima pogrdnu konotaciju.

Slučaj drugi: TAKSISTKINJA

Za volanom taksija sedi žena. Putnik (slučajno i autor ovo-

ga teksta) pita je šta je po zanimanju. Ona odgovara: „Taksista. Taksistkinja je nepravilno.“ Putnik nastavlja: „Zašto je to nepravilno?“, ona kaže: „Pa, gramatički je nepravilno.“

U slučaju prvom, *spikerka*, težište se prenosi na semantiku, drugim rečima, pojavljuje se pojam negativne konotacije, ali ja bih rekao da se tu radi o subjektivnom osećaju, naime, neko oseća konotaciju koju sam tvorbeni sufiks zapravo nema, odnosno koju sam tvorbeni sufiks ne nosi (nema negativne konotacije u rečima kao što su: *bolničarka*, *partizanka*, *manekenka*, *frizerka*, *bibliotekarka*, *državljanica*, *građanka*, *hrišćanka*, *muslimanka* i sl.); tu se zapravo ubrizgavaju socijalni silikoni u ono osnovno lingvističko tkivo. Ovakvo ubrizgavanje socijalnih silikona u lingvističko tkivo predstavlja regularan jezički postupak, kada je opravdan, ali ovde naprosto nije opravdan.

Duboko sam uveren da večni brisač svih problema, vreme, ovde igra glavnu ulogu. Ovakvi problemi nestaju kako vreme prolazi, tj. čestotom upotrebe, sticanjem navike da se neka reč čuje i koristi, ona se utvrđuje u jeziku. I to se vidi na čitavom nizu primera. Recimo, negde 1998. godine, kada je američki državni sekretar bila Medlin Olbrajt, jedan novinar beogradskog *Danasa* napisao je ovakvu rečenicu: „Sirota Medlin Olbrajt ... Za vreme posete Saudijskoj Arabiji američka državna sekretarka (ili sekretarica?) morala je, prvo, da izdrži dugačak ... put u dubinu pustinje...“ Medlin Olbrajt je bila prva žena na funkciji državnog sekretara američke administracije i novinari je zatrebala „ženska“ leksema pa je u inače ozbiljno intoniranom tekstu napravio ovu malu demonstraciju. Medlin Olbrajt bila je prva, Kondoliza Rajs je druga, logično je zaključiti da će za njima doći i sledeće *državne sekretarke*. Kao što će, po svemu sudeći, biti sve češće *premijerke*. U jezičkim raspravama u vreme kada je *čelična/gvozdena leđi*, Margaret Tačer, vodila Veliku Britaniju ispostavilo se da novinari beže od reči *premijerka* jer su doživljavali tu reč kao familijarnu. Sada, međutim, izgleda da će Angela Merkel biti ona kritična žena koja će u srpski jezik uvesti reč *premijerka* kao sasvim običnu reč.

same žene kaže da se radi o „negramatičkoj“ reči, o nepravilnoj reči. Zašto je ona nepravilna? Zato što ne postoji. Zašto ne postoji? Ne postoji zato što nema žena koje se bave uslugom taksiranja. Iz razgovora sa putnikom taksistkinja je to sama zaključila, ali na eksplicitno pitanje da li će od sada govoriti da je taksistkinja odgovorila je jednostavno: „Neću.“ Ovde se srećemo sa dubokim nerazumevanjem suštine jezičkih promena, odnosno potrebe jezika da prati život, čak i kada se to samih ljudi tiče.

A još bolji primer imamo u ovom pismu koje je objavljeno u beogradskoj *Politici* pre nekoliko godina:

Ne postoji narodna poslanica

Prosto je nemoguće da se u Skupštini Srbije uporno ponavlja obraćanje od strane Nataše Mičić ženskim poslanicama sa „gđa poslanica...“. Jeste da sam davno išla u školu, ali sam naučila da je poslanik – predstavnik izabran od naroda da u zakonodavnom telu zastupa interese naroda i zemlje, a da je poslanica ono što je pismeno poslato, pismena poruka, pismo (obično većem broju osoba).

Sve ovo objasnila je svojevremeno poslanik Gordana Pop Lazić predsedavajućoj u Skupštini, međutim, ona je toliko samouverena da ne priznaje grešku (što je ljudski) i uporno je ponavlja.

Zato joj predlažem da pogleda i da se uveri napismeno u knjizi Matice srpske – Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika i videće da nije u pravu.

Mirjana Lazarević, Novi Beograd

Stvarno, postoje li u srpskom jeziku narodne *poslanice*? Sudeći po ovom pismu objavljenom u *Politici* – ne postoje. Sudeći po onome što se vidi u Skupštini Srbije – postoje, možda ne u dovoljnom broju, ali svakako postoje. Čitateljka *Politike* poziva se na 4. tom Rečnika Matice srpske, objavljen 1971. godine, u kome je reč *poslanica* definisana ovako: „1. ono što je pismeno poslano, pismena poruka, pismo (obično većem broju osoba); 2. a. službena poruka vladara narodu ili zakonodavnom telu; poruka crkvenoga poglavara sveštenstvu

i pastvi 2. b. pismo u stihovima kao vrsta književnog dela 2. v. apostolsko pismo u Novom zavetu.“

U 4. tomu Rečnika Matice srpske, objavljenom 1971. godine, nema reči *poslanica* u značenju „predstavnicu izabranu od naroda da u zakonodavnom telu zastupa interese naroda i zemlje, zastupnica“. Zaključak: ne postoje narodne poslanice! Dobro, ali u Rečniku Matice srpske nema ni reči *kompjuter*. Zaključak: ne postoje kompjuteri? U Rečniku Matice srpske nema reči *zamrzivač*. Zaključak: ne postoje zamrzivači? U Rečniku Matice srpske nema reči *ejds/sida*. Zaključak: ne postoji ejds/sida? U Rečniku Matice srpske nema reči *vanzemaljac*. Zaključak: ne postoje vanzemaljci? U Rečniku Matice srpske nema reči *jednoumlje*. Zaključak: ne postoji jednoumlje?

Dugo bismo mogli da nabrajamo reči kojih nema u Rečniku Matice srpske, a ima u savremenom srpskom standardnom jeziku. Rečnik Matice srpske uhvatio je srpski (i hrvatski) jezik u jednom trenutku, i to ne iscrpno. Sve što se u jeziku pojavilo posle izdavanja ovog rečnika u njemu se nije ni moglo naći. Sasvim je lako zamisliti kako će u nekom novom rečniku izgledati odrednica poslanica: na prvo mesto doći će najsavremenije značenje – „predstavnicu izabranu od naroda da u zakonodavnom telu zastupa interese naroda i zemlje, zastupnica“.

Ovo nas dovodi do priče o tome koliko su naši jezički etaloni zastareli. Najobimnija gramatika srpskog jezika opisuje jezik od pre pedesetak godina, jedini završeni rečnik srpskog jezika, pomenuti Rečnik Matice srpske, popisuje leksički fond od pre pedesetak godina, pravopis nam je nešto noviji, ali u njemu i dalje kao primeri za pisanje velikog slova stoje Sovjetski Savez i Velika oktobarska revolucija... I naravno da u jezičkim priručnicima starim po 50 godina nema mnogo čega što je danas živo. A živo je jer se upotrebljava. I rađa se prosto kroz upotrebu... Tako se stvari u srpskom jeziku dešavaju već vekovima, nekontrolisano, iako mnogi ljudi imaju predstavu da neki normativisti negde i nekako utiču na jezik. To uopšte nije tačno.

A u upotrebi nužno ima lutanja. Tako jedna mlađa autorka sugerše, na primer, da „ukoliko se od muške forme ne može lako napraviti ženska, kao u slučaju *vatrogasac*,

telohranitelj, bodigard, treba koristiti obrazac žena + imenica u muškom rodu, dakle, *žena vatrogasac, žena telohranitelj, žena bodigard*.“ Jedino mi nije jasno zašto se od *telohranitelj* ne bi moglo napraviti *telohraniteljka*, kao što su prema *voditelj, staratelj* napravljene reči *voditeljka, starateljka*. A kad je reč o *vatrogascu*, u taj model spadaju faktički samo dve reči – *vatrogasac i pisac* (kao i složenice od *pisca*, npr. *firmopisac, člankopisac, romanopisac*). Za ženu pisca našlo se rešenje – *spisateljica*, ali ono ne funkcioniše sa upravo pomenutim složenicama. Žene vatrogasci moraće da se pomire sa činjenicom da za njih zasada nema dobrog naziva. Kao što ga nema ni za žene psihologe, biologe, filologe, pedagoge, demagoge, hirurge (takvih zanimanja ima stotinak), niti ima regularnog tvorbenog rešenja za pojedinačne imenice tipa *mislilac i žetelac*.

Nema regularnih rešenja, ali u našem jeziku i inače postoje hiljade izuzetaka, na svim nivoima jezičke strukture. Zato neće smetati da se prihvate neregularni oblici koji su već sada frekventni u upotrebi – *psihološkinja, biološkinja, filološkinja, pedagoškinja, demagoškinja, hirurškinja*. Početak je 21. veka. Treba da prihvatimo činjenicu da jezik nužno prati život i da reči u jeziku uvek nalaze mala vrata na koja će ući, nezavisno od toga da li se lingvisti s time slažu ili ne. Jedini mogući savet glasi: opustite se i počnite da koristite potencijale svoga jezika, jer tako se radilo hiljadama godine pre nego što su se pojavili ovlašćeni tumači jezičke kabale, lingvisti.

Rodna perspektiva jezika: predlog za standardizaciju

Jezik posmatramo kao *delatnost* – sa jezikom nešto činimo - govorenjem i pisanjem čovek dela tako da menja svest drugih i sopstvenu. Ne samo da je menja nego je i razvija. S druge strane, jezik jedne zajednice odraz je kulture te zajednice, prošlosti i sadašnjosti. Suočavamo se sa činjenicom da se radi o kompleksnom mehanizmu koji nije moguće jednoznačno definisati, jer svaka definicija obuhvata samo deo ukupne jezičke problematike. Tačnije, različite teorije o jeziku fokusiraju se na različite delove jezika i taj deo objašnjavaju, dok su drugi delovi van fokusa. Na primer, strukturalističke teorije objašnjavaju jezik kao *sistem* znakova namenjen komunikaciji u nekom društvu. Sledstveno takvom određenju strukturalisti smatraju da se jezička struktura uglavnom menja sama od sebe u zavisnosti od pravila date strukture. U srbistici danas to je još uvek dominantno teorijsko stanovište.

Ali postoje druge teorije koje jezik objašnjavaju sa stanovišta upotrebe. U teoriji delatnosti fokus je na članovima date jezičke zajednice i na onome šta oni jezikom čine. To znači da su promene u jezičkoj upotrebi moguće ne samo iz lingvističkih, nego i iz sociolingvističkih i određenih političkih razloga. Planiranje jezika, oblikovanje i razvoj standardnog jezika može se usmeriti i menjati pod uticajem politike, ili posebnim zalaganjem političke i jezikoslovne elite, kao i zbog mnogih drugih društvenih faktora, kao što su, na primer, građanske inicijative danas u društvu kod nas.

Pitanje ravnopravnosti polova u jeziku posmatramo kao političko pitanje, a u ovom trenutku pojačano zahtevima za poštovanjem različitih u društvu (Deklaracija o ljudskim pravima, 1948). Zahtev je već utkan u zakonodavnu normu pa na dnevni red stavlja i pitanje u kojoj jezičkoj formi se ravnopravnost različitih afirmiše.

Želeli bismo da usmerimo proces standardizacije rodno osetljivog jezik, predlažući neke principe i pravila, kao i

praktična rešenja, pre svega kao povod za širu diskusiju u nauci o srpskom jeziku i za praktičnu primenu u službenoj upotrebi.

Osnovni je princip:

Osoba ne može biti dirkiminirana jezikom samo zato što pripada muškoj ili ženskoj populaciji stanovništva.

Primenjeno na jezičku upotrebu to znači da (verbalno – pisмено ili govoreno, ne verbalno - gestovno) ne može biti dirkiminirana ni ženska ni muška osoba. Ovaj osnovni zahtev traži da se sačini inventar neprihvatljivih i prihvatljivih jezičkih izraza (reči), koji bi se u ovom trenutku mogli svrstati u takve kategorije u službenoj upotrebi jezika (u medijima, institucijama, administraciji).

Nekoliko pravila

1.0. U medijskom diskursu: nazivi titula i zanimanja žena

Titule su reči kojima se obeležava pozicija osobe u društvenoj hijerarhiji date zajednici. *Profesija* (zanimanje) je ono što osoba čini ili radi u zajednici/.

Osnovna preporuka:

Koristiti se (u pisanoj i usmenoj formi) nazivima za zanimanja i titule žena dosledno u ženskom rodu, svuda gde je to moguće/1/.

Teškoće mogu biti u primeni ove preporuke prilikom odbira nastavka za datu profesiju ili titulu/2/, jer je inventar sufiksa ukupno 13, od kojih su neki veoma frekventni (produktivni): -ica; -ka; -inja, a drugi manje.

Na pitanje: koji sufiks odabrati za datu formu ženskog roda zanimanja i titule, odgovor je:

Odabrati formu ženskog roda po sopstvenoj jezičkoj intuiciji.

U situaciji u kojoj još ne postoji normirana forma, može se očekivati postojanje više nastavačkih oblika:

asistentkinja /asistentica,

dekanica /dekanka /dekanesa

profesorka /profesorica,

rediteljka i režiserka.

šefica /šefovica.

U sledećoj normativnoj fazi treba odabrati one oblike koji budu imali širu i frekventniju upotrebu.

Uočeno je u postojećoj nenormiranoj jezičkoj praksi u medijima da su često forme ženskog roda za zanimanja i titule žena iskorišćene da umanje doprinos ili značaj žene (Svenka Savić, 2004). Ako bi se normirali ovakvi oblici, takva praksa ne bi bila moguća.

U ovom prednormativnom periodu evidentiramo proces upotrebe i na osnovu podataka možemo preporučiti smer uopštavanja pojedinih oblika naročito reči koje označavaju nova zanimanja, a pritom su najčešće stranog porekla: *kancelarka*, *ombudsmanka*, *menadžerka*, da pomenem samo nekoliko frekventnih u poslednjoj godini. Zato u ovom trenutku ne navodimo samo jednu formu kao jedino ispravnu, nego evidentiramo moguće, već upotrebljene (u medijima, u spontanom razgovoru, u administraciji i institucijama) forme. Na taj način podstičemo svaku osobu da se kreativno odnosi prema sopstvenom jeziku, iz uverenja da je jezik svojih svih nas (mi smo jednako kompetentni za jezičku upotrebu), ne čekajući rešenja jezikoslovaca.

Ima više primedaba na ovakvo zalaganje. Najčešće se tvrdi da nešto 'ne može' tako da se kaže.

Na primer:

1. Ne postoji oblik (često se poteže primer imenice *borkinja*, mada je ova forma upotrebljena u vreme zalaganja sestara Ninković za ideje Svetozara Markovića još krajem 19 veka).

Predlog:

Napraviti oblik u duhu maternjeg jezika.

2. Ne zvuči dobro (da pomenem toliko puta ponavljan primer *filozofkinja*).

Kriterij da 'nešto ne zvuči lepo ili dobro', nije naučni kriterij.

3. Forma je takva u hrvatskom jeziku, a ne u srpskom jeziku (*sopranica*, *asistentica*, *sutkinja*).

Postoje mnoge druge reči zajedničke srpskom i hrvatskom jeziku, pa one izvedene sufiksima za titule i zanimanja žena su deo takvog inventara.

4. Nesigurnost u odбору sufiksa (oklevanje u izboru između više sufiksa).

Za sada ni jedna forma nije proglašena ispravnom niti postoji autoritet koji bi tako nešto mogao propisati.

Upotrebiti formu prema sopstvenoj jezičkoj intuiciji.

5. Šta činiti sa imenicama za profesije i titule koje imaju oba roda (*sudija, zanatlija*)?

Ostaviti ih za sada u takvom obliku, dok se ne dogovorimo drugačije.

6. Šta sa već 'rezervisanim' oblicima u ženskom rodu (*ministarka, sekretarica/3*).

Danas postoji mnogo žena na ministarskim funkcijama pa treba upotrebiti formu ženskog roda za njihovu titulu – zaboravi na istorijsku perspektivu jezika.

Gradenje rečenice

Subjekt i predikat se slažu u rodu i broju, inače je rečenica negramatična.

Ne može se reći:

**Čovek je rekla.*

**Milicioner je zapisala broj automobila.*

Svi se jezikoslovci danas slažu da je neophodno slediti ova pravila u pisanju i govorenju, što znači da je ispravno:

Profesorka (Jelena) Savić je rekla.

a nije pravilno:

**Profesor je rekla da će doći.*

Svedoci smo mnogo primera kršenja ovog pravila u medijima.

Isto se primenjuje i kada ista ženska osoba ima više zanimanja od kojih se neka raspoređuju u atributsku, a druga u apozicijsku poziciju:

Laureatkinja Vida Ognjenović, naša poznata rediteljka, spisateljica i direktorka Sterijinog pozorja, predložena je za NIN-ovu nagradu.

U ovakvim primerima je postojeća praksa šarolika, a najčešće se jedna od titule ili zanimanja navodi u ženskom, a drugo u muškom rodu, što treba izbegavati.

Upotreba zameničkih oblika

U obraćanju skupu heterogenog polnog sastava, upotrebiti:

1. formu muškog i formu ženskog roda imenica ili odgovarajućih zameničkih oblika:

dame i gospodo, građani i građanke, studenti i studentkinje,

1.1. u govorenju o osobama heterogenog polnog sastava upotrebiti zamenicu one i oni, ili u jednini on ili ona... čime se pojedinci ili grupe čine vidljivim po polu u direktnom obraćanju, odnosno indirektnom (govorenju o njima u njihovom odsustvu);

2. formu množine u kojoj se neutrališu polno određenje grupe:

poštovani građani, studenti.

3. U istom govoru se mogu naizmenično koristiti obe mogućnosti.

Postepeno se treba privikavati da u raznim funkcionalnim stilovima (govorenim ili pisanim) to postane norma.

U **zakonodavnoj praksi** smo tek na početku, ali je jasno da se zakonodavac mora obraćati svim grupama građana i građanki (u zavisnosti koji je zakon u pitanju).

Udžbenička literatura se menja u pravcu rodno senzitivnog jezika.

Konkurse i/ili oglase za radna mesta oglašavati navođenjem forme oba roda:

Traži se jedan tehničar/tehničarka na određeno vreme.

Konkurs se raspisuje za docenta/docentkinju za predmet Srpski jezik...

Izbegavati oglase za radna mesta tipa:

**Traži se jedna kafe kuvarica na određeno vreme.*

**Potrebna pica majstorica*

U anketama i upitnicima obraćanje je:

1. posebno:

Molimo učenice i učenike da opune testove...,

2. u množini:

Molimo učenike (studente, građane, profesore).

2.0. U naučnom diskursu

Kada je u pitanju rodna perspektiva u naučnom tekstu, postoji niz preporuka za način citiranja.

1. Pisati puno ime i prezime osobe čije se delo citira unutar teksta (na primer, Svenka Savić, 2004, str.5) i u listi navođene literature na kraju teksta, čime se čin vidljivim doprinos žena u datoj naučnoj (inter)disciplini.

2. Autor/ka teksta odabira perspektivu u odnosu na čitaoca:

1. pojedinačno muškoj i ženskoj populaciji: čitaoci/čitateljke, studenti/studentkinje

2. u množini – celoj populaciji. Prvi izbor u znatnoj meri otežava čitanje, slušanje i govorenje, pa se preporučuje sledeća strategija: upotrebi u nekoliko početnih rečenica mogućnost 1, a zatim u napomeni objasni da će se u daljem tekstu koristiti forma (koju odaberete) za obe rodne populacije. Ili se tokom teksta uvodi postupak smenjivanja i jedne i druge mogućnosti, a može se pisati samo u ženskom rodu, ako se autor/ka teksta obraća samo istorodnoj populaciji (na primer, vaspitačice su u 99 % slučajeva one koje rade u predškolskim ustanovama, pa je obraćanje: dragi vaspitači neprimereno).

3. Izbegavati upotrebu imenica koje se odnose samo na muškarce (čovjek) kada se govori o pripadnicima oba pola i koristiti izraze kojima se neutrališe samo jedna polna odrednica (ljudska vrsta).

4. Zameničke množinske oblike, kada se govori o pripadnicima oba pola, koristiti na isti način:

**Svaki student*

4.1 Svi studenti.

3.0. Diskurs zakona i drugih tekstova u administraciji

Osnovni pristup: učini vidljivim predstavnike oba pola ostaje i u ovom diskursu:

Građani i građanke koji/koje ne plate porez na vreme...

Najčešće se dovodi u pitanje gore obrazloženi predlog podatkom da tekst zakona treba da bude rodno neutralan, elegantan, jednostavan i razumljiv i da unošenje ovakve forme

“čini tekst zakona glomaznim”, uz još neke: da još nije vreme za promene jezika, da treba promene ostvarivati postepeno, a ne agresivno i sl.

Još je jedan predlog za promenu u našoj zakonodavnoj praksi.

Ustaljenu odrednicu *lice* (imenica srednjeg roda), u značenju *osoba* muškog ili ženskog pola, zameniti dosledno imenicom *osoba*.

Ovde iznete predloge za rodno senzitivnan jezik u službenoj upotrebi samo su prvi korak u procesu standardizacije ove problematike u srpskom jeziku. Oko ovog pitanja treba da se okupi interdisciplinarni tim stručnjaka koji se bave jezikom, rodnim studijama, zakonodavnom problematikom, kako bi budući predlog za normiranje imao višeslojna rešenja za praksu u svim oblicima javne upotrebe: mediji, obrazovanje, adimistracija, institucije. Dok se ova problematika ne normira, svaki je individualan doprinos ustanovljvanju pravila dobrodošao. Pitanja će se postepeno rešavati u zavisnosti od jezičke prakse, odnosno upotreba jezika u svim domenima i stilovima.

Napomene:

**Zahvaljujem fondaciji Fridrich Ebert Stiftung na finansijskoj pomoći zaistraživanje u 2005; Mirjani Jocić za primedbe i lektorske sugestije, učesnicima mnogobrojnih seminara sa kojima sam diskutovala o ovoj problematici.*

1/ Odrednica “svuda gde je to moguće” izazvala je mnoge diskusije do sada na raznim skupovima i u diskusijama preko medija. Najčešće su navođeni primeri u kojima se sufiks ne može upotrebi. Na primer, oblici u kojima sufiksadni oblik izaziva posmeh (I. Klajn je nedavno u jednom tekstu objavljen u NIN-u (april 2006) od *davalac* izveo oblik *davalica* koji je dvosmislen), zatim pežorativnost i sl. pa se osnovni predlog “koristi se formom ženskog roda” u celini dovodi u pitanje. Ovde iznet predlog sačinjen je na osnovu velikog empirijskog materijala da potvrdimo da je takvih imenica manje od pažnje koja im se pripisuje.

spisateljica, *ambasadorka* je njena titula, a *spisateljica* zanimanje. Nije uvek jasna razlika između titula i zanimanja, na primer, *profesorka* može biti i titula i zanimanje).

3/Danas se oblik *ministarka* upotrebljava za sve one žene koje su na pozicijama u nekom od ministarstava (ne treba povezivati sa Ministarkom B. Nušića). U bankama stoji na odeljenju za promenu novca informacija: Menjač je dužan da propisno opomene ulagača... *Menjač* je već rezervisano za deo u automobilu.

Selektivna bibliografija

/Radovi o jeziku i rodu u srpskohrvatskom i srpskom jeziku: 1935-2006./

Agić, Mara (1992), Termini za označavanje rodbinskih odnosa kod dece osmog razreda osnovne škole: komparativna analiza podataka dobijenih na selu i u gradu, Predškolska stvarnost, Novi Sad.

Akhmanova, Olga (1980), review of B. Comrie and G. Stone (1978) in *Language in Society* 9,1, 138-147.

Anić, Vladimir (1984), Rod i spol u srpskohrvatskom jeziku: razgraničenje, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 13/1, Beograd, 5 15.

Babić, Stjepan (1986), Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, JAZU, Zagreb.

Banković, Živana (1986), Govorni odnos vaspitač-dete i prihvatanje uloge pola, Filozofski fakultet, Odeljenje za pedagogiju, Beograd, diplomski rad.

Barić, Eugenija (1987), Mocijski parnjaci i njihova upotreba, Rasprave zavoda za jezik, Zagreb, 13, 9 18.

Barić, Eugenija (1989), Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija, *Jezik* 37.

Barić, Eugenija (1989), Kad sudac a kada sutkinja? *Jezik*, Zagreb, 85-88.

Berisavljević, Svetlana (1986), Jezik i pol: titule i zanimanja žene u banci, Prilozi proučavanju jezika, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, 22, 119 133.

Berisavljević, Svetlana (1988), Sintaksičke karakteris-

tike upotrebe formi muškog i ženskog roda za obeležavanje zanimanja koja vrše žene, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, seminarski rad.

Božičković, Dragana (1987), Jezik i pol: govorni stereotipi žene u usmenom i pismenom opštenju, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Cameron, D. (1992), *Feminism and Linguistic Theory*, St. Martin's Press, New York. (drugo izdanje)

Clark, S. (1989), *Language and Sex Bibliography*, *Woman & Language*, 12/2, 9-21.

Comrie, Bernard. and G. Stone (1978), *The Russian Language since the Revolution*, Oxford: Oxford University Press.

Ćorić, Božo (1979), Derivacija mocionim sufiksima u južnoslovenskim jezicima, Beograd ?

Ćorić, Božo (1982), Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku, Beograd, Filološki fakultet, 174.

Čolak, Željka (1992), Analiza malih oglasa: lične vesti, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Ćupić Drago, Egon Fekete, Miloš Terzić (1996), Kako kazivati zanimanja i titule ženskih osoba, Slovo o jeziku, Beograd.

Dugalić, Ankica (2005), Odnos analize diskursa i sintakse: primeri iz pisanih medija, Filozofski fakultet, Novi Sad, katedra za srpski jezik i lingvistiku, diplomski rad.

Dmitrijev, Petar A. (1986), O tendenciji maskulinizacije v zarubežnyh jazykah, *Slavjanskaja filologija*, Universitet v Leningrade, Leningrad, 5, 117-128.

Dressler, Wolfgang (1987), *Feminism in morphology*, Working Papers in Linguistics, Ohio State University, 35, 124-131.

Dugalić, Anica (2005), Odnos analize diskursa i sintakse: primeri iz pisanih medija (Dnevnik: 2004), Filozofski fakultet, Novi Sad, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, diplomski rad.

Dujović, Ankica (1992), Analiza malih oglasa: lične vesti, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Durović, M. (2005), Titule i zanimanja sportistkinja u

dnevnim novinama 'Politika' i 'Danas', Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i književnost, Novi Sad, seminarski rad.

Fekete, Egon (2001), Slovo o jeziku: Advokat ili advokatkinja (I), Politika, 24.10.2001/II.

Fekete, Egon (2001), Slovo o jeziku: Profesor je bio majka, Politika, 01.12.2001/II.

Fekete, Egon (2002), Kako imenovati zanimanja i titule ženskih osoba, Jezičke doumice, Beograd.

Fischman, P. (1978), What do couples talk about when they're alone? D. Butturff & E. L. Epstein (ur.), Women's language and style, Akron, OH, L6S Books, 11 22.

Fischman, P. (1983), Interaction: The work women do, B. Thorne, C. Krameræ & N. Henley (ur.), Language, gender and society, Rowley, MA: Newbury House.

Goffman, Ervin (1964), The neglected situation, American Anthropologist, 66, 133 136.

Graovac, Dragana (2005), Titule i zanimanja žena u svakodnevnom razgovoru, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad, seminarski rad..

Hellinger, M. (ur.) (1985), Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven, Opladen, Westdeutscher Verlag.

Herbert, R. K. (1991), The sociology of compliment work: an ethnocontrastive study of Polish and English compliments, Multilingua, 10/4, 381 402.

Ivić, Milka (1965), Jezička individualnost grada, Izraz, IX/8 9, Sarajevo, 740 747.

Ivić, Milka (1989), Neka zapažanja o rodu i broju, Južnoslovenski filolog, Beograd XLV. Ovde se pozivamo na preštampan tekst u: M. Ivić (1995), O zelenom konju: novi lingvistički ogledi, Beograd, XX vek, 128 156.

Janjanin, Miloš (1934), "Gospođa profesor", Naš jezik, Beograd, 2/7 (stara serija), 202 204.

Jespersen, Oto (1966), Language. Its nature, development and origin, George Allen & Unwin LTD, London. (Prvo izdanje je iz 1922)

Joksimović, D. (2005), Titule i zanimanja u razgovornom srpskom jeziku, Centar za rodne studije, ACIMSI, Univerzitet u Novom Sadu, seminarski rad.

Kalodera, D. (1986), Jezik i pol, predavanje održano na Radničkom univerzitetu u Novom Sadu 5.12.1986.

Klajn, I. (1980), Jezik oko nas, Beograd, Nolit.

Klajn, Ivan (2005), "Džakirani rukoradi – Treba li ženama zabraniti da se bave naukom ili...?", NIN, Beograd, 31.03.2005, str. 43.

Knežević, Dragana (2005), Analiza diskursa dnevnih novina: titule i zanimanja žena u dnevnom listu 'Politika', januar-februar 2005, Filozofski fakultet, Novi Sad, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, diplomski rad.

Kolundžija, Jelena (2005), Institucionalna upotreba titula žena: analiza diskursa, Filozofski fakultet, Novi Sad, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, diplomski rad.

Kukolj, Vesna (1989), Analiza novinskog teksta: upotreba formi ženskog roda za obeležavanje zanimanja i titula žena, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, seminarski rad.

Lakoff, Robin (1973), Language and woman's place, Language in Society, 2, 45-80.

Maček, Dora (1984), The usage of common gender nouns in Serbo-Croatian, referat na: 7th AILA Congress, Brisel, sekcija: Jezik i pol.

Maček, Dora (1984), Some Trends in the Usage of Common Gender Nouns in Serbo-Croatian, Filozofski fakultet, Zagreba (neobjavljen rukopis).

Manes, J. (1983), Compliments: A mirror of cultural value, N. Wolfson i E. Judd (ur.), Sociolinguistics and language acquisition, Newbury House Publ. Inc., London, 96-102.

Markov, Boris (1981), Imenice sa značenjem lica ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 7, Beograd, 177-188.

Matijašević, Jelka (1986), Iz problematike imenica nomina agentis, Južnoslovenski filolog, XLII, Beograd, 115-128.

May, Jakob (1984), Sex and language revised: Can women's language change the world? Journal of Pragmatics, 8, North Holland, 261-283.

McConnell Ginet, S. R. Borker, N. Furman (ur.) (1980), Woman and language in literature and society, Praeger Publ., New York.

Meljnikov, Melita (1994), Upotreba nomina agentis u standardnom srpskohrvatskom jeziku u seoskoj sredini u Vojvodini (selo Lipar), Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad, diplomski rad.

Menac, Antica (1976), Iz problematiki oboznačenija roda lic v ruskom i horvatskom jazykah, Naučnze osnobz i praktika prepodavanija ruskoga jazyka i literatury, Zagreb, 67-73.

Milanović, ?. (1981), Jezik ženske štampe, Delo, Beograd 27/4, 66 82.

Milović, Milana (2005), Titule i zanimanja žena u listu 'Danas': analiza diskursa, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad, seminarski rad.

Mršević, Zorica (1994), Ženska prava su ljudska prava, SOS telefon za žene i decu žrtve rata i nasilja, Beograd.

Nikolić, Svetozar (1954/55), Oblici imena: zvanja, zanimanja, dužnosti i titula ženskih lica, Naš jezik, nova serija, 6/5 6, Beograd 196 204.

Novković, B. (2005), Analiza diskursa dnevnih novina: titule i zanimanja žena u dnevnom listu 'Dnevnik', januar – februar 2005, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik, diplomski rad.

Pepić, Sanja (1995), Analiza jednog tipa novinskog teksta: upotreba naziva za zanimanja koja vrše žene registrovani u kulturnim rubrikama dnevnih listova, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik, projekat "Psiholingvistička istraživanja", seminarski rad.

Perović, Branka (1989), Imenice koje označavaju zanimanje žene: empirijski materijal iz "Praktične žene" i "Svijeta", Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, seminarski rad.

Rajić, Ljubiša (1982), Jezik i pol, Kultura, 57/58, Beograd, 79-95.

Rakić, Jasna (2005), Titule i zanimanja žena u rečniku SANU, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik, seminarski rad.

Savić, Svenka (1981), Jezik i pol: termini za označavanje zanimanja koje vrše žene na fakultetu, referat na: VIII kongres psihologa SFRJ: sekcija: polne razlike, Zagreb, maj 1981.

Savić, Svenka (1984), Pragmatički aspekti roda nomina agentis u srpskohrvatskom /hrvatskosrpskom jeziku, Naučni

sastanak slavista u Vukove dane, 13/1, Beograd, 247-258.

Savić, Svenka (1984), Principi stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku, u: Jovan Jerković (ur.), Leksikografija i leksikologija – zbornik radova, Matica srpska, Novi Sad – Beograd, 161-170.

Savić, Svenka (1985), Pragmatic aspects of the gender of occupational terms in Serbo Croatian, Arbeitspapierer, Slavisk Institut, Aarhus University, 1, 1 17.

Savić, Svenka (1988), Kako pisati zanimanja i titule žena, predavanje održano u Sekciji za lektore Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Vojvodine, Novi Sad, april 1988.

Savić, Svenka (1989), Language and sex, Evidence form Serbo-Croatian, European Journal for Semiotic Studies, Wien, 1/3, 535-555.

Savić, Sveka (1992), Žene u jevanđelju po Luki: analiza narativnih postupaka, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, neobjavljen rad.

Savić, Svenka (1993), Analiza diskursa, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić, Svenka (1995), Još jedan primer (ne)vidljivosti žena u udžbeniku, Feminističke sveske, Beograd, 3 4, 223 226.

Savić, Svenka (1995), Jedan primer (ne)vidljivosti žene u udžbeniku, Feminističke sveske, Beograd, 4 5,

Savić, Svenka (1996), Ka jeziku mira i tolerancije u religijskom diskursu, B. Jakšić (ur.), Ka jeziku mira?, Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 221-244..

Savić, Svenka (2002), Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja, u: Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse, ur. Marina Blagojević, Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd, str. 65-86.

Savić, Svenka (2002), Zašto treba pisati u ženskom rodu titule i zanimanja žena?, u: Žene na delu /informatorka/, Žene na delu, Beograd, 8-9.

Savić, Svenka (2004), Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika, Futura publikacije, Novi Sad.

Savić, Svenka (2004), Jezik i rod: politički korektan govor

s fokusom na seksizam u udžbenicima osnovne škole, u: Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji, Fondacija Heinrich Boll, Regionalni ured Sarajevo: Kulturkontakt Austrija, Sarajevo, 60-68.

Sklena, Olivera (1992), Analiza jednog primera pisanog teksta: tekst spomenara, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Smith, P. M. (1979), Sex markers in speech, K.R. Sherer & H. Gilis (ur.) Social markers in speech, Cambridge, Cambridge University Press.

Smoljskaja, A. K. (1974), K voprosu o distribucii femininnyh suffiksov b serbohrvatskom jazyke, Zbornik za filologiju i lingvistiku, 17/2, Novi Sad, 111-117.

Smoljskaja, A. K. (1986), O sintaksičkom aspektu maskulinizaciji v serbohrvatskom jazyke, Slavjanskaja filologija, V, Leningradskij universitet, Leningrad, 129-138.

Spender, D. (1980), Man made language, London, Routledge & Kegan Paul.

Stankiewicz, Edvard (1972), Problems of emotive language, in: T. Sebeok et. al. (eds), Approaches to Semiotics, Mouton and Co, The Hague, 239-264.

Šare, Sandra (2004), Kako pisati za novine – jezik javne komunikacije, Medija centar, Beograd.

Šorović, Olivera (1992), Analiza jednog tipa novinskog teksta: oglasi na francuskom i srpskohrvatskom jeziku “Ligne du coeur”, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad, diplomski rad.

Štasni, Gordana (1999-2001), Nomina agentis i nomina attributiva u Rečniku srpskohrvatskog jezika, Prilozi proučavanju jezika, br. 30-32, Katedra za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 285-296.

Šunjka, Aleksandar. (1995), Jedan tip analize novinskog teksta: upotreba naziva za zanimanja i titule žena, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, projekat “Psiholingvistička istraživanja”, diplomski rad.

Thorne, B. i dr. (1983) Language, gender and society, Rowley, MA: Newbury House.

Tannen, Deborah (1984), Conversational style: Analyz-

ing talk among friends, Norwood, New York: Ablex.

Tannen, Deborah (1989), *Talking voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tannen, Deborah (1990), *You just din't understand: Women and men in conversation*, Ballantine Books, New York.

Trajkovski, Milačić Slađana (2001), *Diskurs analiza tekstova o ženi u dnevnim novinama 'Politika'*, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Filozofski fakultet, Novi Sad, diplomski rad.

Trifković, Olga (2004), *Predstava političarke u dnevnom listu "Politika"*, Filozofski fakultet, odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad, diplomski rad.

Velien, V. (1981), *Lingvistika i feminizam*, Delo, Beograd, 27/4, 1 14.

Vince, Zlatko (1954/55), *Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesoric*, *Jezik*, Zagreb, 3/4, 113 188.

Vlahović, Nina (2003), *O seksizmu u engleskom jeziku (Da li je English postao 'Manglish'?)*, u: Duška Klikovac i Katarina Resulić (ur.), *Jezik, društvo, saznanje*, Filološki fakultet, Beograd, 73-87.

Vujkov, Ružica (1992), *Analiza diskursa o ženi u Novom zavetu*, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Weiss, D. (1985), *Frau und Tier in der sprachlichen Grauzone: diskriminierte Strukturen slavischer Sprachen*, *Slavistische Linguistik*, Slavistische Beiräge 184, München 317 359.

Wodak, Ruth Gert Feistritz, Sylvia. Moosmuller, Ursula Doleschal (1987), *Spachliche Gleichbehandlung von Frau un Mann*, Schriftenreihe zur sozialen und beruflichen Stellung der Frau, 16, Herausgegeben vom Bundesministerium für Arbeit und Soziales.

Zejak, Svetlana (1992), *Starozavetna žena u dijalozi biblijskog teksta*, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad, diplomski rad.

Zejak, Svetlana (1992), *Starozavetna žena u dijalozi biblijskog teksta: kritičke opaske*, Intermedijalni simpozijum "Kri-

tika”, Filozofski fakultet, Novi Sad, 19-23. novembar 1992.

Zimmerman, D.H. i C. West (1975), Sex roles, interruptions and silences in conversations. B. Thorne & N. Henley (ur.), Language and sex: Difference and dominance, Rowley, MA: Newbury House, 105-129.

Živanović, Gordana (1988), Zanimanja i titule žena, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, seminarski rad.

Upotreba rodno senzitivnog jezika

Na “Okruglom stolu” u Podgorici, vodili su lingvisti veoma tolerantnu diskusiju o jeziku, tačnije o upotrebi rodno senzitivnog jezika. Opšte poznata je činjenica da u srpskom jeziku postoji oko 200-250 oblika zanimanja u ženskom rodu, ili kako u derivatologiji nazivamo te imenice “nomina professionalia”, koje nisu dobile svoje pravo mjesto i značenje u obliku ženskog roda. Te imenice ženskog roda iskazivane su vjekovima oblicima muškog roda.

Danas, kada je na sceni želja predstavница ženskog pola da u jeziku dobiju ravnopravnost, vode se polemike oko toga da li je moguće imenicama muškog roda pronaći adekvatne korelative u ženskom rodu. Ta i slična pitanja zahtijevaju detaljnu analizu u srpskom jeziku, a u većini slučajeva, oblike ženskog roda nije teško izvesti iz oblika muškog roda. Apolutno rješenje, ipak nije moguće postići. Na “Okruglom stolu” čuli smo da profesorice ističu, kako je izvršena diskriminacija u jeziku prema oblicima riječi za obilježavanje ženskog roda. Ta riječ “diskriminacija”, po mom mišljenju, nije prihvatljiva, jer je bolje koristiti izraz “tradicija u jeziku”. Ti tradicionalni oblici vezani su za niz faktora, od istorijskih, vjerskih, kulturnih i sl. U kojima je bila izražena diferencijacija zanimanja, kako ženskih, tako i muških. U srpskom jeziku različiti sufiksi služe za obrazovanje lica po procesualnom obilježju (govornik, sagovornik), a rjeđe po procesualno-kvalifikativnom obilježju (napasnik, štetnik). Iz navedenih oblika muškog roda, lako je izvesti oblike ženskog roda, međutim kod nekih imenica nije lako ostvariti korelaciju muškog i ženskog roda, kao u primjerima ptpukovnik, potporučnik i sl. Kod ovih izvedenica, prefiks-pod, ostvaruje svoju tvorbenu funkciju u više semantičkih tipova (strukturno pod istim uslovima), a zavisno od leksičkog polja imenica sa kojima čine tvorbenu vezu. Obrazovanja ovoga tipa koja znače položaj, čin, zvanje u službi, koja je u hijerarhijskom odnosu nižeg ranga od čina, zvanja i sl., a znači imenicu koja je poslužila kao motiva-

ciona veza. Korelative od navedenih imenica muškog roda u ženskom rodu, nije moguće izvesti, jer zanimanja ovog tipa, žena nije obavljala.

U Republici Srpskoj kao i u Federaciji BiH, predstavnice žena izrazile su svoje želje, koje, naravno, potkrepljuju naučnim činjenicama, kako bi u jeziku našle mjesto koje im po svim jezičkim pravilima pripada. Ako pođemo od definicije koja je opšte prihvaćena na ovim prostorima, a glasi: “Jezik je sredstvo za izražavanje i oblikovanje misli u društvenoj praksi, koja je danas usklađena sa idejom o toleranciji razlika“, treba napomenuti da u srpskom jeziku postoje muški, ženski i srednji rod iz čega i proizlazi zahtjev za ravnopravnošću mocije roda, tj. korelacije muškog i ženskog roda, koje su vjekovima bile zapostavljene kad su u pitanju imenice koje u nauci o jeziku nazivamo “nomina professionalia.”

Neki lingvisti imenice ovog tipa nazivaju, odnosno tretiraju kao imenice koje označavaju profesiju radnika. Ako analiziramo oblik *radnik*, možemo vidjeti da je i tu isto polazište, jer je izostavljen oblik *radnica*. Tradicionalno je žena obavljala poslove koji su vezani za kuću, ili za ženski pol, tako da je namjerno ili slučajno, ostala po strani. Razvojem nauke i tehnike, kao i zbog nekih drugih okolnosti, žene su napredovale astronomskom brzinom, tako da je danas nemoguće zamisliti neki posao koji žena nije u stanju obavljati.

Kad je tome već tako, neophodno je ženama omogućiti da i njihove titule, tj. nazivi njihovih zanimanja imaju obilježja njihovog pola.

Ako izvršimo analizu nekih imenica koje imaju relevantno značenje za strukturu sistema države, možemo primijetiti da su u jeziku postojale nelogičnosti tipa: “Premijer Milka Planinc doputovala je u Beograd.” Godine 1983. na služenje vojnog roka pristigle su i prve žene, pa se logično nametnulo pitanje kako ih oslovljavati, sa “drugarice vojnik”, što je nelogično, ili “vojnikinjo”, što tadašnja pravila normativnih gramatika nisu dopuštala, tj nije bila dozvoljena sloboda građenja riječi. I danas kada je na sceni demokratizacija društva u okviru svih jezičkih zajednica, nailazimo na slične probleme, tako da u nekim sredinama nije prihvaćen naziv *poslanica*, a još manje *ministarka*. Oblici navedenih imenica poznati su u srpskom jeziku.

Ako napravimo analizu imenica koje obilježavaju rukovodeća radna mjesta u sredstvima informisanja, naći ćemo takođe razne nelogičnosti, npr. urednik, direktor, bez obzira što te funkcije obavljaju žene, iako su procentualno nadmoćnije, nisu uspjele da se izbore za svoja prava u ovom slučaju.

Žene u ovom vremenu vjeruju i nastoje da dobiju svoja prava na profesionalno obilježje, koje će isticati i njihov pol, te bi tako i službeno postale urednice, direktorice, voditeljke, novinarke, reporterke i td.

U nastojanju da ženski pol ostvari svoja prava na planu jezika, pomažu i lingvisti, koji objektivno i naučno gledaju na ovaj problem, a među njima je i moja malenkost.

Mr Tatjana Radanović Felberg

Jezik, rod i ravnopravnost

Iskustva iz Norveške

Cilj ove uvodne riječi je da sa vama podijelim svoje viđenje odnosa između jezika, roda i ravnopravnosti u Norveškoj. Ravnopravnost među polovima je, kao što znate, u Norveškoj dosegla visok nivo u poređenju sa drugim zemljama na svijetu. Međutim, stanje nije idealno ni u Norveškoj, i dialog o načinima na koji se može pozitivno uticati na ravnopravnost među polovima još uvijek traje.

Ovu uvodnu riječ sam podijelila na tri dijela: prvo ću vam nešto ukratko reći o jezičkoj situaciji u Norveškoj. Zatim ću preći na opis borbe za rodno senzitivni jezik koju su prvo započele norveške feministkinje, i na kraju ću vam predstaviti rezultat ove trodecenijske rasprave o jeziku, rodu i ravnopravnosti - *Smjernice za rodno senzitivnu upotrebu jezika*.

O jezičkoj situaciji u Norveškoj

U Norveškoj postoje dva službena jezika: norveški (bokmål) i novonorveški (nynorsk).

Oba standarda dozvoljavaju veliki broj alternativnih formi uzetih iz različitih dijalekata. Prihvatanje postojanja više različitih formi ukazuje na veoma liberalan pristup jeziku. Međutim, postojala je i potreba za centralnim tijelom koje bi olakšao rad na standardizaciji i praćenju oba jezika. 1972. godine osniva se Savjet za pitanja norveškog jezika.

Osnivanje ovog savjeta se poklapa sa početkom feminističkog pokreta u Norveškoj i njihove borbe za ravnopravnost između polova.

Savjet za pitanja norveškog jezika ili skraćeno Jezički savjet (sada su u procesu reorganizacije) je savjetodavno državno tijelo pri Ministarstvu kulture.

Zadaci ovog tijela su:

- očuvanje kulturnog nasljedstva pisanog i govornog

norveškog jezika i

- unapređenje tolerancije i uzajamnog poštovanja među svim onima koji koriste norveški jezik u svim svojim varijantama

Za nas je posebno bitna i interesantna druga tačka – tolerancija se ovdje odnosi i na rodnu diskriminaciju.

Borba za rodno senzitivnu upotrebu jezika u Norveškoj

Feministkinje su, između ostalog, proučavale i upotrebu jezika i zaključile da seksistički jezik, ne samo da odražava, već i održava seksistički stav i ponašanje.

1977. godine je u Norveškoj izašla jedna veoma bitna knjiga koja je osvijestila šire mase po pitanju rodne diskriminacije. To je bila satira pod nazivom *Egalijine kćerke* – autorke Gerd Brantenberg. Autorka je u toj knjizi okrenula stvari naopako – u zemlji Egaliji žene su te koje imaju moć i diskriminiraju muškarce. Knjiga je doživjela nevjerovatan tiraž u to doba – 400 000 primjeraka i prevedena je na švedski, njemački, engleski, finski, italijanski i španski.

Ovu feminističu inicijativu prihvata i Jezički savjet i 80-te godine se posvećuju otkrivanju i osvjetljavanju rodno diskriminatorne upotrebe jezika. Prvi period prošao je u raspravama o stvaranju novih riječi za zanimanja koja žene tradicionalno nisu obavljale. Taj rad je kulminirao objavljivanjem *Smjernica za rodno senzitivnu upotrebu jezika*.

Smjernice za rodno senzitivnu upotrebu jezika

U uvodnom dijelu *Smjernica za rodno senzitivnu upotrebu jezika* navodi se ciljna grupa ove publikacije. Smjernice su, naime, namjenjene svim onima koji žele da imaju svjestan odnos prema jeziku i koji žele da pridonesu rodno izbalansiranoj upotrebi jezika i na taj način doprinesu ravnopravnosti između žena i muškaraca u društvu“. One se dosljedno sprovode naročito u državnim insitucijama. Norveška politika nalaže da državni organi svojim primjerom pokazuju kako drugi treba ili mogu da rade.

Smjernice nisu dugačak dokument, svega 8 stranica. Dokumentat je dostupan na Internetu. *Smjernice* se sastoje od 6

dijelova:

1. *zašto smjernice?*
2. *tri osnovna pravila*
3. *imenovanje osoba*
4. *upotreba zamjenica – ona i on*
5. *oslovljavanje i imena zanimanja*
6. *završna riječ o jeziku i rodu*

Prva dva dijela *Smjernica* su opšte prirode. Prvi dio objašnjava razlog zbog kojeg su ove smjernice nastale, dok drugi dio daje tri osnovna pravila za rodno izbalansiranu upotrebu norveškog jezika.

Treći, četvrti i peti dio daju pojedinačne primjere kako se upotreba jezika može učiniti rodno senzitivnom. Ova tri dijela su, naravno, specifična za norveški jezik, mada se neki jezički primjeri poklapaju sa našim jezikom.

Završna riječ kazuje veoma jasno koju jezičku politiku autori ovih smjernica prate.

U prvom poglavlju autori objašnjavaju zašto su smjernice nastale. Tu se konstatuje da jezik nije neutralan, da jezik odražava različite forme rodne diskriminacije u društvu i da jezik može da uzrokuje i pojača rodnu diskriminaciju.

Sjetimo se primjedbi feministkinja koje sam pomenula ranije – te primjedbe se mogu prepoznati ovdje, što znači da su autori ovih smjernica uzeli u obzir rad feministkinja 70-tih godina i kasnije.

Tri osnovna pravila data u *Smjernicama* su:

- 1. Koristite rodno neutralne riječi kada se govori o oba pola ili kad ne znate o kom polu se govori**
- 2. Koristite paralelne forme tako da su i muškarci i žene vidljivi**
- 3. Izbjegavajte rodno diskriminatorne riječi i izraze**

Slijede primjeri za svako od ova tri pravila. Još jednom napominjem da su primjeri uzeti iz norveškog jezika, tako da nemamo za sve njih odgovarajuće primjere u našem jeziku.

1. pravilo

- U norveškom se mnoge imenice muškog roda završavaju

na *-mann* (muškarac). Ovdje se daju primjeri kako se mogu izbjeći oblici kao na primjer riječ *formann* (koja bukvalno prevedena znači muškarac koji vodi)– i umjesto nje koristiti neutralne riječi kao što je *leder* (vođa)

- Ako se u nekom tekstu govori, recimo o šefu, onda se ne preporučuje automatska upotreba zamjenice *on* koja se odnosi na šefa dalje u tekstu – ako ne znamo da li je šef muškarac ili žena;

- Ne preporučuje se upotreba pridjeva *kvinnelig/ mannlig* (muški/ženski) ispred imena zanimanja kao npr. ženski zubar

2. pravilo

- Koristite paralelne forme npr: “Kad se vozač/ica pojavi, morate mu/joj platiti kartu.”

- Varirajte upotrebu ustaljenih parova riječi: kao što su “muškarci i žene”, “dame i gospodo”, “djevojčice i dječaci”, “majke i očevi”, pa recite „žene i muškarci“, „gospodo i dame“, „dječaci i djevojčice“, „očevi i majke“

- Ne koristite prezime za muškarce, a ime za žene u istoj rečenici kao npr. “*Naši predstavnici u odboru su Hansen i Suzana*”

3. pravilo

- Ne koristite rodno diskriminatorne riječi, osobine, klišeje ili poređenja: npr. Žene se često opisuju kao male, plave, nježne, a da se muškarci u istom kontekstu ne opisuju na osnovu istih karakteristika.

- Budite na oprezu da mi često drugačije opisujemo iste osobine kod muškaraca i žena, pa kažemo: principijelni muškarci – tvrdoglave žene; snažni muškarci – dominantne žene. Izbjegavajte ovakvu praksu.

- Kada dajete primjere u bilo kakvim tekstovima potrudite se da dajete primjere i o muškarcima i ženama

- Često različito tretiramo muškarce i žene. Način na koji ovo može da se provjeri jeste da zamijenite rod u formulaciji npr:

Šefica, majka četvoro djece, je uvela nove procedure.

Šef, otac četvoro djece, uveo je nove procedure.

U završnoj riječi Smjernica stoji:

- Jezik kaska za promjenama u društvu
- Da bi stvarnost i jezik bili u harmoniji potrebno je svjesno upotrebljavati jezik
- Vi, korisnici/e jezika, odlučujete kako ćete koristiti jezik u određenim situacijama – odgovornost za upotrebu jezika leži na vama!

Znači, autori teksta apeluju na govornike/ce jezika da razmišljaju kako ga korise tj. daje im se odogovornost za upotrebu jezika, ali i prostor za jezičku kreativnost.

Primjeri izabrani na osnovu preporuka lingvistkinje Svenke Savić

Kada se povede priča o rodno korektnom jeziku, često se pitam koliko je ona zahtjev Zapada, tj. potrebe da uskladimo naše standarde sa standardima EU, među kojima su i oni o rodnoj ravnopravnosti, a koliko su evidentne promjene u crnogorskom društvu uspjele da promijene i sam jezik. Principi demokratskog društva podrazumijevaju odnos uvažavanja i poštovanja DRUGOGA – druge nacije, vjere, pola, drugačijeg seksualnog opredjeljenja... Kada drugoga poštujete, to znači da prilikom obraćanja ili pominjanja uvažite i njegove/njene osobnosti. To znači i da priznajete njegov/njen značaj i ulogu i da se ne libite da njega ili nju učinite vidljivim. U Crnoj Gori, u jeziku većine crnogorskih medija žena je nevidljiva, jer je npr. *u Briselu nedavno boravila ministar za ekonomske integracije, a na čelu sudstva je državni tužilac* itd. Ta nevidljivost žene u našim medijima i ne čudi mnogo ako znamo da novinari/ke i lektori/ke posežu za pravopisnim priručnicima i rječnicima, koji po pravilu ne prate društvene promjene u kojima je žena «izašla» iz privatnog (kućnog) prostora i «zauzela» javni, angažovani, pa i hijerarhijski visoko kotirani prostor.

Naš jezik posjeduje veliki potencijal različitih izraza, naziva, načina tvorbi, tako da smo uvijek u prilici da biramo šta ćemo od toga upotrijebiti kada se služimo jezikom. Na naš izbor nekada utiče sopstveni jezički osjećaj, nekada obrazovanje i sl., a najčešće je to pitanje stava prema onome o čemu se govori. Uvijek ćemo pažljivo birati riječi i izraze kada govorimo o ljudima ili stvarima koje cijenimo i poštujemo. Na taj način izražavamo i svoj stav o njima. Kada ne želite da uložite određeni napor da biste eliminisali tradicije u jeziku koje ženu čine nevidljivom u sferama javnog djelovanja ili je čak unižavaju (za niže društvene slojeve dosljedno se koristi jezik koji jasno govoro o polu: čistačica, prostitutka, kelnerica, a za hijerarhijski više položaje rijetko ili nikad: ministar, rektor, direktor), vi takođe izražavate određeni, ne samo jezički, stav. Međutim, mislim da ne treba posebno naglašavati da

nije rodno nekorektno, nego gramatički nepravilno reći npr. *Tužilac je doputovala....* ili *...Psiholog je izjavila*. Zato, zarad i jezičke i rodne korektnosti, treba se potruditi, «slomiti» jezik i izraziti stav opredjeljujući se između ponuđenih: tužiteljka ili tužiteljica, psihologinja, psihološkinja ili psihologica.

Neki prijedlozi i nedoumice u vezi sa neseksističkom upotrebom jezika

- Činjenice da je u **slovačkom i hrvatskom jeziku** normirana forma ženskog roda za zanimanje i titule žena potvrđuje da se norma postiže dogovorom i da zavisi od društvenih i političkih okolnosti.

- Čak i jezikoslovci apeluju (I. Klajn): Da bismo se spasili rečenica tipa – *Poznati hirurg ga je operisala*, dobro je da imamo i **hiruržicu (hirurškinju)** i **filozofkinju**. Istina je da se ovdje princip jezika nadređuje principu rodne ravnopravnosti, ali je upravo čest slučaj da govornici krše elementarna pravila kongruencije kada izbjegavaju upotrebu ženskih oblika za zanimanja.

- Ako se **prezime završava na suglasnik** (Ren, Tačer, Ivanović), onda se takav oblik u nominativu identifikuje kao muški, pa se preporučuje da dobije nastavak koji označava pripadanje nekome (-ova, -eva), da bi se ženska osoba «idjela» i kada joj se ne pominje ime – Renova, Tačerova, Ivanovićeva. Oko ovakve upotrebe u Crnoj Gori javljaju se mnoge dileme. Protivnici/ce se pozivaju na nekadašnje pravilo da se oblici prezimena na –eva/ova upotrebljavaju za neudate, a oblici na –ka (Ivanovička) za udate žene. Na osnovu opsežnog istraživanja u Srbiji zaključeno je da oblik na –eva/ova više ne upućuje na svoje prvobitno upotrebno značenje, a da je nastavak –ka potisnut ili se koristi isključivo u familiarnom kontekstu. Kod nas u Crnoj Gori takvo istraživanje tek treba da se obavi, pa bi tek tada mogla da se da nedvosmislena preporuka u vezi sa izraženom potrebom da se radi jezičke ekonomičnosti žena predstavlja samo prezimenom. Ako pođemo od pretpostavke da u Crnoj Gori ovi oblici pripadanja još čuvaju prvobitno značenje, možda treba ostaviti otvorene mogućnosti za eventualno rješenje.

- **Treba izbjegavati skraćenice** kada je god to moguće (M. Ivić) – navođenjem punog imena i prezimena žena postaje vidljiva.

- **Generalna sekretarka i kancelarka** (funkcije koje kod nas nijesu uobičajne) – mogu biti oblici neelastični za manipulaciju u tekstu, pa možemo pronaći titule i zanimanja u našem jeziku koji bi ih eventualno zamijenili, mada se oblik **sekretarka** već izborio za svoje postojanje.

- Seksistički su izrazi kojima se ženska osoba kvalifikuje prema bračnom statusu: **usjedjelica, gospođica**. Preporuka je da se za žene izbjegavaju i epiteti kao: **slabiji pol, ljepši pol, gvozdena leđi, javna žena** i sl.

- **Izbjegavati diskriminacije prema polu** osnovni je princip kodifikacije jezičkog izraza: 1. učiniti mušku i žensku osobu jednako vidljivom u jezičkom iskazu; 2. birati jezičke izraze kojima se briše vidljivost samo jedne osobe.

- Supružnike ne treba predstavljati sa fokusiranjem samo jedne osobe iz para, bez obzira na njen društveni značaj.

- U masovnim medijima, na javnim sastancima, u formularima, konkursima, obavještenjima i sl. kosom crtom razdvajamo dva oblika na mjestu gdje počinje sufiks za ženski rod – kandidat/kinja, rektor/ka, učenik/ca.

- U dužem tekstu mogu da se na početku upotrijebe obje forme, a zatim se u napomeni objasni da će se do kraja teksta primjenjivati jedno rješenje. Da se ne bi narušavala struktura dužeg teksta stalnim korišćenjem dvojnog oblika (npr. nastavnik/ca, uradio/la), rodnu korektnost treba sprovesti na različitim nivoima – smjenjivanjem oblika, raznovrsnim primjerima, odgovarajućim ilustracijama, oblicima množine i sl.

- **Funkcije se mogu iskazivati i neutralno:**

- *vođenje seminara umjesto rukovodilac seminara*

- *pisanje zapisnika umjesto zapisničar*

- *profesura umjestu profesor/ka.*

- **Oslovljavanje** – najčešće je prema zanimanju/tituli koju osoba ima u hijerarhijskoj strukturi u instituciji: *Dajem riječ profesorici/profesorki M.M.*

- Postoje ženski oblici zanimanja i titula koji se javljaju u različitim varijantama, a stručnjaci za jezik se ne slažu u potpunosti oko njihove upotrebe. Pretpostavka je da će se iz

dnevne prakse vremenom jedan oblik izdvojiti kao pravilo za normu: psihološkinja/psihologinja/psihologica; biološkinja/biologinja/biologica; profesorka/profesoricica. Jednostavno, ovdje se radi o različitim načinima tvorbe (od imenice ili pridjeva) i različitim sufiksima koji su nam na raspolaganju. Pri opredjeljivanju ponekad treba slijediti i sopstveni jezički osjećaj. Uz to, stalno treba imati na umu da se ne čini nikakav presedan ako upotrebljavamo dva ili tri oblika, tj. da u našem jeziku postoje sinonimi pa, na primjer, imamo i reditelja i režisera. Ovakva raznolikost svjedoči i o tome da još nije došlo do standardizacije forme.

- Ukoliko neka zanimanja teško zaživljavaju u oblicima sa dodavanjem sufiksa, postoji mogućnost da se prave pomoću konstrukcije žena+imenica u muškom rodu: žena vatrogasac i sl.

- U obraćanju uvijek treba navesti oba pola: *Građani i građanke...Koleginice i kolege...*

**Uvodni tekst za radionicu s novinarkama
(„Žene to mogu u medijima“, Budva, februar 2006)**

Prije više od pola vijeka filozof Ludvig Vitgenštajn sažeto je izrazio duboku misao o odnosu jezika i svijeta, za kojom tako često nesvjesno posežemo u nastojanju da objasnimo zašto je važno boriti se za vidljivost žene u jeziku: *Granice nečijeg jezika su granice njegovog svijeta*. Šta to u stvari znači? Da li jezik samo označava unaprijed date sadržaje, koji i bez njega jednako postoje? Da li su, dakle, različiti jezici samo različiti inventari etiketa za iste stvari: kažemo *prozor, window, finestra*, a vidimo i mislimo isto. Navešću jedan primjer kojim se često potvrđuje da to nije tako i da, bar u nekim tačkama, jezik izrazito utiče na način na koji vidimo svijet. Riječ je o nazivima za boje. Opažanje boja svima nam je jednako dato, a njihova paleta nije unaprijed izdijeljena na oštre, jasne cjeline, već nas zapravo postojanje riječi kao što su *zeleno, plavo, žuto* „prisiljava“ da te tri boje vidimo kao tri odvojene jedinice. Postoje, međutim, jezici koji imaju samo jednu riječ za plavo i zeleno, što znači da se u njihovom svijetu te dvije boje opažaju kao jedna. Ako za neku pojavu naš jezik nema poseban naziv, mi o njoj ne možemo lako govoriti, štaviše, teško da je uopšte uočavamo kao posebnu. Sapiro i Vorf, klasici američke antropološke lingvistike i najpoznatiji zagovornici tzv. *hipoteze jezičke relativnosti*, tvrde da specifična struktura maternjeg jezika svakog čovjeka bar u nekim tačkama utiče na njegovo viđenje svijeta, pa već iz tog razloga Rus, Kinez i Indijanac ne žive u sasvim istom svijetu. Granice jezika su granice svijeta. Ili, recimo to danas ovako: *Što se ne imenuje, toga nema*.

Imenovanje je čin kojim se nešto nepovratno priznaje, definiše. Svakome se bar nekad desilo da se uplaši da nešto izgovori, još više pismeno uobličiti, imenuje. Mi intuitivno osjećamo – kad neku pojavu jednom imenujemo, povratka nema, ne možemo nastaviti da živimo kao da ona ne postoji, ignorišući je. Dogod je ne imenujemo, nismo je priznali. Jer jezik ne samo da odražava stvarnost, on je i ovjerava. Zato

mislim da je važno da danas upravo u svjetlu ove „velike naracije“ o odnosu jezika i svijeta pokušamo da odgovorimo na pitanje: Što znači odbijanje da neka novonastala situacija u društvu dobije svoj jezički izraz?

Iskustvo koje imamo u radu na poslovima lekture tekstova, u različitim redakcijama i institucijama, uči nas da se mnogi ljudi uporno protive korišćenju formi ženskog roda za označavanje zanimanja i titula žena. Žestinu njihovog protivljenja jezičkim promjenama bilo bi teško razumjeti kada ne bismo imali na umu da je to zapravo protivljenje društvenim promjenama, koje jezik legitimiše. Bez toga, bilo bi takođe teško objasniti kako se, na primjer, društvo u cjelini (postojali su otpori, ali generalno gledano ne) relativno lako „prestrojilo“ sa *druga* na *gospodina* – jer je stvorena klima blagonaklonog odnosa prema društvenim „prestrojavanjima“ koje je ova promjena u oslovljavanju potvrdila. Drugim riječima, kada sa simpatijama gledamo na određenu društvenu promjenu, lako prihvatamo jezičku promjenu koja je prati. Kad pak neku promjenu ne želimo (pritom toga ne moramo uvijek biti svjesni), teško prihvatamo i njenu potvrdu u jeziku. Naše lektorsko, a vjerujem i vaše novinarsko iskustvo, govori nam da se protivljenje onome što danas zovemo rodnom ravnopravnošću u jeziku uglavnom vrši na jedan od načina koje ću pokušati da ilustrujem njihovim najčešćim govornim izrazima:

- *To je ipak **samo** jezik.*

- *To je ipak **naš** jezik*

- *To je **Jezik!***

Prva dva načina protivljenja često se javljaju i kada se formalno prihvata, „dozvoljava“, upotreba forme ženskog roda u pomenutim situacijama, ali uz obavezne omalovažavajuće komentare tipa: Stvarno bitna stvar da se u ovoj opštoj bijedi oko toga lome koplja... Ili: Dobro, kad se mora, to je jedna od onih uvezenih priča, tuđi, nama neodgovarajući standardi koje moramo da „implementiramo“. U vezi s ovim posljednjim, sjetila sam se nedavnog susreta s jednim poznanikom, za koga se teško može reći da je na bilo koji način rodno senzibilisan, a koji je govoreći o svom poslu nekoliko puta ponovio riječ koju bi malo ko od nas, ovdje prisutnih, izgovorio bez makar

male stanke: *vodičkinja*. Ovim primjerom želim da ilustrujem zapažanje mnogih savremenih lingvistica da kod nas postoji veoma živa tendencija predstavnika jezičke zajednice da u razgovornom jeziku spontano dosljedno koriste žensku formu u obilježavanju zanimanja koja obavljaju žene. Time se samo koristi jezički potencijal koji nam je svima na raspolaganju. Nikada u razgovoru nećete čuti da neko kaže, npr.: „Doktor Nada je upravo ušla“, ili da neku ženu oslovi sa „Doktore“ i slično. Ali ćete zato u pisanom tekstu najčešće naići na muški oblik. Zašto?

Razloga ima više, ali se svi nekako mogu izvesti iz onog trećeg pomenutog protivljenja upotrebi ženskih formi – protivljenja u ime jezika sa velikim J. Riječju, kada neko odbija da koristi formu ženskog roda za označavanje ženske osobe koja obavlja određeni posao, zanimanje, obično koristi jedan od sljedećih argumenata:

1. Ne upotrebljavam ženski oblik, ne zato što imam nešto protiv žena nego zato što je ružan.

Moj je utisak da mi često nismo svjesni pravih razloga našeg otpora nekoj jezičkoj pojavi. Kada za neku riječ kažemo da je ne prihvatamo zato što je *ružna*, naši motivi mogu biti najrazličitiji, no po pravilu su najmanje jezički. Na nivou riječi, u jeziku se teško može govoriti o lijepom i ružnom. Naravno da postoje milozvučniji i manje milozvučni glasovni sklopovi, ali to nije kriterijum po kojem neke riječi koristimo, a druge ne. Ko će reći da su npr. imenice *smrt*, *čekrk*, *prst* lijepe, milozvučne, da su pridjevi snabdjeven, ili npr. konfučijanistički, lijepi i lagani za izgovor. Pa ipak, nikome ne pada na pamet da ih zbog toga ne koristi, jer priznaje svijet značenja koje ove riječi nose. Ali, ako smo kojim slučajem zakleti, ili makar pritajeni protivnik konfučijanizma, polomićemo jezik dok to ne izgovorimo, a vrlo je vjerovatno da će nam izraz biti toliko „ružan“ da ga, s tim obrazloženjem, nećemo ni upotrebljavati. Ružno nam je izgovoriti *psihološkinja*, ali nije psihološki, što je gotovo isti glasovni sklop, i jasno govori da je ono što nazivamo ružnim – zapravo *novo*, a ta se novina ne tiče toliko jezičke, koliko društvene promjene. Mi se određujemo, pozitivno ili negativno, prema toj društvenoj promjeni.

2. Muški gramatički rod imenica u našem jeziku podrazumijeva i ženski rod.

Neki lingvisti, zastupnici ovog argumenta, naglašavaju *generičku prirodu* muškog gramatičkog roda i ističu da gramatički oblik imenice muškog roda ne označava obavezno mušku osobu. Citiraću našu poznatu lingvistkinju Svenku Savić, koja upućujući na osnovno psiholingvističko pitanje o odnosu mišljenog i izgovorenog, postavlja pitanje: „...kako možemo znati da ono što je izgovoreno nije ono što je mišljeno, budući da imamo samo jezički materijal na osnovu čega sudimo o mišljenom?“ Pritom, ne posežemo za generičkom prirodom muškog gramatičkog roda kada nekoga određujemo kao glumicu, pjevačicu, šnajderku, frizerku, čistačicu, balerinu... To je zato, kazaće neki, što takve riječi odvajkada postoje u našem jeziku, mi ih ne izmišljamo već samo koristimo postojeće. A zašto te riječi odavno postoje u našem jeziku? Zato što odavno ima žena koje glume, pjevaju, ili čiste, pa je njihovo postojanje jezički izraženo, a standardnojezička norma ga je potvrdila. Tek relativno odskoro žene se masovnije bave naukama kakve su sociologija, energetika, biologija i relativno odskoro imamo pravnice, ekonomistkinje, doktorke, akademkinje. Ali, danas ih imamo, i to u sve većem broju, pa se valja ponovo zapitati: Što znači odbijanje da ta novonastala situacija u društvu dobije svoj jezički izraz? Je li jezik „trom“ pa sporo reaguje na promjene, ili jezikoslovci često imaju neke vanjezičke motive?

3. Kriva je priroda jezika, tvrde neki, sama struktura jezika odražava diskriminaciju prema polu.

Tačno je da se o diskriminaciji prema polu u jeziku može govoriti na više nivoa. Može se govoriti čak i o *diskriminativnosti samih gramatičkih sistema*. Na primjer, u dravidskim jezicima Indije gramatički rod odnosi se na kaste, pa u jeziku postoje samo dvije kategorije: ona koja se odnosi na *Viša*, i ona koja se odnosi na *Niža* bića. Sve žene, uključujući i boginje, spadaju u ovu drugu gramatičku kategoriju. Dakle, vrednovanje polne pripadnosti određuje osnovnu jezičku strukturu na nivou dubljem nego što to čini sama religija, koja, kao što znamo, u ovoj zemlji ima primat nad svim drugim kategorijama, kada su strukturne podjele u pitanju. I u našem jeziku

se, na nivou same gramatičke strukture, mogu naći primjeri neravnopravnog tretmana žena. Tako se npr. može reći samo *Oženiti se nekim*, gdje je fokus na muškarcu koji se ženi (nekim, a ne sa nekim ili za nekoga). Žena se, međutim, *udaje za nekoga* – fokus je opet na muškarcu, jer se *udaje za njega*. Nije moguće reći *Udati se nekim*, znamo da je tu nekim u instrumentalu, pa bi se taj neko, u ovom slučaju mladoženja, mogao – *instrumentalizovati*. Naravno da je ovo igra riječi, no nije bezosnovna, gramatika kao da ovjerava jednu stvarnost koja ženi dodjeljuje ulogu instrumenta u procesu sklapanja braka, a ne ravnopravnog učesnika. Kada je riječ o padežima i predlozima, pomenimo da standardnojezička norma i dalje ocjenjuje kao substandardnu i, dakle, nepreporučljivu, u govoru čestu alternativu *Oženiti se s nekim* – iako neki lingvisti naglašavaju da ova struktura upravo „demokratizuje“ čin koji označava time što mu pridaje *komponentu uzajamnosti*. Istini za volju, kod nas je u najširoj upotrebi najgora varijanta – *Oženiti nekoga*, gdje je neko, tj. žena, u funkciji *pravog gramatičkog objekta*.

Naravno, zalažući se za upotrebu rodno korektnog jezika mi ne tražimo da se interveniše na nivou najdublje jezičke strukture, jer bi to bilo van pameti. No, kada se i na nivou tvorbe riječi uz argumentaciju iste vrste onemogućavaju promjene, taj stav najčešće nema naučno, jezičko, već vanjezičko utemeljenje. Znamo da je na području Hrvatske mnogo dosljednija nego kod nas upotreba ženskih oblika za zanimanja i titule žena. Da li je riječ o drugačijoj *strukturi* jezika ili o nečem drugom? U pitanju je norma, reći će neki, i to predstavlja sljedeći, i možda najčešći argument protiv zalaganja za rodnu ravnopravnost u jeziku.

4. Ženski oblici nisu u skladu s normom, sa jezičkim standardom. Možemo ih u govoru koristiti, ali kada pišemo, normalno je da više vodimo računa o jezičkim pravilima.

Mnogi često ističu *sveto načelo autonomnosti jezika*, koji, baš kao živ organizam, ima svoje zakonitosti i razvoj, pa se u to ime protive „nasilnim“ intervencijama, kakva bi po njima bila uvođenje ženskih oblika za određena zanimanja. Ipak, nigdje nije propisano šta ćemo od raspoloživih jezičkih mogućnosti iskoristiti, o čemu smo već govorili. To zavisi od

nas. Uz to, sama jezička norma nije pala s neba, niti je, kao kakav živi organizam, prirodno rođena. Ona se uvijek „rađa“ u sasvim konkretnom ambijentu i vremenu pa, s jedne strane, predstavlja jezički izraz stvarnosti tog ambijenta i vremena, a s druge – rezultat jezičke politike koju provode ne božanstva, već živi ljudi, gramatičari. Prije više od 20 godina, poznati hrvatski lingvista Kalodžera zaključuje da je dosljednija upotreba ženskog roda za zanimanja i titule žena u Zagrebu rezultat organizovane jezičke politike. Pritom ističe da je zastupaju upravo jezičari puristi, povodeći se samo jezičkim razlozima, kako bi se izbjegle – ne rodne nekorektnosti u jeziku, već gramatičke nepravilnosti tipa: „Predsjednik je izjavila...“ Tako se dogodilo da se gramatičari i borci za ženska prava, možda slučajno, nađu na istom poslu. Jezička politika, dakle, uvijek postoji, i, kao i svaka politika, djeluje, daje rezultate. I opet, kao i svaka politika, može biti napredna i emancipatorska, ili nazadna. Ona napredna uvažava stvarnost, jezički pozdravlja pozitivna društvena kretanja, a pravilima jezičke upotrebe legitimije ravnopravnost polova i vidljivost žene u jeziku i svijetu.

Dosljednoj upotrebi rodno korektnog jezika često se upućuje jedan, meni lično najshvatljiviji prigovor. Zašto se primoravati na uvođenje tolikih promjena u jezik zarad rodne, odnosno političke korektnosti, toliko je stvari u životu koje moramo kontrolisati, planirati, na koje moramo paziti, zar ni u jeziku u kome se rađamo, koji je naša *zvučna domovina*, ne možemo biti potpuno prirodni, oslobođeni stalne brige i računa. Mnogi i mnoge od nas osjećaju upravo tu vrstu otpora. Ipak, ona se mora preispitati. Mi u svakodnevnom životu zapravo koristimo mnoge jezike: nećemo, na primjer, na isti način razgovarati sa prijateljem, šefom, djetetom, invalidom... Gotovo nesvjesno, mijenjaćemo ton, leksiku, čak i strukturu rečenice – biraćemo, pazićemo. To radimo stalno. Zato što sa sigurnošću osjećamo, znamo, da je jezik *oblik ponašanja* i da govoriti, ili pisati, znači stalno praviti izbore između više mogućnosti. Prema onome do koga nam je stalo – pažljivi smo. Moramo biti svjesne da svaki jezički izbor pretpostavlja određeni, ne samo jezički, *stav*.

Govorili smo o najčešćim prigovorima upotrebi rodno

senzitivnog jezika na koje smo mi u svom okruženju i u radu nailazili, sa kojima se, pretpostavljam, i vi susrećete, i sa kojima se, vjerujem, susreću i lektorke, novinarkе i žene u mnogim sredinama. Htjela bih, međutim, da skrenem pažnju na nešto što smatram da predstavlja – ako ne specifičnost pomenutog problema u ovoj sredini, a ono svakako njegovu specifičnu težinu. Mislim da u našoj sredini, koja je i dalje suštinski patrijarhalna, ženama nije najteže da se izbore sa argumentima branitelja jezika sa velikim J. Tim prije što su ovi argumenti malo uvjerljivi s obzirom na to da njihovi zagovornici, navodni jezički čistunci, najčešće ćutke prelaze preko očigladnog kršenja jedne od osnovnih zakonitosti našeg gramatičkog sistema, pravila da se glagol slaže s imenicom u rodu i broju (Direktor je ušla i sl.). Dalje, građenje ženskih oblika odvija se u okviru legitimnih gramatičkih pravila o tvorbi riječi, što je takođe argument koji nije teško „potegnuti“ i učiniti uvjerljivim.

Mislim da je ženama ovdje najteže da se izbore sa sopstvenim osjećanjem nelagode, manje vrijednosti, „neudobnosti“ i neizvjesnosti u toj ženskoj formi, u toj, rekla bih, *javnoj ženskosti*. Nije čudno što su najžešći zagovornici muškog imeničkog oblika za zanimanja upravo žene. One ne žele da budu urednice, nego urednici, često ni novinarkе, ni direktorke. *Jezik jeste naša zvučna domovina*, kako je prije više od jednog vijeka napisao Franc Kafka. A domovina je mjesto gdje se osjećamo najsigurnije, sebi najbliže, na svome. Međutim, u našoj zvučnoj domovini, kapitalni Rečnik Matice srpske i Matice hrvatske, na ovim prostorima i dalje jedini potpuno priznati i referentni izvor te vrste, pod odrednicom *muškarac* navodi dva osnovna značenja: osoba muškog pola i muška glava. Pod odrednicom *žena* čitamo:

1. *Lice po polu suprotno muškarcu*
2. *Bračni drug ženskog pola, supruga*
3. *Muškarac koji nema muške odvažnosti, plašljivac, kukavica, slabić.*

Među izrazima koji se navode uz odrednicu *žena*, jedini izraz sa afirmativnim značenjem jeste čovjek-žena, u značenju vrlo odlučne i istrajne žene. Ostali primjeri imaju krajnje negativno značenje: *javna žena*, *laka žena*, ili pak gramatički

odražavaju ponižavajući odnos – *uzeti za ženu*.

Dakle, želim da kažem da, iako se zalažem za dosljednu upotrebu rodno senzitivnog jezika, razumijem čest otpor upravo žena tom angažmanu. Nije privlačno osjećati se neudobno u sopstvenoj zvučnoj domovini. Ovdje ženi nije lako da bude toliko sigurna da ne mora osjećati potrebu za stalnom odbranom, ili da izbjegne nužnost svakodnevnog autotreninga kako bi mogla da izgovori, npr. – *Ja sam psihološkinja* – prirodno, a da se prethodno nije pripremila na podsmijeh i slične reakcije. Moj sin je nedavno, ispunjavajući u školi neki upitnik, na pitanje šta je njegova majka, odgovorio: *lektor*. Imao je nesvjesnu potrebu da me zaštiti, ili da mi prida značaj.

Ljudi se često boje da oblik ženskog roda na neki način ne oduzme značaj ženskoj osobi o kojoj je riječ. Na taj način, nažalost, potvrđuju da je rodno diskriminatorски sistem vrijednosti realnost, koju oni ovim *jezičkim stavom* svjesno ili nesvjesno podržavaju.

Mediji ovo stanje održavaju i snaže: rodno nekorektno oslovljavanje i tituliranje u muškom rodu gotovo da je proporcionalno zanimanjima koja podrazumijevaju veću društvenu moć. Kada se neka predsjednica ili akademkinja „pojavi u ženskoj formi“ – možemo biti skoro sigurni da nije u milosti autora teksta. Koliko je odnos prema ženskom ili muškom obliku imenice za označavanje zanimanja zapravo vrednosni sud, potvrdila mi je informacija koju sam nedavno pročitala, a koja navodi tragikomičan primjer iz jednih banjalučkih novina. Elem, iako su pjevačice među rijetkim ženama čije se navođenje u formi ženskog roda ne mora obrazlagati i braniti, autor teksta, u prevelikoj želji da obezbijedi poštovanje prema jednoj od njih, poseže za sigurnom formulom – formom muškog roda, pa se ona u naslovu pojavljuje kao „pjevač izvorne muzike“.

Htjela bih da navedem još samo par primjera koji predočavaju direktnu vezu našeg jezika i našeg sistema vrijednosti i govore o tome koliko je ovdje neophodno da se borba za rodno korektan jezik vodi paralelno, možda čak u istom toku, sa borbom protiv mizoginije. Sjetila sam se ovih primjera želeći da, kao neko ko dosljedno sprovodi i zagovara upotrebu ženskih oblika za zanimanja i titule žena, istaknem

koliko razumijem žene koje to nikako ne rade i odbacuju.

Prije nekoliko godina, jedna ovdašnja novinarka, vatreno deklarirajući nacionalnu pripadnost, uzvikuje: „*Ja nisam Srпкиnja, ja sam Srbin!*“, određivši tako, više nego jasno, svoj stav prema vrijednosti sopstvenog pola. Negdje u isto vrijeme, na zasjedanju crnogorske skupštine, ostavka jednog ministra izaziva opšte odobravanje. Pet poslanika, od koji tri iz redova tada opozicione stranke, inače najglasnije promoterke rodne ravnopravnosti, jedan za drugim uzimaju riječ. Osjećajući potrebu da, uprkos političkom neslaganju s ministrom, pozdrave moralnost njegovog gesta, sva petorica to čine na isti način – naglašavaju da je u pitanju „*pravi muški čin*“. Par godina kasnije, prvi put u istoriji crnogorskog parlamentarizma, na čelo iste skupštine dolazi žena, funkcionerka tada od vlasti i velikog dijela medija satanizovane opozicione stranke. Jedini medij koji u to vrijeme potpuno dosljedno koristi formu ženskog roda za označavanje žene – predsjednice parlamenta, jeste list koji predstavlja našu čitanku mizoginije: *Crnogorski književni list*. Autori tekstova ovog lista dobro su znali da je na ovim prostorima mizogini diskurs najdjelotvorniji i najlakši način za pribavljanje opšte saglasnosti, bilo koje vrste. U ovom slučaju, radilo se o potrebi da se osoba politički diskvalifikuje, pa je to učinjeno prethodnim ustanovljavanjem njene ženske/rodne bezvrijednosti, koja je već u prvom nivou sugerisana ženskom jezičkom formom. U cijeloj „kampanji“, kao moćan potencijal korišćen je jezik, a duboka i drevna rodna neravnopravnost, ugrađena u njegovu idiomatsku ravan, pokazala je svoju žilavost: moralne osude života i lika „krunisane“ su upravo kroz cinično jezičko poigravanje, pa je pomenuta predsjednica parlamenta nazvana „javnom ženom“. Politički diskvalifikovati *javnu ženu* onda je bila laka stvar.

Ovo nas prirodno vraća priči o jeziku kao zvučnoj domovini, i o domovini kao prijateljskoj oazi sigurnosti. Ja mislim da je na nama da se izborimo da nam taj osjećaj sigurnosti ne mora obezbjeđivati muška jezička forma, da se ne moramo osjećati vrijedne jedino uz uslov da se pojavljujemo pod njenim okriljem. To ovdje uopšte nije lako i od naših žena zahtijeva jednu dozu stalnog „ženskog aktivizma“, za koju u vremenu koje živimo nije uvijek lako naći motivaciju. Ja u

tome vidim našu ulogu, kao ženskih nevladinih organizacija: pokazati da borba za žensku jezičku formu, za vidljivost žena u sopstvenoj zvučnoj domovini, jeste potreba za potvrdom sopstvenog identiteta.

Zaključci doneseni na Okruglom stolu „Upotreba rodno senzitivnog jezika“

Učesnici/e Okruglog stola „Upotreba rodno senzitivnog jezika“ donijeli/e su sljedeće zaključke:

1. Konstatujući da je upotreba muškog roda u obraćanju ljudima oba pola, u današnjem društvenom kontekstu, izvor neodređenosti i diskriminacije i naglašavajući osnovnu ulogu jezika u stvaranju individualnog društvenog identiteta, i interakcije između jezika i socijalnih stavova, treba promovisati upotrebu jezika koji odslikava princip ravnopravnosti žena i muškaraca i preduzeti sve mjere koje imaju za cilj da:

- da osnaže upotrebu, koliko je to moguće, neseksističkoj jezika uzimajući u obzir postojanje, položaj i ulogu žene u društvu kao što to sadašnja lingvistička praksa čine za muškarce;
- se u tekstove zakona i drugih propisa, kao i u javnoj administraciji i obrazovanju uvede terminologija koja je u skladu sa principom ravnopravnosti polova;
- se upotrebom zanimanja i titula u ženskom rodu osobe ženskog pola učine vidljivim;
- se ohrabri upotreba rodno korektnog jezika u medijima.

2. Kako socijalne, kulturne i ostale prepreke sprečavaju postizanje stvarne ravnopravnosti među muškarcima i ženama preporučuje se osnivanje Rodnih studija na Univerzitetu Crne Gore, u skolskoj 2006/2007. godini. To bi obezbijedilo teorijsko utemeljenje rodne ravnopravnosti.

Biografije autorki i autora tekstova

Prof.dr Rajka Glušica

Rođena je 1961. u Nikšiću gdje je završila osnovnu školu, gimnaziju i fakultet (Odsjek za srpskohrvatski jezik i književnost). Postdiplomske studije je završila u Beogradu na Filoškom fakultetu. Magistrirala 1988. a doktorirala 1995. na temi "Jezik Marka Miljanova". Predaje Opštu lingvistiku i Srpski jezik na Filozofskom fakultetu i na Odsjeku za obrazovanje učitelja na albanskom. Trenutno obavlja funkciju prorektorke za oblast društvenih nauka na Univerzitetu Crne Gore.

Prof.dr Slavica Perović

Slavica Perović rođena je u Kotoru. Diplomirala je na Beogradskom univerzitetu, gdje je magistrirala i doktorirala. Takođe je završila postdiplomski studij na smjeru primijenjene lingvistike na univerzitetu u Redingu, Engleska, pod mentorstvom profesora Dejvida Vilkinsa. Predaje sintaksu i morfologiju engleskog jezika na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Objavljivala je radove u zemlji i inostranstvu uglavnom iz oblasti lingvistike, literarne lingvistike, analize diskursa, učenja i predavanja engleskog jezika i prevoda. Ima bogatu bibliografiju koja sadrži preko dvjesto naslova. Uspješna je prevoditeljka. Pored naučne i nastavne djelatnosti ogledala se kao rukovoditeljka i zauzimala je mnoga rukovodeća mjesta u akademskim tijelima u zemlji i inostranstvu. Dva puta je bila dekanka Instituta za strane jezike i jednom prodekanka. Članica je udruženja književnika Crne Gore.

Mr Vlado Đukanović

Vlado Đukanović (Beograd, 1960), lingvista, magistar filologije. Od 1988. do 2003. je radio na Institutu za srpski jezik Srpske akademije nauke i umjetnosti u okviru projekta Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU. Objavio je naučne radove iz oblasti leksikologije, leksikografije, terminologije, teorije standardnog jezika i

sociolingvistike. Učestvovao je u izradi Poljsko-srpskog rječnika i Češko-srpskog rječnika. Jezički je redaktor srpskog prevoda rječnika The Microsoft Press Computer Dictionary. Autor je dvije emisije, koje su prikazane u okviru školskog programa Radio televizije Srbija (Govori kako treba i kako se kaže), te jedne emisije iz serijala Srpski na kašičicu, koji se prikazivao na TV Politika. Radio je u preduzeću BGS kao specijalista terminolog na projektu lokalizacije programske opreme na srpskom. Od 2003.godine je vlasnik i direktor preduzeća Lexicom, koje se bavi jezičkim inženjeringom.

Prof.dr Svenka Savić

Redovna profesorka na Odsjeku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Predaje Analizu diskursa, Psiholingvistiku i Uvod u lingvistiku. Od osnivanja Ženskih studija u Beogradu (1992) predaje kurs Jezik i pol. Jedna je od osnivačica Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu i sada na funkciji koordinatorke gdje predaje kurseve: »Jezik i pol«, »Feministička teologija«, »Feministički pristup plesu i baletu«. Objavila je 10 knjiga i preko 100 radova iz lingvistike i njoj srodnih disciplina: knjigu »Balet«; veliki broj kritika, radova, prikaza iz domena igre, a priredila je knjigu »Feministička teologija« (1999). Članica je nekoliko međunarodnih udruženja iz lingvistike, članica uredništva nekoliko časopisa.

Prof.dr Drago Tešanović

Drago Tešanović je rođen 16.marta 1956.godine. Diplomirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu, Odsjek za srpskohrvatski jezik i jugoslovensku književnost 1979.godine. Postdiplomske studije je nastavio u Beogradu, smjer Nauka o jeziku. Doktorsku disertaciju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu odbranio je 1997.godine. Januara 1998.godine biran je za zvanje docenta za predmet Savremeni srpski jezik II (morfologija, tvorba riječi i leksikografija) na Odsjeku za srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Banja Luci. Na istom fakultetu, izabran je za vanrednog profesora za predmet Savremeni srpski jezik. Od 2002.godine obavlja dužnost šefa Odsjeka za germanistiku na Filozofskom

fakultetu u Banja Luci. Predsjednik je Udruženja za zaštitu ćirilice srpskog jezika u Republici Srpskoj. Autor je knjige “Jezik i jezici od Benjamina Kalaja do danas u Bosni i Hercegovini”.

Mr Tatjana Radanović Felberg

Tatjana Radanović Felberg je rođena 18.03.1964.godine u Derventi, Jugoslavija. Diplomirala 1987. godine Engleski jezik i književnost, španski jezik (prevodilački smjer) na Filološkom fakultetu u Beogradu a magistrirala 1992.godine sa temom: ”Diskurs analiza medija u ratu u Jugoslaviji (1992)”. Govori tečno norveški i engleski a dobro pasivno znanje ima iz ruskog, portugalskog, svahili i španskog jezika. Radila je kao profesorica, humanitarna radnica, jezička konsultatntkinja, prevoditeljka. Od 2005.godine je stipendistkinja na Univerzitetu u Oslu na temi “Politička analiza diskursa lista Politke i lista Pobjede za vrijeme NATO bombardovanja Jugoslavije”.

Publikacije/prevodi: Prevod sa danskog: Nebo Crne Gore, Børge Jansen, CID, 2006.; Prevod sa norveškog: Ženske studije, red. Elisabet Rogg, Mileva Filipović, CID, 2005.; Članak o jeziku u knjizi: „Nesten alt du bør vite om norsk“ (Skoro sve što bi trebalo znati o norveškom jeziku), Kunnskapsforlaget, Oslo, 2005.; “Rape as a Weapon in Ethnic and Religious Conflicts in the Former Yugoslavia” rad za konferenciju ”Žene, muškarci i perspektive mira” u Kalmaru, Švedska maj 1997; X (magazin za pitanja zemalja u razvoju) – nr. 1 – 1997 dva članka o ženama i ratu; *Nordisk Østforum* 4/1992, “Rat između linija”, članak napisan sa Hanom Skaaden; *Osmijeh*, (crnogorski časopis za djecu); saradnica od 1991; pisala priče i prevodila sa norveškog, engleskog i svahilija; *Poemas de los vientos y del mar*, dvojezična pjesmarica, Bar, Jugoslavia, 1990, prevod sa španskog na srpskohrvatski jezik.

Sanja Marjanović

Sanja Marjanović (1966), profesorica. Predaje Maternji jezik i književnost u Gimnaziji «Slobodan Škerović» u Podgorici. U dugogodišnjem lektorskom radu intenzivno

promoviše upotrebu rodno senzitivnog jezika u crnogorskim časopisima i udžbenicima. Kao članica NVO «Manus feminae» angažovana je na projektima istraživačko-edukativnog karaktera, čiji je cilj fokusiranje i dekonstrukcija rodnih stereotipa u medijima i aktualizovanje pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost.

Sanja Mijušković

Sanja Mijušković (1966), lektorka. Učila u podgoričkoj Gimnaziji, studirala na Filološkom fakultetu u Beogradu, grupa za opštu književnost i teoriju književnosti. Od 2000. godine predsjednica je Manus Feminae, nevladine organizacije koja promoviše dekonstrukciju patrijarhalnih, muškocentričnih kulturoloških modela kao važan uslov emancipacije i jačanja ženskog rodnog identiteta. Koordinatorica je više istraživačko-edukativnih projekata iz oblasti kulture i roda i autorka studije „Rodne poruke popularne kulture“, koja istražuje uticaj dominantnih oblika masovne kulture na formiranje rodnog identiteta adolescentkinja u Crnoj Gori. Živi i radi u Podgorici.

Izdavač

Kancelarija za ravnopravnost polova

Urednica

Nada Drobnjak

Likovno rješenje korice i prelom

Sladana Bajić

Štampa

DPC, Podgprica

Tiraž

700 primjeraka

**Objavlivanje ove knjige omogućila je
Fondacija Institut za otvoreno društvo,
Predstavništvo Crna Gora**

Sadržaj

Predgovor.....	5
Prof.dr Rajka Glušica Upotreba rodno senzitivnog jezika.....	7
Dr Slavica Perović Jezik i rod.....	13
Mr Vlado Đukanović Nekoliko realnih problema koji se javljaju u vezi s upotrebom rodno senzualnog srpskog jezika.....	65
Prof.dr Svenka Savić Rodna perspektiva jezika: predlog za standardizaciju.....	72
Prof. dr Drago Tešanović Upotreba rodno senzitivnog jezika.....	88
Mr Tatjana Radanović Felberg Jezik, rod i ravnopravnost.....	91
Sanja Marjanović Primjeri izabrani na osnovu preporuka lingvistkinje Svenke Savić.....	96
<i>Sanja Mijušković</i> Uvodni tekst za radionicu s novinarkama („Žene to mogu u medijima“, Budva, februar 2006).....	100
Zaključci doneseni na Okruglom stolu „Upotreba rodno senzitivnog jezika“.....	111
Biografije autorki i autora tekstova.....	112

